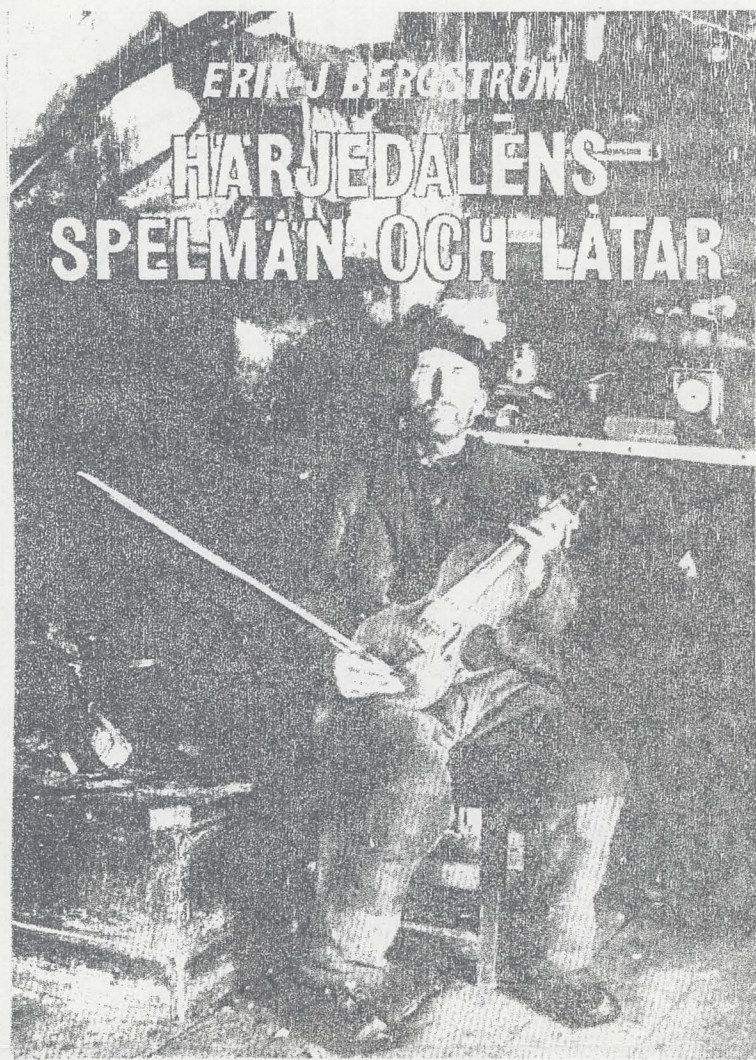

Jämten 1981

HÄRJEDALENS SPELMÄN OCH LÅTAR

För första gången föreligger nu en samlad och uttömmande presentation av Härjedalens spelmän och låtar. Erik J Bergströms bok fyller ett stort tomrum och ger oss till väsentliga delar ny kunskap om den härjedalska spelmanstraditionen.

På 168 sidor, med mängder av fotografier, kan man följa de äldsta kända härjedalsspelmännen fram till de som idag alltfjämt för den härjedalska musikskatten vidare. Boken, som är i A4-format, avslutas med 51 biografier med ett lika stort urval äldre och nyare låtar.

En självskriven bok för alla härjedalshem, men som givetvis även bör intressera alla andra som vill fördjupa sig i Härjedalens spelmanstradition och därmed sammanhängande kulturhistoria.

Boken utkommer vecka 50. Ca-pris 130 kronor.

Heimbygdas förlag, Box 650, 831 27 ÖSTERSUND

Härmed rekvideras ex HÄRJEDALENS SPELMÄN OCH LÅTAR

att sändas med räkning till:

Namn

Adress:

Postadress:

Jag är också intresserad av att erhålla fullständig prislista över de böcker som säljs vid Heimbygdas förlag.

Läs

FORNTIDEN - Den nya tidningen

om de äldsta tiderna i Jämtland och Härjedalen.

Om 7000 år i Jämtland och Härjedalen handlar läns museets nya skrift FORNTIDEN. Vi vill på ett enkelt sätt berätta om dagligt liv under stenålder och järnålder i vårt län (varför bronsåldern saknas får du veta när du läser tidningen). Vi har lagt upp det som en veckotidning med många korta artiklar och mycket illustrationer.

NÅGRA SMAKPROV UR INNEHÄLLET:

DE FÖRSTA JÄMTARNA

Ingen vet om det var högsommar med surrande insekter och ljusa nätter eller kall mörk vinter men årtalet bör ha varit någon gång 5000 - 6000 f Kr när de kom.

ÄVEN DU EN STENÅLDERSMÄNNISKA

Läs om varför vi alla fortfarande är tvättäkta stenåldersmäniskor.

STENBRIST UNDER JÄRNÅLDERN

Varför tog stenåldern slut? Kanske för att det var brist på sten.

LAGA MAT MED FORNTIDENS MATRUTOR

FÖLJ MED HEM TILL EN JÄRNÅLDERSGÅRD

LÄS OM VEM SOM EGENTLIGEN BOR HOS ESTEN I SALOM

JÄRNFRAMSTÄLLNINGENS ABC

Lär dig göra järn.

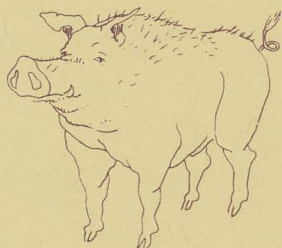
JAGA MED GROP: En metod med anor från stenåldern.

KORSORD PYSSEL HANDARBETE

FORNTIDEN kostar 10 kr och är utgiven av

JÄMTLANDS LÄNS MUSEUM

Du kan läsa mer
om Frös galt
Gyllenborst i
tidningen
FORNTIDEN
som kan rekvi-
reras från:

JA, TACK JAG VILL HA FORNTIDEN pris 10 kr + porto

ANTAL _____ st

MITT NAMN : _____

MIN ADRESS: _____

JÄMTLANDS LÄNS MUSEUM
Box 650

831 27 ÖSTERSUND
tel 063/12 71 25

Jämten 1981

Heimbygdas årsbok
årgång 74

Omslag: Nils Thomasson

Utgiven av Jämtlands läns museum

Redaktör: Ingvar Jansson

Redaktionssekreterare: Ulla Andersson

Redaktionskommitté: Nils-Erik Eriksson, Jan Raihle, Sten Rentzhog, Sven Schylberg
Berndtssons tryckeri, Östersund 1980

ISBN 91-85390-32-1

Innehåll

5	Inledning
7	<i>Lars Thomasson</i> : Min far Nils Thomasson
25	<i>Kjell Hansen</i> : Nils Thomasson som fotograf
47	<i>Jan Raible/Lars Thomasson</i> : Nils Thomasson i Härjedalen
57	Härjedalsbilder
71	<i>Carl Johansson</i> : Ramdвуöli ja Ramddavistim
83	<i>Inger Zachrisson</i> : En björngrav från Jämtland
89	Samebilder — en bildsvit
115	<i>Ingvar Svanberg</i> : Sockenlapparna i Jämtland
127	<i>Helge Salvesen</i> : Sørsamene i historisk perspektiv
149	<i>Olle Andersson/Jan Raible</i> : Dokumentation av samerna i Jämtland och Härjedalen
153	<i>Sigrid Thomson</i> : Ny litteratur om Jämtland och Härjedalen
156	Årsberättelser

FÖRFATTARE

Andersson, Olle, redaktör, Östersund

Hansen, Kjell, stud.mag.art., Östersund

Johansson, Carl, f d folkskollärare, Gällivare

Raible, Jan, 1:e antikvarie, Jämtlands läns museum

Salvesen, Helge, førstelektor, Tromsø

Svanberg, Ingvar, fil.kand., Uppsala

Thomasson, Lars, rektor, Hällefors

Thomson, Sigrid, länsbibliotekarie, Östersund

Zachrisson, Inger, fil.lic., Stockholm

BILDER

Björn Allard, ATA, 84; *Gunnel Jansson*, ATA, 85, 86; *Carl Johansson*, Gällivare, 72; *Gert Magnusson*, Stockholm, 130, 137; *Pål-Nils Nilsson*, Täby, 22; *Jan Raible*, JLM, 19; *Lars Thomasson*, Hällefors, (fotografen okänd), 21; övriga bilder *Nils Thomasson*. Karta: *Marianne von Essen*, JLM, 122.

JÄMTEN 1981

Nils Thomasson, fotograf, renskötare, handelsman, samernas språkrör, en man med insikter och åsikter om det mesta i sin tid, föddes i Myssjö för 100 år sedan. För de flesta blev Nils Thomasson troligen mest känd som fotograf. Och detta är i så fall inte så förvånande när man betänker att han var verksam som fotograf under nästan 70 år, från början av 1900-talet ända fram till sina sista levnadsår.

Strax före sin bortgång skänkte Thomasson sin stora samling av glasplåtar och filmnegativ, tillsammans ca 30.000, till läns museet. Läns museet arbetar med att ordna upp och registrera bildmaterialet liksom att göra det känt och tillgängligt för såväl allmänheten som forskningen. Läns museet arbetar också med att få fram så fullständiga uppgifter om bilderna som över huvud taget är möjligt, ett arbete på lång sikt och där allmänheten kan vara till ovärderlig hjälp.

Nils Thomassons bilder berättar bl a för oss om bondens, borgarens och arbetarens liv, om bebyggelsen, om landskapet, om natur och vintersport, om

den tidiga turismen i länet. Men inte minst berättar hans bilder om samernas liv, till vardags och till fest.

Nils Thomassons bildsamling är en mycket rik källa att ösa ur för såväl den allmänt intresserade som för etnologen, folklivsforskaren. Hans bilder är dessutom inte bara till sitt innehåll av stort intresse utan också konstnärligt och tekniskt av mycket hög kvalitet. Man förvånas över det fina resultat han kunnat uppnå med tanke på den omoderna, tunga och otympliga kamerautrustning flertalet bilder måste ha tagits med. Man förvånas inte mindre när man dessutom vet att många bilder tagits under svåra och krävande yttre omständigheter såsom kyla, dåliga ljusförhållanden och liknande.

Det är därför roligt att i denna årgång av Jämten verkligen kunna presentera fotografen Nils Thomasson både i ord och i ett rikt urval bilder. Bildurvalet är i första hand gjort med tanke på att betraktaren skall få en så bred inblick som möjligt i Thomassons fotografiska mångfald. Bilderna har vidare, för att

kunna återges någorlunda rättvisande, gjorts så stora som möjligt. Flera bilder har därför lagts ut över hela uppslag eller hela sidor. Däremot har bilderna endast i några få undantag i egentlig mening beskurits. Bilderna har inte heller delförstorats eller på annat sätt bearbetats.

Jämten brukar inte ha ett temabundet innehåll utan innehålla uppsatser av blandat slag. I årets Jämten har det ändå fallit sig naturligt att innehållet handlar om samerna i Jämtland och Härjedalen med Nils Thomasson som huvudtema. Detta beroende dels på att Nils Thomasson själv var same och att hans bilder i väsentlig utsträckning handlar om sa-

merna, men också på att läns museet har fått särskilda statsbidrag för att dokumentera samernas äldre kultur i länet.

Samernas levnadsförhållanden har påtagligt förändrats under de senaste decennierna och kunskaperna om hur de levde i äldre tid håller snabbt på att gå förlorade. Det är därför hög tid att genomföra detta synnerligen viktiga dokumentationsarbete innan det blir för sent. Läns museet har i begränsad omfattning påbörjat arbetet under 1979 och har för avsikt att under kommande år fortsätta med att samla in uppgifter, bilder och föremål som belyser och ger oss kunskap om samernas liv i äldre tid.

Ingvar Jansson

Lars Thomasson

Min far Nils Thomasson

Nils Thomasson fick en mycket lång och skiftesrik levnad. Han och hans samtida är kanske den generation som fått leva i den mest händelserika period vi kan överblicka — med alla tekniska och ekonomiska framsteg, med två förödande världskrig och med en genomgripande social omvälvning av vårt samhälle, där de yttre förutsättningarna tidigare ofta var helt utslagsgivande för en människas framtid. Under 1800-talets två sista årtionden, då han hade sin barndoms- och ungdomstid, var det ännu långt kvar till den allmänna rösträtten, folkpensionen var inte ens påtänkt, skolutbildning utöver folkskolan var en utopi för de flesta, de obesuttna hade inte så många möjligheter att förändra sina levnadsförhållanden. Mot den här bakgrunden ska jag ge några glimtar från hans liv sådant jag uppfattat det, och jag hoppas samtidigt också kunna förmedla något om människan Nils Thomasson.

Nils Anton Thomasson, som var hans fullständiga namn, föddes i Myssjö 19 oktober 1880. Föräldrarna var Thomas Andersson (f. 1839), enligt kyrkboken

”odelstorpäro och lappman”, inflyttad till Oviken från Stjördalen i Norge 1863, och dennes hustru Brita Maria Johansdotter (f. 1836) från Storsjö fjäll. Nils var då tredje barnet i livet efter brodern Johannes (f. 1865) och system Lisa Cecilia (f. 1878), men hade haft ytterligare fyra äldre syskon som alla hade dött som barn.

Thomas Anderssons föräldrar skall ha kommit från Sverige och efter motgångar i renskötseln (dåliga ”renår”) slagit sig ned som fiskarsamer i Norge. Som barn hade Thomas skickats till sameskolan i Laxsjö, där han varit elev åren 1851—54. (Det var den sameskola, som Svenska missionssällskapet 1845 flyttat från Brattfors i Lycksele lappmark till Laxsjö i Föllinge socken och som i sin tur 1877 flyttades till Undersåker, först till Edsåsen och senare till Änge by.)

Thomas Andersson var först bosatt i Namn i Oviken innan han senare förvärvade ett torp i Svedje by i Kövra i Myssjö församling. Efter hustruns död 1892 gifte han om sig med Elisabet An-

dersdotter Fjellsten från Undersåker. Han dog 1906 och ligger tillsammans med den första hustrun begravnen på Myssjö kyrkogård. Av sin far har Nils Thomasson tecknat några minnesbilder i ett bidrag till antologien *Min far*, del 2, 1949 (under red. av Ivan Oljelund). Thomas Andersson omtalas där som en driftig mångsysslare.

Nils gick i skolan, först i Persåsen i Myssjö och sedan i Svenska missions-sällskapets skola för samebarn i Änge i Undersåker (1894—95). När han började där, har han berättat, gick han till fots den över åtta mil långa vägen från hemmet i Svedje till skolan i Änge. Skolgången hade inte varit så regelbunden före de fyra terminerna i Änge, för han var fyllda hela 15 år, när han slutade där. Han konfirmerades sedan för prost-ten Bergman i Oviken.

Thomas Andersson drevs nog av lite äventyrslystnad. Till Nils ungdoms-minnen hörde nämligen en utfärd på över ett år, som Thomas Andersson företog med sin familj ända ner till Tyskland, ett slags "karavantåg" med levande renar, som han enrollerat sig i, för att förrevisa "lapparnas liv". Sedd med dagens ögon var det kanske en mindre tilltalande exponering av det samiska, med den tidens bedömning däremot sannolikt en utväg att få medel till uppehållet i en annars ekonomiskt kärv verklighet.

Thomas Andersson hade renmärke från sin barndom med sig från Norge och hade köpt några skötesrenar av samerna i Oviksfjäll, så pass många att han årligen fick några matrenar. Men stekar-

na var för dyra för eget bruk. Dem sålde han på torget i Östersund, dit Nils tidigt fick följa sin far. Om sin första egna "renkötthandel" har han berättat, att han hade köpt tre renar av Elias Fredriksson i Glen ett år före jul och att han fått köttet fraktat till Östersund med några förbönder från Ljungdalen. Den affären gick bra, tyckte han, "och sen fortsatte jag". Jag ökade på och for ner till Ljusdal och Bollnäs och sålde kött. Sedan jag för första gången varit med min far på distingsmarknaden i Uppsala — det var 1901 — så fortsatte jag att årligen fara dit. (Det skulle senare bli en över femtioårig tradition för honom att vara med om Distingen i Uppsala.) I en notis i Östersunds-Posten 30/3 1907 berättas, att "lappmannen Nils Thomasson från Myssjö nyss återkommit från sin denna vinter företagna andra affärsresa, som tagit en tid af ungefär 6 veckor". Han köper först upp i gross nästan allt vad som slaktas i Oviksfjällen och en stor del av Härjedalen, heter det, och så gör han ett par affärsresor med renkött och fågel genom mellersta och södra Sverige.

Men Nils Thomasson intresserade sig också för fotografering. Äldre Myssjöbor har berättat, att han var mycket tillsammans med Tirénarna — Johan Tirén och dennes barn — och kanske fick impulser därifrån. (Johan Tirén målade ju

Porträtt av Nils Thomasson från hans mest verksamma tid.

bl a "indignationstavor", med vilka han tog samernas parti, t ex i fråga om kulturkampen i Härjedalen. Tavlan "Lappar tillvaratagande tjuvskjutna renar", 1892, måste ha gjort ett starkt intryck på den unge Nils.) Johan Tirén fotograferade också, inte bara målade. Kiruna-fotografen Borg Mesch, som Nils en gång träffade, rådde honom att bli fotograf. Det var sedan han visat Mesch några blad som han själv hade målat, kanske inspirerad av Tirén. Men också Thomas Andersson hade börjat fotografera. Det blev dock hos fotografen Olof Östling i Gävle, som Nils kom att gå i fotografilära. Det var vintern 1898. I Gävle hade han kommit i kontakt med Nore Lundeberg, en köpman vars ställning han jämförde med D. C. Smiths i Östersund. Det var förmodligen i samband med någon renkötthandel som han lärt känna honom. Därför var det kanske inte så konstigt att han kom att lära sig fotografera just i Gävle.

Med nyförvärvad kamerautrustning kom Nils omsider tillbaka till Svedje för att börja som fotograf. Hans far hade under tiden ordnat med ateljé. Nils har bekänt, att han nog hyste litet tvivel om att Svedje var rätta platsen att börja på, men "jag hann inte mer än börja förrän det blev mycket arbete". Folk hälsade, att dom ville jag skulle komma till den eller den byn. Jag kunde bli borta en vecka eller så, och sedan hade jag arbete för flera månader. Det fanns visserligen några enstaka äldre som börjat fotografera före honom, uppgav han, bl a en i Matnäset, men han höll sig mest hem-

ma. Östersundsfotograferna lämnade inte heller Östersund så gärna. Men jag måste ju tjäna pengar, fortsatte han, och då fick man vara till reds och ta kameran på cykeln (som han varit tvungen att skaffa sig) och ge sig iväg. Kameran var tung och otymplig, en tysk skapelse 18x24 med "Extra Rapid Lynkeioskop optik" monterad frampå liknande ett mindre kanonrör. Han fick ha dubbla kassetter med sig med två plåtar i varje kassett som var lös. Sedan hade han plåtar i en låda och kunde ladda kassetterna i en jordkällare, men då måste någon alltid stå utanför och passa så att ingen öppnade källardörren och förstörde plåten.

Det hände sällan, att bara en familj blev fotograferad, när han fick bud, vill han minnas. Om någon hade beställt fotografering så spred sig ryktet till grannarna, och så skulle de också passa på. "Dom ville gärna fotografera sig här — ungdomen", berättade en gammal Mysjöbo, "och n'Nils annonserade, dvs 'låt hälsa ut', att han hade fotografering vissa dagar i andra socknar, så han visste hur han skulle ta det". Men man kom också åkande i trilla, hela familjer, för att fotograferas i ateljén, ja "ända från Vigge och Hoverberg".

I sina minnen från barndomens Ovikén (i Oviks- och Myssjöbygden 1979) berättar Anton Svensson (f. 1895), att det var en viktig händelse, när Nils Thomasson 1904 kom till Vattjoms by och "fotograferade igenom" hela byn. Tack vare hans plåtar kan man se vilka som bodde i byn, skriver han, och hur vissa gårdar såg ut före skiftet.

Ett exempel på hur en fotobeställning kunde se ut.

Handjörögren den 25/3 09

Herr Nils Thomasson

Oviken

Undertecknad vill härmed att
ni skulle vara af den
gädhälsan och föra hit till
Högren och föga några
Fotografier i olika former
på en 30 $\pm$ 25 man som
är här och arbetar i rinter
det skulle bli för att 30 tab
flora kabinettskort och den

blir det mindre kort säkert
till dubblar antalet. Så att för-
tjänsten kommer att bli god.
Om vi kommer så skulle

Det varar så fort som möjligt
eller sist: söndagen före Påsk
den 4. april för hur så fara
alla turer. Med största hälsning

Laki Svedlund
Kloppjö.

Närmaste vägen blir till
Ratanbyns och sedan fint det
en prästväg till som
kan visas af handlarne

Blomqvist
i Ratanbyns

Till Svenska turistföreningen måste jag först skicka bilder, innan dom började beställa någonting från mig, har han berättat, och det första uppdrag han så småningom fick var att fotografera Hällingsåfallet i Ströms vattudal. Det var 1904, och premiärbilden finns också införd i STF:s årsskrift 1905. Länet representeras med en enda bild — ”men ett lejon!” — konstaterade gamle redaktör Agathon Burman i sin anmälan av årsskriften i ÖP. Men redan 1907 hade Nils Thomasson inte mindre än tretton (!) fotografier med. Det dröjde länge innan jag själv riktigt förstod vad ”Hällingsåfallet” egentligen betydde för hans genombrott som fotograf, kanske först sedan jag för ett par årtionden sedan fick Dagens Nyheters söndagsbilaga 7/3 1909 i min hand. Inför en stor internationell fotoutställning i Dresden hade STF anordnat en nationell tävling för att få ett representativt urval av ”den svenska naturens och det svenska folklivets skiftande sidor”. Nils Thomasson fick ett fjärdepris, och tidningen skriver:

Bland pristagarna och en af de flitigaste af alla våra amatörfotografer är lappmannen Nils Thomasson från Jämtland, hvilkens väldiga kollektion visar natur- och folklifsbilder från Jämtland och Härjedalen. Hans säterbilder höra till de vackraste som åstadkommits i den vägen.

Cykelturerna med kameran blev många och långa — och tidskrävande. Jag var tvungen att utvidga området, sa han. ”Jag måste ta naturbilder från trak-

terna upp mot Undersåker—Åre också. Motiven gav sig själva när man kom så långt som till Åre. Där fanns ju också människorna som köpte bilderna och tog dom med sig. Jag lät göra vykort förstås, och det blev en stor artikel”. En fin ögonblicksbild från hans första verksamhet längs Åredalen något av åren kring 1910 ligger i historien om när Olof Karlsson i Sää tillsammans med sin son Karl (f. 1892 och som berättat det här) var på hemväg från en fisketur på älven och möter en av byborna, lite förläst i bibeln och fången i dess språkvärld: Nu e mä nog i de yttersta av Herrans dagar, du Ol Kalsa, för vejt du va je ha sitt i da? Jo, je ha sitt en lapp som komme å cykle — å han så-åld fykorta!

Torpet i Svedje blev också Nils Thomassons första egna hem. Han gifte sig 1908 med Lucia från Hede lappförsamling, dotter till Jon Jonasson i Åre-Storsjö lappby. Hon var född 1888. (Sameby, eller lappby som det då ännu hette efter den första renbeteslagen 1886, är benämningen på såväl ett geografiskt renbetesområde som den samfällighet samerna inom det området utgör. Och särskilda lappförsamlingar fanns det för den samiska befolkningen i Jämtlands län alltsedan 1746 och intill årsskiftet 1941/42 med särskild kyrkobokföring, särskild ”religionsvård” och särskild ”pastor lapponum”.) Lucia hade han träffat på Gregoriemarknaden i Östersund. Själv var han där i affärer, och hon gick (som den första sameflickan) på Birka folkhögskola, och hade väl farit in

Nils och Lucia Thomasson. Ett ungdoms-
porträtt taget ute på gården till deras första
hem i Svedje, Kövra.

till stan med sina kamrater för att få vara med om marknaden. Framlidna Anna Hallkvist-Norin (f. 1891) berättar i ett brev 1955: "Jag minns så väl första gången jag såg Lucia. Du kom med henne en kväll till Backmans i Kövra. Jag var piga där då. Lucia var så vacker och blyg och blid. Jag kan se henne stå vid dörren i Backmans kök." Flera som minns deras första hem har vittnat om en stark gemenskap med bygdens befolkning. Både Nils och Lucia var med i ungdomsföreningen, har framlidna Stina Backman (f. 1891) berättat. Det var

den ungdomsförening inom baptiströrelsen i Kövra som hennes far Anders Backman (f.ö. Jämtens förste redaktör) förestod. Men Nils låg nog mer åt det lutherska, menar en annan sagesman, "för Backman var ju baptist".

Kontakten med Myssjöbygden skulle de emellertid behålla, även sedan de flyttat till Åre, bl a därför att de i sin ägo behöll torpet i Svedje, som arrenderades ut. Som gamla Myssjöbor blev de nog också betraktade av sina vänner där. Nils fick en särskild nekrolog i hembygdsboken Oviks- och Myssjöbygden 1975 och det skulle han nog själv ha värdesatt som ett bevis på att deras samebo-sättning mitt i bondebebyggelsen inte uppfattades som något onaturligt inslag i Myssjöbornas vardag.

Det blev fler och fler resor till Åre för Nils Thomasson. Han kom att vistas där tidvis under säsongerna, av vilka sommarsäsongen från början var viktigast. De äldsta turisterna var ju "luftgäster", som behövde den rena fjälluften. Men snart följde också en vintersäsong, i Åre från början koncentrerad till den sk Åreveckan i mars månad. Nils förstod att han inte kunde ha familjen på ett ställe och arbetet på ett annat. "Jag insåg ju att jag var tvungen att flytta hit", och så blev det också. 1916 flyttade han med Lucia och de tre i barnaskaran som till slut skulle omfatta åtta. Till en början hade han hyrt ett litet mörkrum på Grand hotell, men fick snart ateljé och ett litet affärsutrymme i den sk Lars Hans-gården mitt i Mörviken, som han förgäves sökt förvärva, men som Åre

handelsförening ("kooperativa") i stället köpte 1918. För familjen lyckades han däremot komma över den gård, också i Mörviken, som ägdes av Nils Printz.

Bland sina medhjälpare fick han tidigt en ung Åreflicka, Anna Löding, som först stod i det lilla affärsutrymmet och sålde vykort och minnessaker men som sedan lärde sig framkalla och kopiera. Anna Löding blev en av Nils Thomassons trojänare i över 30 år. 1923 kunde han bygga eget affärshus på tomten vid Lars Hans-gården. Och där utvecklades under åren den turiströrelse, som vid sidan av fotograferingen präglade hans Åre-verksamhet. Sortimentet i affären utökades efter hand till sportartiklar och hemslöjd med särskild betoning på sameslöjden, till vilken han fick flera skickliga sameslöjdare som leverantörer. Pål Larssons hornknivar t ex var under många år en eftertraktad specialitet. Från 1950-talet blev skidkläder och skidutrustning en dominerande del i vad som ursprungligen hade varit en anspråkslös souvenirbutik.

I rörelsen ingick under några perioder under 1920- och 1930-talen också att ha trafikbil, som han tidvis själv körde. Litet av pojktätigt äventyrslust hade han säkert arvt av sin far. En av de övriga trafikbilägarna från den här tiden, framlidne Gustav Olsson i Ullån, berättade en gång, att "när vi hade körningar av turister till Trondheim, så lät vi alltid Nils Thomasson köra först — för då tog resan inte så lång tid". Bilarna var en Buick, Z 166, som han köpte 1919, f ö en

av de första bilarna i västra Jämtland, och en stor, sjusitsig Packard. Första gången han använde den senare var vid ett besök i Sticklestad i Norge 1930 i samband med 900-årsminnet av Olav den heliges död där. Då hade bara han själv och mor åkt i den dit. En av hans vänner, en välbärgad Årebonde — som själv kommit dit i buss — hade då kommenterat hans bilköp enbart med orden: "Och n'henn tytje du pa-ass deg?" (Och den här tycker du passar dig?). Och en gång på sin ålderdom, han var över åttio år då, lyckades han övertala en yngre vän att skjutsa sig till Funäsdalen. Denne hade motorcykel, och pappa satt på pallen bakom, iförd fullständig mcklädsel och höll i föraren i kurvorna. Men den resan hade han i förväg inte avslöjat för något av sina barn, för då hade den troligast inte blivit av, åtminstone inte på det sättet.

Men anknytningen till renskötseln ville Nils Thomasson som same inte släppa. Hustrun Lucia kom ju också från en av de äldsta samesläkterna i Härjedalen. Renskötseln i den stora Åre-Storsjö lappby, som fram till 1912 inkluderade också sedermera Tranris lappby och numera både Mittådalens och Handölsdalens samebyar, hade emellertid i början av 1900-talet haft en nedgångsperiod med en förvildning av renhjordarna som följd. En nästan total utslaktning av renarna och ett återuppbyggande av renstammen med nya renar

Renskötarna är redo att ge sig iväg till renskogen. Arbetslaget består av Per Rickard Fjällgren, Mattias Nordfjäll, Anders Emanuel Andersson, Jon Oskar Fjällgren, Nils Thomasson, Jon Leonard Klementsson och Anders Renskyt. Fotot är troligen från år 1928.

norrifrån var det radikala medel som stod till buds för att få ordning på renskötseln igen. Nils Thomasson gjorde tillsammans med sin svåger Klement Nilsson (gift med Lucias syster Sigrid) uppköp av levande ren i Västerbotten sommaren 1915. De fick omsider renhjorden ner till Mittådalen våren 1916. Dessförinnan hade han också köpt renar

av Pål Fredrik Nilsson i Glen (Tossåsens sameby). Medlemskapet i Mittådalens sameby fick han troligen genom hustrun Lucias tidigare hemortsrätt där. En annan av hans svågrar, Nils Nilsson Schain (gift första gången med Lucias syster Anna Sara) tillhörde de ledande samerna i samebyn, något som säkerligen underlättade hans medlemskap.

Som hjälp i renskötseln hade han från början renskötaren Tomas Torkelsson under ett tiotal år, och från 1927 frostvikssamen Robert Larsson från Raukasjö. Robert hade tidigare hjälpt honom under en del av renflyttningen från Västerbotten. Han blev vid sidan av Anna Löding i Åre en annan av Nils Thomassons trotjänare i mer än trettio år. Min äldste bror Tomas, född i Svedje 1911 och med barndom och skolgång i Åre, fick som 15-åring flytta hemifrån och gå rakt ut i arbetslivet och ta del av ansvaret för fars renskötsel. Enligt hans mening hade pappa framgång i sin ren-drift, och hans reninnehav var störst under 1930-talet. Han hade då en för dåtida förhållanden stor renhjörd. (Tiden inföll f ö med hans mannaålder. 1940 var han ju redan 60 år!) Efter andra världskriget skedde däremot en successiv nedtrappning av renskötseln. "Han kunde ju vara med mycket mera när han var yngre", berättar Tomas, "även om han självfallet aldrig hann ägna så mycken tid åt det praktiska arbetet, att han blev en fullärd renskötare. Han var lite för ivrig och otålig, och det får man inte vara i renskogen". Med brorsonen Lars Johansson i Tossåsens sameby (f. 1897) skulle Nils efter hand få mycket att göra. De hade många renaffärer och senare också andra affärer tillsammans. Så småningom blev de varandras bästa rådgivare. Lars Johansson har berättat, att Nils i deras mellanhavanden var mycket fordrande. "Han krävde mycket av en, att man skulle klara upp det ena och det andra. — Men i renskötseln, då tog jag

honom, då fick han allt ge vika, för han såg nog att jag hade den största erfarenheten". Men, tillägger Lars Johansson, "hade han varit fullärd i renskötsel, skulle han enbart ha ägnat sig åt den, då hade han blivit enastående, då hade ingen kunnat slå honom".

För att ge oss övriga barn största möjliga närkontakt med livet med renarna fick de yngre av oss under hela 1930-talet regelbundet tillbringa sommarmånaderna i sommarvistet i Mittåhamrarna (tidigare vid Axhögen). Där var vi med om kalvmärkningar och renskiljningar och om allt som hörde till sommarsysselsättningar i ett sameviste. Så här efteråt tycker jag det var klokt av våra föräldrar att ordna somrarna för oss på det här sättet. Bakom låg nog en önskan att ge oss en samisk identitet som enbart hemmet i Åre inte kunde ge. Rent praktiskt var det nog också lite lättnad i arbetet där hemma under den brådeste turistsäsongen.

Men vad Nils Thomasson inte kunde bidra med i det praktiska arbetet i renskogen ersatte han med andra insatser. En sådan var initiativet till bildandet av Mittådalens renavelsförening, ett försök till ett slags föreningsrenskötsel under 1940- och 1950-talen. En annan insats var arbetet på en samisk ungdomsorganisation under 1940-talet med utgångspunkt från en första avdelning inom Mittådalens sameby. En tredje var att alltid stå beredd att offra tid och krafter på gemensamma samiska aktioner på

både läns- och riksplan för att åstadkomma förbättringar i viktiga same- och renskötsel frågor. Israel Ruong har, tycker jag, finstämt tolkat de här insatserna ur samisk synvinkel i några rader i en nekrolog över min far, där han bl a skriver:

Nils Thomasson var den siste i det gamla gardet av samiska förkämpar för sitt folk, de som var aktiva strax efter sekelskiftet, en aktivitet som med den tidens officiella syn på samerna och samefrågorna började slå igenom barriärerna av fördomar och tankeschabloner först i slutet av 1930-talet. Dagens företrädare för den samiska minoriteten, vilka på grund av tidsläget och demokratins vapen i dag kan kosta på sig militanta metoder, så att folk ur storsamhället verkligen skall lyssna, bygger dock på resultatet av det gamla gardets insatser, som med dagens ögon kan synas vara präglade av alltför mycken mjukhet och kanske rent av undfallenhet. Men de gjorde verkan, om än långsamt, beroende på att pionjärerna var förankrade både i storsamhällets och i samernas egen kultur. Vad Nils Thomasson verkade som representant för samerna inte minst genom sitt vänliga och verserade uppträdande i sitt umgänge med människorna är kanske svårt att direkt peka på och uppskatta till sitt värde. Men verkningarna finns där i vida kretsar.

En annan kulturinsats som jag tror han själv var glad över att ha fått medverka i var utgivningen av den norsk-sa-

miske läraren Henrik Kvandahls Samenes historie (1932). Nils Thomasson och de bägge norska samerna Nils Stinnerbom och Martin Jonassen svarade ensamma för huvudparten av finansieringen sedan man med mindre bra resultat försökt samla sydsamerna till en samfällad aktion. "Om honom (Nils Thomasson) veta vi", skrev Samefolkets egen tidning i juni 1932 med hänsyftning på aktionen, "att när han lagt sig i selen för en sak, driver han osvikligt igenom den". Och vännen Jonas Åhrén beklagar i ett brev 25/8 1932 det dåliga insamlingsresultatet "beroende i mångt på de tryckta tiderna och lite förståelse för nämnda ändamål", men tycker att de tre — Thomasson, Stinnerbom, Jonassen — "gjort som karlar i det Ni räddat Kvandahls historiska arbete från glömska och förintelse".

Det här och annat bidrog naturligtvis till att Nils Thomasson under sin krafts dagar utifrån så småningom betraktades som en representant för samebefolkningen i länet, som man gärna vände sig till och som man gärna ville ha som företrädare i mera allmänna kultursammanhang. Av samerna i övrigt var det nog endast Jonas Åhrén i Frostviken som hade något av samma kontaktyta utåt. Det föll sig därför naturligt, att det var Nils Thomasson som ombads företrädas samerna med ett inlägg i den första sändningen, när Östersunds rundradiostation invigdes (1926), eller att Hanna Rydh bad honom lämna ett "samiskt" bidrag till den av henne redigerade hembygdsboken Jämtland och Härjedalen.

Nils Thomasson och hans son Thomas i renvaktarstugan i Djupsjön, Härjedalen. Oljemålning av Ante Karlsson Stig 1923.

len (1948) — "Också fjällen ger försörjning" — för att nämna ett par exempel. Mera som ett uttryck för den undanskymda roll samebefolkningen spelade i länets "officiella liv" än som ett tecken på Nils Thomassons betydelse kan man också tolka det förhållandet, att han t ex var den ende same som togs in i boken Jämtlands läns porträttgalleri (utg. av Ernst Fontell 1934). Jag tror t o m att han var den ende same över huvud taget som fick en personlig inbjudan att övervara Carl Lindhagens jordfästning i Stockholms stadshus 1946. (Lindhagen

hade varit ett slags samernas språkrör i riksdagen genom sina talrika motioner i samefrågor. Utan hans insatser hade samerna säkert inte fått plats i 1919 års lappkommitté eller kunnat genomföra 1918 och 1937 års "sameriksdagar"). Men den här positionen kan jag inte minnas att han på något sätt yvdes över. Han var snarare blygsam inför den, ibland t o m litet överdrivet blygsam. Jag minns t ex hur han samlade in pengar (genom att visa sina smalfilmer från fjällen) till en minnestavla på Kappruet i Anåfjället (1939) över de i snöskred fyra

är tidigare omkomna Per Rickard Fjällgren (ordningsman i Mittådalens sameby) och Per Johan Solberg (krono-
arrendator), och hur angelägen han var att poängtera att det var ett lagarbete, när det ändå var han själv som stod för alla bestyr kring saken. Ett kulturarbete som han uppenbarligen uppskattade var medverkan i Nordiska museets lappmarksinventeringar (av samiska kultur-
lämningar) i länet under delar av 1940- och 1950-talen. Och för sitt intresse att dokumentera fjällvärlden och hembygden blev han redan 1 dec. 1917 kallad till medlem av Jämtlands läns fornminnesförening.

Kontakterna utåt gav Nils Thomasson under åren inte bara en ökad vänkrets utan också en vid bekantskapskrets. Men också många flyktiga möten, som snabbt drog förbi, lade han gärna på minnet. Här berättar han själv om ett par sådana möten. Han gör det i *Turist-Jämtland* 1955:2–33. Och jag tror alla som kände honom också känner igen hans sätt att berätta. Exempelen är från den synpunkten typiska.

En svensk-amerikan, Adolf Aspegren, född i Malmö, gästade oss många år i följd. Han ville gärna se ett lappläger och en renhjord och frågade mig om jag kunde hjälpa honom med det. Dagen bestämdes; färden skulle ske med tåg till Enafors, och sen skulle vi vandra upp till Tjallingens lappläger (till familjen Lars Kråik). Samtidigt gästade landshövdingenskan Hammarskjöld Åre med sin

yngste son Dag, som då var i 16-årsåldern. Aspegren hade inbjudit pojken att följa med. Då vi möttes vid stationen var fru Hammarskjöld med. Dag var fjällutrustad men modern påpekade, att han inte hade likadana pjäxor som jag. "Nej mamma, och jag har inte heller likadan mössa som Thomasson har", svarade pojken raskt.

Andra dagen var vi framme vid lägret och fick redan samma afton se den stora renhjorden föras ner mot Handölan. Renvaktarna dirigerade med sina hundar. Snabbt bröt sig en del av djuren fri för att rymma, men lika snabbt pressade hundarna djuren tillbaka in i hjorden. Skådespelet varade någon halvtimme, innan husbonden lyckats fånga in ledrenen och i spetsen för hjorden vada före över älven, varpå hela massan som en stor bred skugga gled över till motsatta älvsstranden. Vi stod högst uppe på den branta östra stranden, och djuren passerade oss så nära, att vi kunnat lägga händerna på några av de större oxarnas hornkronor. Ingen hade under tiden sagt ett ord. När allt var över yttrade Aspegren: "Jag har farit jorden runt, men aldrig sett ett sådant skådespel!"

— — — — —

En gång kom dåvarande stadsfiskal Flygare på besök till Åre. Vi möttes, och han kom plötsligt sneddande över vägen för att hälsa på mig. "Thomasson känner nog inte igen mig", sa han. "Det vore sannerligen skamligt att inte känna igen stadsfiskalen", sa jag. "Jag har sannerligen anledning till det." Det var nämligen så, att då kung Gustaf och drottning

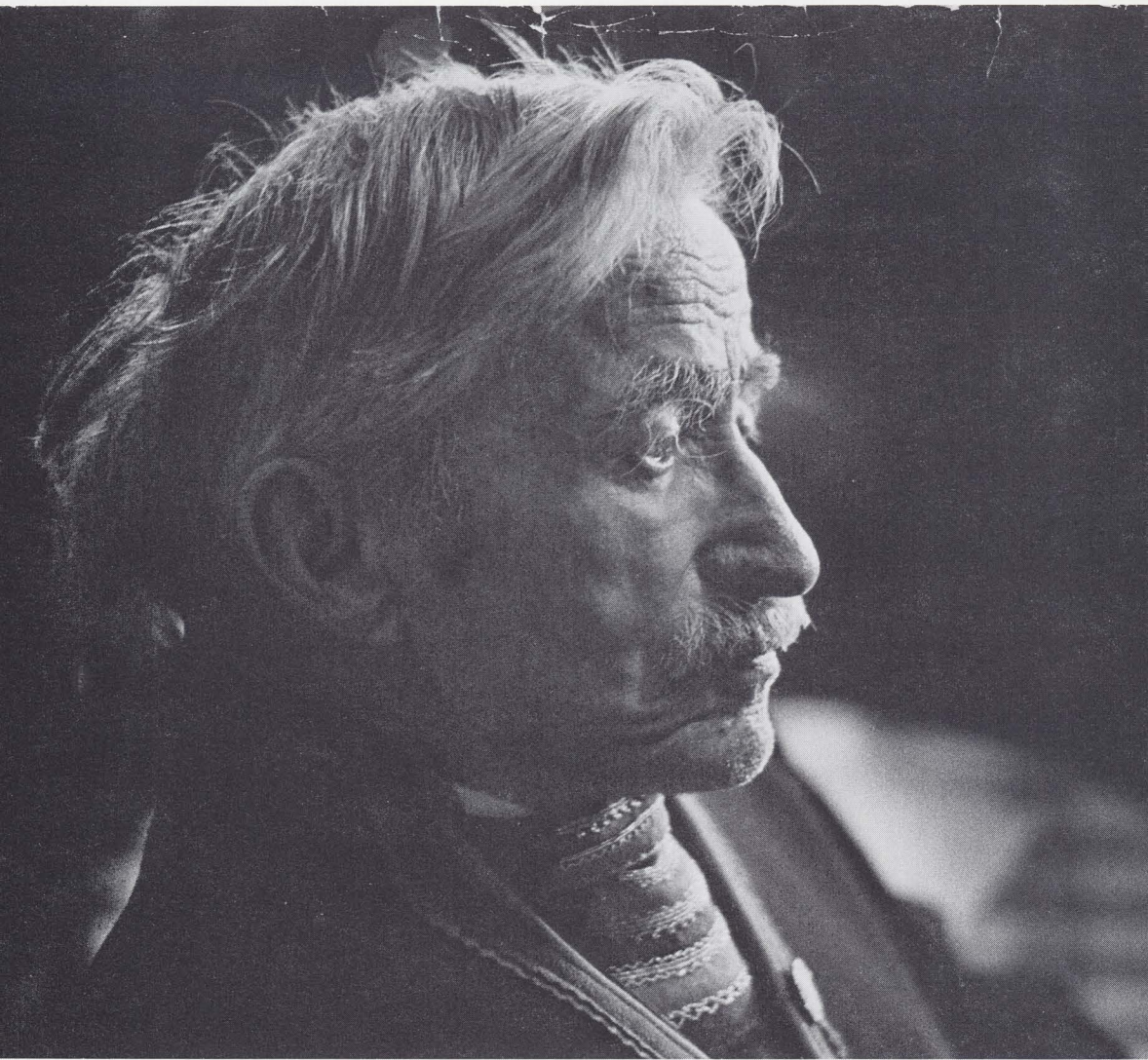
Från Distingen i Uppsala. Nils Thomasson hade sitt handelsstånd vid de s.k. Hälsingegårdarna på Svartbäcksgatan 14—16. Hans priser vid första besöket 1901 var 1:25 kr/kg för steken, 90 öre för sadeln och 75 öre

för bogen. Rentungan kostade 35 öre och levern 40 öre/styck. Renmagar, fyllda med blod, salufördes frusna. Renhuden kostade 8 kr. Fotot troligen från 1930-talet.

Victoria gästade Östersund 1911, så skulle jag hålla mig framme med min kamera. Vid Östersunds central hade jag med stor möda lyckats tränga mig igenom folkmassan. Väl framme vid högra flanken av en grupp artillerister, började jag sätta upp mitt stativ för kameran. Då kom en stram löjtnant och röt med barsk stämma att här fick jag inte fotografera. Då hördes tätt bakom mig en annan stämma: "Fotografen måste stå där han kan ta sin plåt."

Det var stadsfiskal Flygare! När jag nu mötte honom helt apropå hemma i Åre, kunde jag inte låta bli att påminna honom om episoden från 1911. "Ja, det var tydligt ett ord på rätt plats", sa han och sken med hela ansiktet.

Trots alla hans kontakter och resor åt olika håll har jag ändå den minnesbilden från min barndom, att pappa gav sig god tid åt familjen. Han hade också tid att umgås med grannarna i Åre och fick genom åren där många och trofasta vän-

Nils Thomasson vid över 90 års ålder.

ner. Jag kan aldrig minnas att det fanns något otalt med någon i omgivningen. Vi kände god grannsamja i Östlin och i Mannes, hos AB:s och Erik Jons, i Benams och Isbergs och hos Nickus Malmsten, för att nämna de allra närmaste grannarna. Från den synpunkten tror jag hemmet upplevdes som en trygg tillvaro för oss syskon. Samtidigt som han gärna tog oss med på utflykter, till Tännforsen en sommarkväll eller över Renfjället en vintersöndag etc., hade han ett slags gammalluthersk stränghet i vardagen. Man skulle inte sova på morgnarna. Det var nästan synd att göra det. Man skulle vara tyst vid matbordet — ”maten tystar munnen”, hörde jag ofta — och det var otänkbart att några kamrater skulle sitta och vänta under måltiderna. Man borde också ha något för händer nästan jämt. ”Jaha, här sitter du”, sa han till mig en gång, när jag slagit mig till ro med en tidning. Han sa inte mer, men jag uppfattade i tonfallet att han samtidigt sa, att jag borde ut och göra någonting på gården eller så, göra någon nytta helt enkelt. På söndagarna skulle man inte vara ute under högmässtid, undantagandes i kyrkan, och att skära med kniv eller klippa med sax, eller städa, hörde inte söndagen till. Vissa helgdagar var nästan ”heligförklarade”.

Jag minns, att en av hotelldirektörerna ringde en juldag, mitt i turistbestyren. ”Vet du inte att det är juldag, i dag?” svarade pappa i telefonen, och han som ringde fick inte sitt ärende uträttat. Men eftersom han kände till pappas inställning, så tog han inte illa vid sig för det.

Med pappas stigande ålder kunde replikerna ibland uppfattas som lite kärva. Han blev nästan som en gestalt i den isländska sagan. Kryddor till maten var inte nödvändiga, för ”hungern är alltid den bästa kryddan”, ”all mat smakar bra” etc. Han var över 90 år, när han var hemma hos mig och min familj sista gången. Vi ville då hjälpa honom vid ett tillfälle så att han inte skulle falla i den kuperade terrängen runt vårt hus, men han förklarade med mycket vänlig och fast röst, att ”han hela sitt liv stått på egna ben, och det tänkte han göra i fortsättningen också”.

Han var mycket allmänpolitiskt intresserad och höll sig tidigt med en rikstidning (DN). Det var nog inte så vanligt med annat än en lokaltidning i allmogehemmen i gemen. Jag tyckte jag var gynnad i förhållande till mina kamrater, när jag gick i folkskolan. När vi skulle berätta något aktuellt vi läst var ju DN en guldgruva jämfört med lokalpressen. Jämtlands Tidning hade förtur av lokaltidningarna, eftersom pappa hade en frisinnad politisk uppfattning. Mig veterligt hade han aldrig några kommunalpolitiska uppdrag, men för sitt mångåriga stöd till de liberala krafterna fick han 1962 den s k Karl Staff-plaketten. Och jag minns vilket politiskt ”förfall” han tyckte det var, när Dagens Nyheter upphörde att ha en mening som var tidningens egen utan i stället överlät åt signerade ledarartiklar att utöva opinion. Hans enda avfall från den liberala linjen måste ha varit hans stöd åt pansarbåtsinsamlingen 1914. Porslins-

tallriken "Pansarbåten Sverige" hörde till det som inte fick tas ner från väggen i hans rum.

Hur fick han tid, och varifrån tog han krafter till allt? Jag vet att han hade sitt stora stöd i hustrun Lucia — min mor. Hennes död 1956 tog det lång tid för honom att komma över. Visserligen blev hon med åren svag och bräcklig av allt arbete och många barnsbörder, men hon var klokheten själv, och hennes blida väsen hade också sin skärpa. I äldsta dottern Brita Lucia (f. 1914) fick han på sätt och vis sin högra hand i affärsrörelsen i Åre från första stund hon kunde hjälpa till och tills dess hon själv övertog rörelsen.

Min far dog 28 nov. 1975, 95 år gammal. Han var frisk och kry, och klar, nästan in i det allra sista. De dagar som

han fö varit sjuk under sin långa levnad var lätt räknade.

För oss i familjen och den närmaste släkten var därmed onekligen en epok för alltid förbi. Jag tror det i framtiden kommer att vara sällsynt att någon familjemedlem får en sådan samlande position för sina anhöriga som han fick. Därför kommer vi också att alltid minnas honom som någonting utöver allt annat i den familj och släkt som blev vår.

(I de fall jag anger äldre Myssjöbor som källa bygger uppgifterna på anteckningar från intervjuer som tidigare utförts av min bror Nils Anton, död 1977.)

Kjell Hansen

Nils Thomasson som fotograf

Nils Thomassons insats och betydelse som fotograf har varit mycket stor. Detta gäller, i fråga om hans produktion, såväl kvalitet som kvantitet, och på läns-museet finns i dag ungefär 30.000 glas-plåtar och filmnegativ efter honom. Att ge en rättvis beskrivning av denna foto-grafiska bedrift är nära nog omöjligt. Det som följer nedan får därför betrak-tas som en kort utflykt i ett mycket stort fotografiskt landskap.

Något om fotografins historia

Den första som lyckades ta ett fotografi var fransmannen Nicéphore Niepce, år 1826. Hans metod utvecklades av Louis Daguerre, som lät sina bilder exponeras på försilvrade kopparplåtar, vilka hade gjorts ljuskänsliga med jodångor. Medan Niepce måste låta ljuset träffa plåten inte mindre än under åtta timmar, kunde Daguerre nedbringa exponeringstiden till 20—30 minuter.

Fotografin, eller daguerreotypin som den kallades, fick en enorm popularitet. Fotohistorikerna Gernsheim hävdar att

redan i mitten av 1840-talet fanns det porträttateljéer i de flesta större europeiska städer.

Porträttmålarna utsattes nu för en mycket hård konkurrens, och många valde att byta yrke och bli fotografer. Detta medförde att det nya mediet kom att präglas av de ideal som rådde inom porträtt- och miniatyrmåleriet. Man sökte sålunda inte främst efter en realistisk återgivning av de porträtterade, utan efter en idealiserad och smickrande bild. Samtidigt var den hantverksmässiga kvalitén hög redan från början. Under sista hälften av 1800-talet utvecklades reproduktionstekniken kraftigt, och på 1870-talet lanserades den s.k. torr-plåtsmetoden. Torrplåten hade stora fördelar gentemot tidigare metoder: Den kunde lagras, den kunde kopieras i efterhand och bilder kunde masspro-duceras. Mot seklets slut hade man kommit ner i exponeringstider på bråkdelar av en sekund, och möjligheterna för ögonblicksfotografering öppnades.

I slutet av 1800-talet utvecklades filmen ungefär såsom vi känner den idag.

Den möttes emellertid med ganska stort motstånd bland fotografer och allmänhet, och glasplåtarna behöll sin popularitet ett gott stycke in på 1920-talet.

De tidiga fotograferna

Gunnar Sundberg har i några uppsatser visat hur fotografin introducerades i norra Sverige av kringresande fotografer. Under 1850- och -60-talen for dessa fotografer runt, framförallt i städerna, och porträtterade folk. Mot slutet av 1860-talet hade de kringresande ersatts av fastboende fotografer. I Gävle etablerade sig den första fotografen 1855, i Östersund, genom den invandrade tysken Gustaf Mühlfeldt, 1856, och i Sundsvall 1860.

Den tekniska utvecklingen från 1860 medförde att fotografierna blev billigare att köpa. Detta, i sin tur, ledde till att nästan alla nu fick råd att låta sig fotograferas. Denna växande popularitet gav fotograferna arbete, och under slutet av 1800-talet ökade etableringarna av fotoateljéer nästan explosionsartat.

Nästan all fotografering försiggick inomhus, i fotografens ateljé. Tekniken medgav dock inte korta exponeringstider, och den som skulle fotograferas måste kunna sitta still i 20—30 sekunder. En del fotografer använde ett speciellt nackstöd, men vanligare var att låta den avfotograferade posera i en tankfull ställning med handen under kinden för att få stöd för huvudet.

Den fotografiska stilen under denna period präglades av två huvudtenden-

ser: dels romantiken, dels strävandena att den porträtterade i sin pose skulle understryka det som var karaktäristiskt för honom.

Det var under denna tid vanligt att lära sig yrket genom att gå som elev hos någon fotograf, något som även Nils Thomasson gjorde. I slutet av 1890-talet gick han i lära hos fotograf Olof Östling i Gävle. När Thomasson flyttade till Svedje, och senare till Åre, var han dock på intet sätt ensam fotograf i länet. Sundberg har i en sammanställning visat att över 60 fotografer var yrkesverksamma i Jämtlands län före 1930.

Nils Thomasson kan i mycket stor utsträckning ses som en typisk representant för den nya fotograferingskonst som utvecklades under 1900-talets början. Den präglades av saklighet gentemot det som avbildades, och en insikt i, och respekt för, den fotografiska bildens speciella egenskaper. På så sätt utgjorde den ett brott mot porträttmåleriets inflytande över fotografin, och fotografin tog under denna tid de första stegen i riktning mot att etablera sig som en egen konstart, och inte enbart framstå som en tekniskt förenklad form av måleri. Under hela sista hälften av 1800-talet försiggick en hetsig diskussion mellan målare och fotografer. Målarna ville lägga beslag på fotografin som ett hjälpmedel för den "äkta" bildkonsten, medan fotograferna med stadigt större styrka hävdade fotografin som en självständig konstart. Det var denna situation som ledde till att fotograferna under 1900-talets första årtionden kom att lägga så

stor vikt vid det som uppfattades som fotografiets främsta karaktäristikum: Möjligheten att exakt och objektivt återge verkligheten.

Nils Thomasson som porträttfotograf

Även för Thomasson tycks porträtteringen ha varit stommen i den fotografiska verksamheten. En mycket stor del av de bilder som nu finns på läns museet är porträtt, och många av dem är vanliga ateljébilder.

Det är bilder som helt koncentrerar sig på sitt syfte: att ge kunden ett porträtt som han eller hon kan vara nöjd med, och glad över. De flesta av porträtten är tagna utan större arrangemang. I sin ofta nästan spartanska enkelhet framhäver bilderna på detta sätt just den fotograferades person.

Många av Thomassons porträtt är tagna utomhus. Även då får huvudmotivet i de flesta fall nästan helt dominera bilden. Det gäller t ex i en nästan fysiskt slående form de bilder han tog på stora bröllopssällskap. Att fotografera sig på bröllop var, och är, mycket vanligt. Sällskapens storlek kan dock tyda på att det var vanligare hos de bättre ställda än hos backstugusittare och torpare. För folklivsforskaren ger bilderna en fin inblick i böndernas festseder, och framför allt i deras festkläder i början av vårt sekel.

I en del av sina utomhusporträtt utnyttjar Thomasson omgivningen i bildens komposition. Det kan vara mycket vackra bilder där människa och natur ser ut att spela tillsammans, och där man

egentligen inte är säker på vilkendera som är huvudmotivet. I andra bilder utnyttjas omgivningarna helt klart för att understryka den porträtterades karaktär. Var är det t ex mer naturligt att avporträttera en stationsinspektör än på perrongen till den järnvägsstation där han arbetar?

Man kan i Thomassons bilder se olika tendenser, där ibland den ena, ibland den andre, ibland flera tillsammans ger bilderna karaktär. Ateljébilderna visar i de flesta fall på yrkesfotografen, en del av utomhusporträtten visar oss en poetisk och romantisk fotograf, medan många porträtt pekar hän på dokumentaristen Thomasson.

Thomasson behärskade också konsten att reproducera äldre fotografier. De enklaste är gjorda genom avfotografering av upphängda kort. De flesta reproduktionerna är dock så professionellt utförda att man inte kan se att de inte är original. Såväl egna som andras bilder reproducerades av Thomasson

Thomasson som dokumentarist

En brygga mellan porträttfotograferingen och dokumentationen utgör de porträtt som togs hemma hos olika personer, och även en del rena interiörfotografier. För etnologen är dessa bilder mycket intressanta: de ger oss en inblick i folks hem som annars är svår att få. I bästa fall kan vi även få en inblick i hemsysslor, i familjemedlemmarnas inbördes relationer osv.

Att det finns sådana interiörbilder är inte överraskande eftersom det i början av vårt sekel blev populärt att låta fotografera hemmen. Det finns en klar historisk orsak bakom detta, nämligen den process som skulle kunna kallas hemmens förborgligande. Hemmets funktion ändrades härvid från arbetsplats till en plats för främst rekreation och socialt umgänge. Ett vackert hem fick därmed ett stort prestigevärde, som man kunde låta fotografen återge. Detta bekräftas även av att nästan alla Thomassons interiörbilder är från borgerliga hem.

Thomasson har emellertid också fångat arbetet i sina bilder. Främst kanske arbetet på landsbygden, på gården. I hans samling finns en rad mycket fina arbetsbilder som dokumenterar de flesta arbetsuppgifter på en gård i seklets första decennier. Speciellt i dessa bilder kommer Thomassons enkla stil till sin fulla rätt. Här finns inga "konstnärliga griller" som försvårar förmedlingen av det i sammanhanget väsentliga: att fånga människor i deras vardagssysslor. Här finns bilder på höbärgning, tunnbrödsbakning, potatisupptagning och mycket mer. Mest kända är kanske hans bilder på färderna från fäbodarna. Dessa bilder äger genom sina motiv en stark romantisk dragning på oss moderna människor, men representerar trots detta en dokumentarisk bragd. En av Thomassons fäbodbilder ingick för övrigt som

fotoillustration i skolupplagan av "Nils Holgerssons underbara resa".

Men inte bara böndernas arbete är återgivet i Thomassons bilder. Bland fotografierna finns även bildserier om bl a byggandet av Ovikens nya kyrka, av Tegefors verk, och av kraftverksbygget i Åre. Här finns bilder på skogsarbetare och stenarbetare. Även dessa bilder präglas av en saklighet som är lätt att uppskatta, men ofta svår att hitta bland Thomassons samtida fotografier.

Också den tidiga turismen, framför allt i Åre, finns dokumenterad i hans fotografier. Denna tidiga turism är en relativt exklusiv företeelse, och speglar karaktäristiska drag hos den borgerlighet som växer fram i Sverige i seklets början. Bilderna är mycket tidiga skådeexempel på en klart urskild fritidssektor i samhället. Fritiden inriktas på nöjen och naturupplevelser, och det är detta som Thomassons bilder återger. Bilderna visar t ex unga människor, gärna iförda studentmössor, på väg ut på fjällvandring, eller vintertid på kälke nerför en backe. Bilderna är helt analoga med dem som fotoamatören i dag har med hem från sin semester, och beställningarna hos Thomasson torde ha varit många.

Thomassons naturfotografier

Såväl turismen som Thomassons bilder av den återspeglar den nya syn på naturen som utvecklas i Sverige under denna tid. Under 1800-talets början och mitt ansågs vild och otämjd natur för ful och störande. Mot slutet av seklet lanserar

Nils Thomasson själv utanför sin affär i Åre.

En fin illustration till Nils Thomassons praktiska arbete i början av hans bana som fotograf. Bilden är från festligheterna sön-

dagen 5 juli 1903, när man avtäckte en minnessten över Myssjö-sonen Georg Adler-sparre på dennes födelsegård i Hovermo.

de s.k. nationalromantikerna denna vilda natur som vacker, och vid sekelskiftet kvarstår denna estetiska bedömning, dock präglad av ett mer sakligt synsätt.

I Thomassons naturbilder finns en mycket skarp och fin blick för fjällvärldens vyer, men här finns mycket lite dramatik utöver den som landskapet självt erbjuder. Bilderna visar fjällvärlden så som den visar sig en vanlig dag. Man finner mycket lite av experiment

med ljus och skugga, ej heller dramatiska vädersituationer.

Det är knappast någon tillfällighet att Thomassons bilder ofta förekommer i Svenska Turistföreningens årsskrifter. Där ingick vid 1900-talets början en serie, kallad "Svenska bilder", "framställande i ett rikt skiftande panorama olika trakter af vårt fosterland, omväxlande med en och annan ur folkets lif hämtad bild." (STF 1907:363). I inledningen till

1907 års bildserie, där Thomasson representerades med hela sju bilder, understryks också hela den tanke som ligger bakom denna typ av bilder: "Denna nya serie svenska bilder har liksom sina båda föregångare — och såsom för öfrigt Årsskriften i sin helhet — till syfte att öppna våra läsares sinnen för Sveriges härliga natur och att i deras hjärtan ingjuta kärlek till vårt land och vårt folk." (ibid.: 366).

Även till Jämten kom Nils Thomasson att lämna nästan årliga bidrag, och han finns fr.o.m. 1923 — och så länge uppgiften finns kvar — upptagen i förteckningen över Jämtens ständiga medarbetare.

Också vykorten ingår i detta sammanhang. Metoderna för bildreproduktion utvecklades omkring år 1900 så att man kunde producera vykort till ett rimligt pris. Priset, den växande turismen och den nya synen på naturen gjorde vykorten till en omedelbar succé. Thomassons vykort är, naturligt nog, i huvudsak reproduktioner av hans bästa naturbilder, men här finns även en rad kort med motiv från olika jämtländska bygder.

Thomassons samebilder

Av de tretton bilder Thomasson totalt fick publicerade i STF:s årsskrift 1907, hade inte mindre än sex samer som motiv (därtill kommer en bild på renar). Bland alla Thomassons bilder utgör också samebilderna en stor andel, liksom de gör det bland hans bilder i Jämten.

För den syd- och mellansvenska befolkningen gav dessa bilder utan tvivel prov på en av de mer exotiska sidorna av Sverige. Denna uppfattning får dock egentligen inget stöd i Thomassons bilder. Dessa är präglade av en lika nykter och saklig ton som alla hans övriga bilder.

Att Thomasson själv var same har säkert hjälpt honom att inte fångas av just det pittoreska och exotiska, utan klart och otvetydigt ta fasta på det naturliga och vardagliga i samernas liv. Thomasson tycks faktiskt ha sökt att dokumentera arbete och dagligliv i större utsträckning bland samerna än bland den svenska befolkningen. Tillsammans med de många porträtten på samer, utgör bilderna på renmjölkning, flyttning etc, en unik källa för samiska studier.

Nils Thomassons fotografier spänner över ett brett register. Ett är dock gemensamt för hans bilder, nämligen deras höga bildmässiga kvalité. För oss i dag — med utbytbar optik, lätt och bärbar utrustning, film i ett otal utföranden, osv — kan det te sig märkligt att hans bilder har den skärpa och klarhet de faktiskt besitter. Mycket av detta måste bero på att Thomassons egen blick för fotografin var både skarp och klar.

Att han dessutom har täckt hela länet i sitt fotograferande är beundransvärt, speciellt när man tar i beaktande dåtidens dåliga kommunikationer. Ofta var han tvungen att klövja den tunga och

skrymmande kamerautrustningen på häst när han färdades i oländig terräng. Denna rörlighet tycks Thomasson ha varit ganska ensam om bland länets fotografer.

Nils Thomasson kan knappast betecknas som någon fotografisk nyskapare. Däremot är han genom sin genomförda saklighet och kombinationen av stor motivbredd och geografisk rörlighet ändå värd särskild uppmärksamhet inom fotografin. Hans bilder både ingår i och dokumenterar det liv som växer fram i Sverige i vårt sekel.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Litteratur

- Freund, G. Fotografi och samhälle. Stockholm 1977.
Frykman, J., Löfgren, O. Den kultiverade människan. Lund 1979.
Gernsheim, H. och A. Fotografins historia. Bremen 1965.
Scharf, A. Art and photography. Harmondsworth 1974.
STF:s Årsskrift 1907. Stockholm 1907.
Sundberg, G. Fotografin i Västerbottens län. Uppsala 1972 (stencil).
Sundberg, G. Fotografer och fotografering i Norra Sverige. Uppsala 1974 (stencil).

Muntliga upplysningar

- Irene Schäfer, Östersund.
Lars Thomasson, Hällefors.

THOMASSON-BILDER

Som fotograf var Nils Thomasson synnerligen mångsidig. Inga motiv tycks ha varit honom främmande och inga tekniska svårigheter, som hans förhållandevis enkla kamerautrustning måste ha gett honom, tycks ha varit honom övermäktiga. Inga avstånd, dåliga kommunikationer eller väder tycks ha hindrat honom i hans yrkesutövande. Han tycks ha bemästrat alla svårigheter. Hans enorma bildproduktion imponerar. Tyvärr finns det inte utrymme att presentera mer än ett litet urval av hans bilder. Men i den följande bildsviten presenteras ändå ett urval typiska "Thomasson-bilder".

T.b. Nils Thomasson med sitt, för en same, kanske litet ovanliga arbetsredskap, kameran.

Detta är en reproduktion som Nils Thomasson har gjort efter ett äldre fotografi. Observera häftstiften i kortets över- och underkant — genom beskärning kunde dessa tas bort från den färdiga reproduktionen. Porträttet visar en person kallad "Slarvstriden". Han var född omkring 1810 och antagligen hemmahörande i Sunne socken. Albert Nilsson har i boken *Gamla Jämtar berättar* skrivit om Slarvstriden. Den klädsel han bär på bilden skall ha varit de kläder som han dagligen vandrade omkring i. Slarvstriden gick från gård till gård och sjöng, spelade på en hemmagjord flöjt och pratade en massa. I allmänhet fick han komma in och värma sig och bjöds på mat. Hans originalitet skall ha berott på en olyckshändelse vid Frösö läger.

T.v. Ateljéporträtt av Thomas Andersson — Nils Thomassons far — och Lisa Thomasson — syster till Nils. Ateljérekvisitan går igen i många av Nils Thomassons porträtt. Anknytningen till naturen i ateljéporträtten tycks ha varit en av Thomassons egenheter.

Brudpar och gäster vid bröllopet mellan Jo Danielsson och Sara Olofsson år 1907 i Bingsta, Berg.

Nästa uppslag. Detta är en för Thomasson typisk arbetsbild. Slätterfolket har bara tagit en kort paus för att fotografen skall få ta sin bild, därefter får vi tänka oss att de fortsätter sitt arbete igen. Så litet uppseendeväckande var fotograferandet dock ej. Man har t ex tagit fram slättermaskinen på den redan slagna och hässjade ängen. Även arbetslaget i bakgrunden har stannat upp för att titta på fotografen! Slätterfolket är från Jo Jörns gård, Hovermo, Myssjö.

Tegelbärare vid byggandet av nya kyrkan i Oviken.

Detta är ett otypiskt Thomasson-fotografi. Båten med de två personerna är antagligen något som helt medvetet arrangerats för bildkompositionen. Trots detta ger bilden en inblick i tvättandets vardag strax efter sekelskiftet. Tyvärr är såväl ort som personer okända.

Tännforsen i vinterskrud

B. No 53. Foto: Nils Thomasson, Åre.
Kopiering förbjuden.

T.v. Denna bild av Hällingsåfallet representerar Nils Thomassons genombrott som naturfotograf. Den togs 1904 och publicerades i STF:s årsskrift 1905. Märk hur kameravinkeln understryker falllets storhet och kraft.

Den här bilden är representativ för de fotografier som Thomasson lät göra vykort av.

Ett porträtt av den borgerliga familjen i sin rätta miljö — hemmet. Bilden är värd ett närmare studium: märk t ex överdådigheten i alla finrummets prydnadsföremål. I detta materiella överflöd är det nästan så att personerna försvinner. Deras uppställning är ett uttryck för familjens rangordning: i bästa stolen sitter familjefadern, i den andra äldste sonen som så småningom ska ärva och överta faderns position. Bakom dessa står familjens kvinnor, respektfullt och tjänande men ändå med en viss självständighet. Dotterns och äldste sonens poser är speglingar av föräldrarnas, medan yngste sonen fortfarande tillåts vara barn i föräldrarnas skydd. Porträttet är antagligen från Oviken.

Detta porträtt avbildar vad vi skulle kunna kalla en "fullständig torparfamilj". På bilden ser vi inte bara familjen, utan även hästen och slättermaskinen samt geten — som får representera hela getflocken. I det dagliga livet var torparna helt beroende av sina djur, och detta faktum har Thomasson fångat i sitt porträtt. Det är intressant att jämföra denna bild med porträttet av den borgerliga familjen. Bilderna visar inte bara skillnaderna i rikedom, utan även förekomsten av två vitt skilda kulturer inom samma landskap.

En turistgrupp har "erövrat" Åreskutans första toppstuga. Bilden är mycket typisk såväl för Thomasson som för den tidiga turismen. Personernas uppställning är bara skenbart tillfällig: som de nu står understryker de Åreskutans karaktär av fjälltopp.

Ett tidigt exempel på ögonblicksfotografin.

Nästa sida. Här har vi den romantiske Nils Thomasson i full aktion. Bilden är tagen i Hamre, Duved, 1923 och visar från vänster syskonen Majvor Ingeborg, Lars-Olov och Gunvor Margareta, barn till Per och Ida Larsson.

Jan Raihle Lars Thomasson

Nils Thomasson i Härjedalen

I Härjedalen hade Nils Thomasson en stor del av sin verksamhet. Där hade han sina renar i Mittådalens sameby inom Tännäs gamla kommun. Därifrån gjorde han affärer med renkött — mycket till norska uppköpare — och där hade han lite småhandel med samer och övrig fjällbefolkning i västra Härjedalen.

"Vi gjorde bytesaffärer", berättar Kristina Doj (f 1892), "vi fick arbetskläder att ha i renskogen, och Nils fick betalt i renar om hösten. Det var dåliga tider på 20- och 30-talen, och det var bra att kunna göra affärer på det sättet". Sina första gummiskor med läderskaft såg sig Mattias Nordfjell (f 1904) ha köpt av Nils Thomasson. "Jag hade aldrig sett såna förr, och det var rejäla skor." Och Pål Axman (f 1914) fick sin första cykel — en Hermes med ballongdäck — 1936. "Jag minns", berättar han, "att jag funderade länge på om jag skulle kunna föreslå honom att jag fick 'arbeta av' cykeln senare. Jag vågade till slut, och det fick jag. Jag hjälpte honom i renskogen i stället. Och sen köpte jag också skidor av honom." — "Han sålde mycket kasttömmar (lasson), han var ensamförsälja-

re av dom", erinrar sig Jon Leonard Klementsson (f 1905). "Jag beställde tömmar av honom t o m, en sommar då jag försökte mig på att vara rendräng i Sättdalen i Sydnorge. Och så sålde han rejäla vadmalskläder, det var 'Näldens' förstås." — "Det var bekvämt att bara kunna ringa till honom och beställa" förklarar Lucia Torkelsson (f 1909), "det fanns ju ingenstans här att köpa såna varor." — Nils var noga i affärer, menar Kristina Doj, och "det var ordning och reda". — "Jag hade dock inga särskilda förmåner i affärerna", säger sonsonen Lars Gunnar Thomasson (f 1947) lite skämtsamt. "Jag hade köpt flera kasttömmar av *ajan* (farfar), innan han skänkte mig en."

Från arbetet i renskogen har Jon Leonard Klementsson ett ungdomsminne. "Jag tror det var sommaren 1922", berättar han, "jag var väl 16—17 år då, och skulle ha ett vaktpass tillsammans med min morbror Nils. Det var bara vi två. Vi hade avlöst dom som haft det tidigare passet kvällen förut vid Djupsjön, i trakten av Helags. Vi skulle driva hjorden mot Ljungsjöarna. Där tänkte vi

Första stugan vid Helagsfjället. Foto från 1905.

hålla renarna på ett näs i sjön, medan vi vilade ut i Ljungsjöstugan, för att nästa eftermiddag driva dem åter mot Djupsjön för ny avlösning. Under vägen skulle vi samla ihop spridda småflockar. Vi hade just ingen matsäck med oss, lite mjöl hade vi, och så skulle vi mjölka några renar när vi fått hjorden ut på näset. Jag hade en hundvalp med mig, som inte var riktigt upplärd än, och valpen slet sig och skrämde renarna — och dom gav sig iväg, upp mot snön på högfjället. Vi sprang efter och försökte få ner dem mot Ljungsjöarna igen. Men det var för varmt så det lyckades inte. Vi fick därför vara kvar och vakta renarna uppe på snön, tills det svalnade lite mot kvällen. Och då kunde vi ta ner dem och få dem ut på näset. Jag minns jag var trött och hungrig och bara väntade på att vi skulle få äta och så småningom få avlösning. Men Nils skulle absolut mjölka, som vi hade sagt tidigare att vi skulle göra. Jag ville bara strunta i mjölkningen nu, det gjorde mig detsamma, bara jag fick mat. Men morbror Nils bestämde, och vi vilade inte längre än att vi hann mjölka — och äta i hast.

Nya slakteriet på Flatruet. Foto från 1958.

Under kvällen fortsatte vi med renhjorden mot Djupsjön. Och sen vi fått avlösning drog vi på natten vidare mot Axhögen. Där skulle det bli skiljning tidigt nästa morgon . . .”

Pål Axman var dräng hos Nils Thomasson en vinter mot slutet av 1930-talet. Han befann sig med renarna på vinterlandet kring Strådalen, då han med kort varsel blev kallad för att hämta renar i Hammerdalstrakten. Det var en renhjord på ca 200 djur som Nils Thomasson och dennes brorson Lars Johansson köpt av Olof Persson i Hotagen, och som skulle vidare till Norge.

Det var i mars månad. ”Det var jag och John Johansson som drev renarna”, berättar Pål, ”och Nils Thomasson och Lars Johansson var med under olika delar av vägen. Nils Thomasson skidade då först med ledrenen. Vi höll på ett par veckor och stannade upp där det fanns bete. Vi följde landsvägarna där det gick, förbi Stugun, Gällö, Revsund, Hackås, över Storsjön mot Hovermo och Börtnan och vidare mot Anåfjället, Högvålen och Bruksvallarna. I Bruksvallarna färdades vi med hjorden rätt genom byn, så tama var renarna. Det var svårast att få husrum under vägen. Vi

fick övernatta i någon lagårdskammare. Men där Nils Thomasson var känd var det inga svårigheter. En kväll höll vi dock på att bli utan. Lars Johansson frågade då i gården, där vi gått in, om vi fick låna såg och yxa för att kunna övernatta ute i skogen — men då fick vi komma in. (Pål har ingen förklaring till det ändrade bemötandet, om det berodde på medlidande med dem med tanke på nattkylan eller om man var rädd för att samerna skulle komma och ta bränsle 'med sedvanerätt'.) Eftersom det inte var någon trafik att tala om den här tiden, var det ingen större svårighet att flytta renarna på vägen. Men vi måste ju undan för undan under vägen ringa och varsko polisen om att vi kom så att man höll gråhundarna kopplade borta i gårdarna.

När man ser på renskötselfrågorna på längre sikt, var Nils Thomasson i många stycken före sin tid, menar sonen Tomas Thomasson (f 1911). "Det här med beteshagar t ex, i anslutning till rengården, talade han om tidigt. Vi började också med det på Flatruet 1948, och nu finns det överallt. Inom Mittådalens renavelsförening arbetade han ivrigt på att få ett bättre ekonomiskt grepp över renslakten, och att få ut mera av den. Gemensam försäljning skulle medföra säkrare leveranser och bättre priser. Ett fryseri för renkött stred han länge för, dock utan att få se något resultat för samernas egen del. Det var först sedan slakteriföreningen börjat intressera sig för renslakten på 1950-talet som det behovet

tillgodosågs." Men han var samtidigt lite konservativ på andra områden, menar Tomas. "Han ville t ex inte bygga någon renvaktarstuga i Mittåhamrarna, något som verkligen hade behövts där på 1930-talet. Möjligen såg han det som lite lyxbetonat, något som inte passade in i bilden, en fördom kanske att det skulle vara bara kåtor där. Man kan se det förhållandet mot dagens verklighet med snöskotrar, kommunikationsradio, beteshagar, helikopterdrivningar etc som hjälpmedel i renskötseln."

Det var något särskilt förr i alla fall med aktningen för dom som var äldre och mer erfarna, vill Sigrid Klementsson (f 1909) minnas. "Jag minns vilken respekt vi hade för Nils Thomasson och för min far (Jon Jonasson Fjällgren) för den delen också, och för Nils Nilsson Schain. Det var liksom dom tre som bestämde här i Mittådalens. När någon av dem bara kom in i ett rengärde, vid en renslakt t ex, så sa man: 'där kommer Thomasson' eller 'där kommer Fjällgren', och så skyndade man sig ta bort sånt som inte skulle få synas." Och det kändes tryggt på något sätt, tillägger hon, "att dom hade den respekten med sig".

Ingrid Rehnfeldt (Nils Thomassons sondotter, f 1939) berättar hur hon som 9—10-åring följde farfar och fotograferade ute i Härjedalsfjällen. "Vi var väl ute ett par veckor, och vi gick fram och tillbaka. Vi hade i stort bara kaffe och torkat renkött med oss, och eftersom

Sommaren i fåboden är slut. Mobergsvallen, Bruksvallarna. Tännäs sn. Foto från cirka 1910.

det inte hände så mycket, tyckte jag snart det blev trist och enformigt. Men en dag sa han: När vinden är på det här viset, så har dom nog renarna inne i Nesjön (sydväst om Helags)! Och vi gick och gick för att komma dit — och tänk det stämde! Jag minns hur glad jag blev över att han hade rätt. Senare har jag ofta tänkt på och förundrats lite över att han hade så bra intuition och lokalsinne.”

Jon Leonard Klementsson var också en tid dräng åt sin morbror Nils på

1920-talet. Han och drängarna Tomas Torkelsson (död i somras) och Robert Larsson (död sedan några år tillbaka) var anställda på det gamla sättet, dvs mot en begränsad årslön men fritt vivre (mat, material, vissa kläder — skor t ex) och med rätt att märka ett visst antal årskallar. Nu är det däremot mera behov av i första hand säsongsarbetare och tillfällig arbetskraft vid arbetstoppar (”tömkastare”) utöver de ordinarie renskötsel-företagarna.

Av Nils Thomassons efterlämnade fotografier från Härjedalen är det framför allt tre kategorier bilder som är karaktéristiska. För det första är det bilder som skildrar den härjedalska naturen och den tidiga turismen i landskapet. Redan från 1880-talet finns det belägg för att skidfärder och sommarvandringar företas av turister, som framför allt söker naturupplevelser i Härjedalen. Men man får ha klart för sig att det vid den här tiden ännu inte förekom någon ting som kunde betecknas som folklig turism. Resenärerna tillhörde ofta kategorier som lärare, professorer och läkare samt utlänningar, främst engelsmän.

År 1885 bildades Svenska Turistföreningen (STF). Föreningens tidiga verksamhet i Härjedalen bestod bl a av istandsättning av Nedalsstugan och Helagshyddan, rösnig av vandringsleder samt utgivning av vandringskartor och turistguider. Redan 1882 öppnades Fjällnäs högfjällshotell, där engelska lordar och svensk överklass tillbringade sin semester med att fiska och jaga ripa. År 1887 fick anläggningen rang av luftkurort och 1906 hade den utvecklats så att man samtidigt kunde ta emot 80 gäster. En vandrare talar 1897 föraktfullt om "Fjällnässocieteten", men föredrar samtidigt att vandra i Härjedalen framför att vistas vid "Jämtlands överbefolkade fjällsanatorier".

En annan bildkategori som är rikligt företrädd i Nils Thomassons fotografiska kvarlåtenskap från Härjedalen är fåbodbilder. Under 1900-talets första de-

cennier stod det härjedalska fåbodväsendet fortfarande i fullt flor. Att få se levande fåbodan var också någonting som de dåvarande turisterna i hög grad uppskattade.

I Härjedalen har det varit vanligt med ett s k flerbodssystem, dvs att man under säsongen flyttade mellan två eller tre fåbodan. Beroende på den årstid under vilken fåboden nyttjades, benämndes de ofta vår-, sommar- eller höstfåbodan. I regel var då vår- och höstfåbod samma ställe. Tidpunkten för buföringen varierade, men det var vanligt att man flyttade i den vecka som kom före eller efter midsommar. En traditionell hem-buföringsdag i Härjedalen var kring Mikaeli, i slutet av september.

Härjedalen är, vid sidan av Jämtland och Dalarna, det landskap som i dag har flest fåbodan i drift. Men utvecklingen är nedslående för dem som värnar om fåbodkulturen. Under den senaste tioårsperioden har antalet brukade fåbodställen i Härjedalen minskat från 106 (1967) till 44 (1978) stycken! Flest fåbodan i drift finns i socknarna Tännäs och Lillhärdal. Om nedläggningen fortsätter i samma takt kommer det i slutet av 1980-talet inte att finnas en enda brukad fåbod i Härjedalen!

Den tredje stora kategorin av Nils Thomassons härjedalsfotografier utgöres av bilder från samernas liv.

I Härjedalen finns två samebyar, men även Handölsdalens sameby, i vilken tidigare Tranris sameby uppgått, nyttjar vinterbetesmarker inom Härjedalen

Majestätiskt tronar här Fjällnäs högfjällshotell. Foto från cirka 1910.

(med vinterkvarter i Vemdalen). Flyttningarna till vinterlanden har varit korta, för Mittådalssamerna till områdena söder om Lossen och kring Högvålen men tidvis även längre och enstaka gånger ner till områdena kring Lofssjön, och för Tännässamerna söderut till gränsen mot Dalarna och åt sydost till Storfjäten. Man har också flyttat till Lofsdalen och till områden i Hede, Svegs, Lillhärjeds och Särna gamla kommuner, Klövjning med ren upphörde, enligt Ernst

Manker, redan under 1870-talet och körning med ackja omkring 1935.

Följande exempel belyser ett par sidor av renskötseln i Härjedalen under 1900-talet. Jon Leonard Klementsson:

”Mellan 1912 och 1920 fanns här så vild ren att man var tvungen att göra avskjutning och skaffa tamren norrifrån. Att det blev så mycket vildren berodde delvis på att renstammen ökade för mycket. Jag minns hur det small av bösskott uppe på fjället hela dagarna.

En typisk härjedalsk gårdsbildning från 1800-talets slut. En tvåvånings mangårdsbyggnad, flankerad av två flygelbyggnader på höga stengrunder av natursten. Siljeströms pensionat i Tänn dalen.

Nils Nilsson Schain köpte tamren från Tranris och min far köpte från Handölsdalen. Efter köpet av tamren vaktades renarna intensivt. Jag minns vi hade renarna på en udde nattetid och vaktade. Vi höll på med renarna så hårt att både hundarna och vi själva blev fullständigt tröttkörda. Man hann knappt hem förrän man fick ge sig iväg till renskogen igen. Hade vi inte haft så bra hundar hade det nog aldrig gått att vakta hjorden. Schain hade en hund som var så

duktig att den själv drev renarna när han åkte före.

Att det krävdes så mycket arbete med "trådrenerarna", som vi kallade dem, hängde samman med att de renarna ju var inflyttade hit utifrån och obekanta med markerna.

Olle Blind var nordsame som kom inflyttande med sina renar till Jämtland från Arjeplog under 1940-talet. Han återupptog temporärt flyttning med renrajd, som annars helt upphört i Här-

jedalen långt tidigare. Om den "sista flyttningsepoken" berättar han:

"Sista rajden i Jämtlands län gick 1954. Då flyttade jag sista gången med dragrenar mellan Ljungris och Vemdalen och åter. Vi hade två å tre dragrenar och lika många pulkor. Det var en flyttning som gick på gammaldags sätt. Rajden följde i renhjordens spår. Vi hade en mycket fin flyttning, då vi i stor utsträckning följde Flatruet. Där är ju jämnt och fint. Det var ju väldigt lätt-samt att på det här sättet få med sig all utrustning man behövde. Familjen följde dock inte med utan åkte med buss och tåg till Vemdalen.

Att flyttningen med rajd upphörde berodde på att de gamla draghärkarna blev gamla och inga nya tämjdes. Ja, och sedan kom snöskotern och en ny tid i rennäringen. Det var ovant från början att höra bara motorsurret och inga

hundskall. Jag har varit renskötare alldeles under brytningstiden mellan gammalt och nytt. Det har varit en förunderlig tid. Jag har inte benhårt hållit fast vid det gamla utan varit inne på att om det tunga arbetet i renskogen kan underlättas så ska man ta tekniken i tjänst. Jag var den förste som anlidade helikopter i samlingsarbetet.

Den gamla renskötarstammen kommer inte tillbaka mer, tror jag. Det var ju människor av speciellt hårt virke. Sådana skapas inte mer."

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Samisk vintervardag. Intervjuer utförda vid Jämtlands läns museum av Olle Andersson 1979.

Litteratur

Rasa, C. M., Resenärer i Härjedalen från medeltid till 1924. Östersund 1979.

Härjedalsbilder

Helagsfjällen från Djupsjön med Predikstolen till vänster. Foto från 1901.

Nästa sida. I Jon Jacobssons kåta. Fr. v. Jon Nilsson, Skärvaxdalen, och hans barn: Jon, Brita och Märta. Märta Jonsson, Lisbet Jacobsson, Jon Renfelt, Jacob Jonsson, Jon Jacobsson. Ljunggris, cirka två mil ovanför Ljungdalen, Storsjö sn. Foto från 1910.

INTERIÖR AF LAPPKÅTA. MOTIF FRÅN HÄRJEÅDALEN.

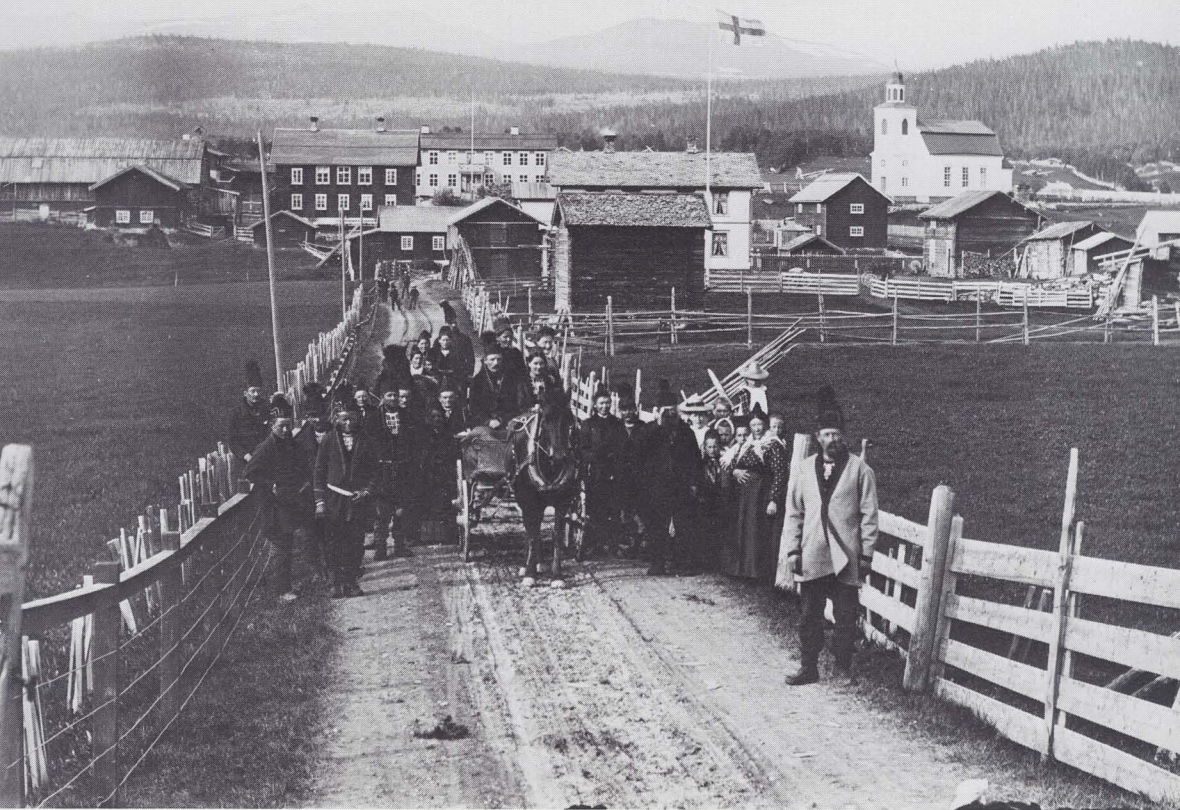
En etnologisk fullträff! Ett utsnitt av byn Funäsdalen, Tännäs sn. Två fotografier tagna från exakt samma plats på 1910-talet, med några års mellanrum.

Sannolikt förstod Nils Thomasson värdet av den kunskap, som dessa två bilder tillsammans skulle komma att förmedla åt senare generationer. Tillsammans illustrerar fotografierna den successiva utvecklingen av en traditionell bymiljö i ett kort tidsperspektiv. Här kan man verkligen förstå vad som menas med årsringar!

Den faluröda mangårdsbyggnaden till vänster har klätts med den för dessa trakter på 1910-talet typiska liggande fasspontpanelen, som målats i en ljus oljefärg. Den för 1800-talet karakteristiska bron med räcken och bänkar har ersatts med sekelskiftets glasade förstuveranda. Ladugårdens gödselstad har vuxit, bakarstugans västfasad har fått ett skjultak för virkesupplägg, etc etc.

Vemdalens kyrka — en av Sveriges vackra-
re landsortskyrkor med bevarad rokokop-
prägel. Uppförd 1763 av byggmästare Olof
Månberg från Jämtland. Klockstapeln
byggdes redan 1755 av dragonen Anders
Killberg, som även uppförde klockstaplar-
na i Hede och Tännäs. Den senare är dock
riven sedan ett drygt århundrade. Foto från
1910-talet.

Lappmässan i Ljusnedal midsommar 1907. På vagnen sitter Nils Nilsson Schain. Mitt-ådalen. Längst till höger står Nils Andersson Rensberg. I bakgrunden den sedermera brunna bruksherrgården.

Nästa sida. Kvinnor på fäbodvallen. Mannen vid vänstra stugknuten håller på att förbereda material för klövning. Fr.v. okänd, Johanna Svensson, Bygget, Sigrid Olofsson, Torpet, Ida Berglund (f. Johansson), Bygget, Britta Olofsson, Klockarbacken, okänd. Nyvallen, Ljungdalen, Storsjö socken.

Nyvallen

Hemjodalen

Tännadalssjön. Foto från 1906.

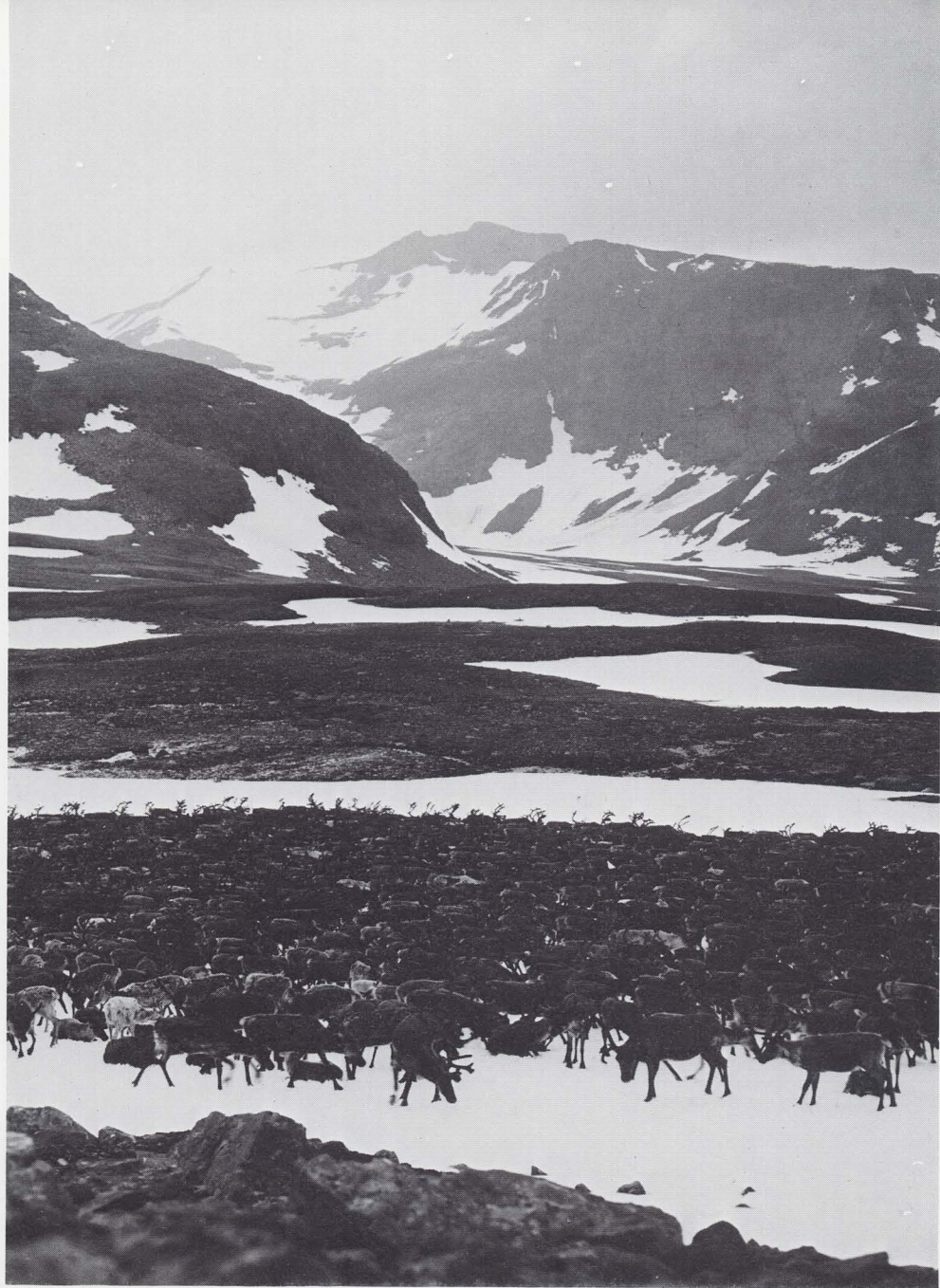

Bilden vittnar om svårigheterna vintertid i bilismens barndom i västra Härjedalen. Landsvägen Funäsdalen — Fjällnäs, vid Malmagen.

Nästa sida. Helagsstugan med turister och boskap. Foto troligen från 1910-talet.

Helagsfjäll. Foto från 1929.

Carl Johansson

Ramdvuöli ja Ramddavistim

Det var en av de första dagarna i april månad år 1883 och drygt en vecka före Tiburtiusdagen den 14 april, den dag då björnen brukar vakna upp från vintersömn.

Ovikssamerna hade denna vinter sitt viste med vinterbonade tältkåtor mellan Norra och Södra Djupsjön. Det var under den gamla renkonstens tid i samernas tillvaro med bevakning av hjordarna familje- och siitavis året runt samt på somrarna intensiv mjölkning av vajorna.

Siitan bestod av flera samehushåll, bl a den gamle storbjörnjägaren Nils Fredriksson med maka och barnen Nikolaus, nyss fyllda nitton år, och dottern Kristina, som sedan som vuxen och husmor, av *siitans* folk kallades för Stor-Stina. Där var Jonas Torkelsson med hustrun Elin Maria f. Bengtsdotter med bl a styvsonen, den 13-årige Jakob. Det var familjerna Lars Pålsson, Jonas Larsson m fl.

Den nu nämnda aprildagen 1883 hade den 19-årige Nikolaus sett över renhjorden på dess betesplats och ser då till sin häpnad en *geje*, dvs ett björnspar. Han

följer denna *geje* bakåt efter björnsparret till utgångsplatsen och hittar då *gauma*-ingången till björnidet *balats* eller *guoratj* — som björnen på hösten hade iordningställt under en stor rot av en vindfälld gran. Under denna rotvälta hade *gaulaka* — ”den som var känd överallt”, en av de sydliga sydsamiska benämningarna på björnen — grävt sin *balats* eller *guoratj* och täppt *gauma*-ingången med en mängd mossor och ljung. *Gaulaka* hade emellertid vaknat drygt en vecka för tidigt — dvs före Tiburtiusdagen 14 april — från vintersömn störd av de betande renarna och pinglet av renskälorna, krupit ut ur *balats* och gett sig av från sitt vinteride.

När den 19-årige Nikolaus fick se detta hastade han genast på sina skidor tillbaka till kåtorna och rapporterade det hela till fadern, storbjörnjägaren Nils Fredriksson. Denne kallade då samman ett jaktlag bestående av Bengt Olofsson, Lars Pålsson, Nils Jonasson, Jonas Torkelsson och sonen Nikolaus. Själv var Nils Fredriksson jaktlagets ledare och som sådan kallades han vid ett sådant tillfälle för *Läibålmaaj*. Förutom

björnsputet — *saiteklakka*, *saitesäppe* — hade jaktledaren med sig sin *reure* — mynningsladdaren. Även sonen Nikolaus samt Bengt och Lars hade med sig sina *reure*.

Då jaktlaget kommit till *balats*, björnidet spårade de sedan på skidor efter *gaulakas geje*, som gick österut från björnidet. Efter fem kilometer hade *gaulaka* börjat gå i krokar så att hans *geje* bildade halvcirkelformiga öglor. Vid en sådan spårögla stannade *Läibålmaj* och viskade till jaktkamraterna att nu hade *gaulaka* lagt sig till vila. Sakta och försiktigt förflyttade sig jaktlaget på skidor vid sidan av *gaulakas geje* under det de spejade åt alla håll. Plötsligt fick *Läibålmaj* syn på *gaulakas* viloplats, där han låg på en för tillfället iordningställd risbädd invid en gran. *Läibålmaj* sköt då

på *gaulaka* två skott med sin *reure* — vilka båda skott träffade björnkroppen med dödlig verkan. Även Nikolaus sköt, men kulan endast snuddade och bildade ett ytligt köttssår på *gaulakas* kropp. Bengt och Lars bommade där- emot med sina *reure* vid de gevärssalvor de fyrade av med dem mot *gaulaka*.

Sedan *Läibålmaj* konstaterat att *gaulaka* var död åkte han på skidor fram till det döda villebrådet. På björnkroppen sökte han sedan märken efter de två dö- dande gevärssalvorna. Sedan han hittat de två kulhålen, sög han björnblodet ge- nom dessa och svalde det. *Läibålmaj* fick på så sätt större mod och styrka vid kommande björnjakter. Efter fadern sög även Nikolaus genom de dödande kulhålen och smakade på björnblodet.

Med kasttömmarna drog man sedan den skjutna *gaulakas* kropp på snön med huvudändan före till kåtorna i vis- tet.

Då man kom inom hör- och synhåll från kåtorna med björnkroppen stämde *Läibålmaj* upp *Ramdvuöli* — björnjä- ken — och jaktlaget fick då höra hur kvinnorna i kåtan svarade med *Ramddavistim* — svarsjäken. Framkomna med björnkroppen till *Läibålmajs* kåta, slog denne tre slag med handen utanpå tältduken på kåtans *påssjosida*, lyfte upp kanten av tältduken nedifrån och med *Läibålmaj* i spetsen kröp hela jaktlaget

Gaulakan-geje, björnens spårstämplar, då han lämnat sitt vinteride Tiburtiusdagen 14 april.

från *pässjosidan* in i kåtan. Jaktlaget välkomnades med strålar av tuggad al-barkssaliv som sprutades på jägarnas ansikten från kvinnomunnar i kåtan. Al-barkssaliven var nämligen skyddsmedel för kvinnorna mot den tabubelagda kraft som utstrålade från jägarna efter en lyckad björnjakt.

Efter denna välkomstceremoni bjöds jaktlaget på mat och kaffe av kåtans kvinnor. Sedan iordningställde jaktlaget i kåtans närhet ett kåtaformat skjul av nedfällda mindre träd. I skjulets rök-öppning fästes en grytkedja i vilken upphängdes en kokkittel fylld med vatten. Under kitteln gjorde man upp eld i den iordningställda *aran*.

Medan kokvattnet uppvärmdes flådde man av *lährrak* — björnskinnet — och styckade sedan *gaulakas* kropp. Köttet skars i bitar och lades i kitteln för kokning. Köttbitar med skelettdelar, hals- och ryggkotor, lår- och nyckelben ledades isär med kniv vid lederna; skelettdelarna fick ej säras med yxa. Slakt och styckning av björnkroppen skedde på snön utanför det iordningställda kåtaskjulet.

Innan *lährrak* hade flåtts av och *gaulakas* kropp styckats bad *Läibålmaj* sonen Nikolaus och Bengt att ur björnens stolgång dra ut *näuleh* — den tapplikande korken i björnens stolgång under vintersömnen — men detta lyckades de inte med. Vid styckningen av björnkroppen hade *Läibålmaj* visat dessa *näuleh*, ty de var tre till antalet. Den längsta av dessa *näuleh* var c:a 5 cm lång och var belägen ytterst i stolgången och

de två övriga var något kortare och låg innanför. Dessa *näuleh* var så hårda och sega att man med yxhammaren kunde endast något tillplatta dem. *Näuleh* bestodo troligen av en blandning av *gasse* — gran- och tallkåda — och *juouwja*, trädlav, som björnen sedan *gasse* och *juouwja* blandats till *näuleh* förde in i stolgången, innan han på hösten definitivt lade sig till vintersömn i den förut iordningställda *balats*. Mage och tarmar var då helt tomma och rena från matrester, hade *Läibålmaj* berättat för sonen Nikolaus. Efter uppvaknandet på våren efter vintersömnen och då ännu björnen hade kvar dessa *näuleh* i stolgången hade han ej stor kraft att hålla undan vid flykt och blev då ett lätt byte för jägaren.

Björnköttet kokades sedan i det iordningställda kåtaskjulet. Sysslan var förbehållen *Läibålmaj*, kvinnorna fick ej göra den. Det färdigkokta köttet delades ut åt alla. Kvinnorna åto av köttstycken spetsade på träpinnar som iordningstälts tidigare, männen däremot höllo sina köttstycken med fingrarna och skuro stycken av köttet med sina slidknivar och åto. Måltiden skedde i skjulet, där alla sutto runt eldhärden och andäktigt åto av björnköttet. Efter måltiden samlades alla *gaulakas* avnagda benrester och gömdes i en bergsskrevla som kallades *järtesie*.

Under sina livsdagar hade *Läibålmaj* — Nils Fredriksson — fäällt 24 björnar och hade därför en stor fond av vetande om björnens vanor och björnjakter att lämna i arv åt sonen Nikolaus.

Förutom *gaulaka*, ”den som var känd överallt”, kallades björnen vid uppvaknandet på våren från vintersömnerna även *biassa*, därför att då bestod hans första måltider av en på björkstubbar växande svamp med detta namn. Som bekant tog sig *biassa* sedermera under vårens lopp någon gång då och då ett skrovsmål på nyfödda renkalvar, sedan vajorna börjat kalva i början av maj månad. Som omväxling i köttdieten fällde björnen med sina *fuodeh* — björnramar — en och annan älg redan under denna tid av året.

Buöldak kallades björnen sommartid då han höll till i örtrik björkskog, där det växte *jierja* — toлта, mulgédium alpinum — vilkas späda blad då av *buöldak* var ett omtyckt grönfoder och han konkurrerade då med de sydsamiska husmödrarna, som även de plockade och använde *jierja* som grönsak i samehus-hållen under den gamla renkonstens tid.

Muöduöje fick björnen stundom heta, detta för sitt långhåriga skinn *lähr-rak*. Stundom kallades han även för *döurie*, som varande det märkliga skogsdjur, som sov vintertid.

Sjmuölte kallades björnhanne, *liejbak* björnhona och *bierne* björnunge.

På den ume-sydsamiska munarten var *jiehnjak* en stor björnhanne, *eästevis* björnhona, *libla* björnunge, *liblak* björnhona med unge. Man talade även om *buold-adja*, backfarfar.

Vinin sade man om björnens beteende under parningstiden men sade däremot *giejmin* om hundens, vargens, rävens, järvens och lodjurets beteende.

Ramdvuöli och *Ramddavistim* var tabubelagda *vuöli* — jäjkmelodier — och hölls därför i vördnad. De jäjkades, sjöngs, endast då en björn fällts.

Läibi = alen. Med albark garvade sydsamerna sina avhårade renhudar. Albarksdekot har en röd, blodliknande färg. Med den ritade man figurerna på trolltrumman — *geure*.

Skinnet på *geure* var av hemgarvad renhud tagen från en *stainak*. Det var en honren som aldrig hade kalv. Trumskinnets fästes fast i *geure* med den lilla knäsenan från renens framben. Samma lilla sena, som hade en liten benkula vid ena ändan, hade man även runt handleden som amulett och botemedel mot diverse kroppsliga krämpor och samtidigt som skydd mot ondsinta andliga väsen. Trolltrumsskinnet hölls mjukt och elastiskt genom att smörja det med fett, som man tog mellan renens klövar.

Nikolaus mormor hade berättat för honom, att hennes far hade haft en *geure* undangömd i en bergsskrevla i närheten av sin kåta i Uhtja Tjöure på Sösjöfjällen i Offerdal. Han vågade inte ha sin *geure* hemma vid kåtans *pässjohål*, ”den heliga dörren”, där annars *geure* hade sin givna plats i kåtan, detta av rädsla för att de

Nikolaus Nilsson, Glen, som påstås ha skjutit 99 vargar. Vid ett enda jakttillfälle lär han ha skjutit 5 vargar. För skottpengarna köpte han en fiol. Nikolaus står klädd i *muodda*, renpäl, kantad nedtill med *bar-da* och med renbällingar på fötterna sydda som *goabak* enligt sydsamemodell. Foto från 1920-talet.

kristna missionärerna skulle få vetskap om hans innehav av trolltrumma och samtidigt beskylla honom för heden-dom.

Mormodern hade även berättat för Nikolaus, att i forna tider hade samerna före en jakt alltid rådfrågat sin *geure*, särskilt då ett jaktlag skulle ut och fälla björnen, då denne låg i vintersömn i sin *balats*.

Namnskicket *Läibålmaj* på björn-jaktlagets ledare hade troligen att göra med albarksdekoktens mytiska kraft dels som skyddsmedel och dels som färgämne för trolltrumsfigurerna, och slutligen, albarksdekokten hade ju samma röda färg som offerdjurens blod.

Läibi kallades även den avlivade offerrenens först urtappade flytande blodflöde, som var seitegudens första offer-smörjelse. Detta blod får däremot inte förväxlas med renens blod vid hushålls-slakt under den gamla renkonstens tid. Sedan renen bedövats med nackstick, rann blodet på slaktdjuret ut i brösthål-lan genom hjärtstick. Vid styckning av slaktdjuret, då brösthålan öppnades, hade blodet samlats där och bestod då dels av *ruörkämä*, lulesamiska *suolle* — blodvätskan — och dels i en fastare be-ståndsdel *kiälo*, lulesamiska *kielov* — blodlever.

Av *ruörkämä* respektive *suolle* gjor-des iordning smet till korv och pannka-ka, och sådan korv och pannkaka är det läckraste jag vet.

Blod avsett för vårens och sommarens konsumtion östes dock *ruörkämä* och *kiälo* ur den öppnade brösthålan på slaktdjuret i den förut sköljda och ut-och invända renvämnen, som hängdes upp i *suonger* — den samiska tredelade och hopkopplade förrådsställningen — och fick sedan lufttorka till torrblod.

Beträffande björnfesten hänvisas i öv-rigt den intresserade läsaren till Per Fjellströms år 1755 utgivna lilla häfte med titeln "Kort Berättelse om Lappar-nas Björna-fänge, samt deras därvid brukade vidskepelse". K.B. Wiklund har i Nomadskolans Läsebok, Tredje Boken, sid 277, relaterat innehållet i denna.

Arkeologer har som bekant i Umeäl-vens dalgång undersökt ett par björn-gravar som varande fasta fornminnen från nu nämnda björnfester efter lycka-de björnjakter bland samerna fordom-dags.

Ovan relaterade björnjakt i början av 1880-talet och därmed förknippade ce-remonier var endast en liten kvarleva

Jonas Torkelsson klädd i *muodda*, renpäls av renkalvskinn. På fötterna har Jonas ren-bällingskor, som skoband *liedak*, de breda banden vävda för hand av yllegarn och i än-darna avslutade med en smalare del, kallad *sniram*, med en stor tofs av yllegarn.

från forna tiders björnfester bland samerna, då de levde i skyddet av det gamla samiska stamsamhället före birkarlarernas tid. Björnfesten var då en del av deras riter som led i ett större mytologiskt sammanhang i deras förkristna religion. Tack skyldig är jag framlidne Nikolaus som så beredvilligt berättade mig ovan relaterade björnjakt och de ceremonier som var förknippade med den.

Nikolaus berättade vid detta tillfälle på svenska, eftersom jag tillfullo ej behärskade hans sydliga sydsamiska munart, som talas av samerna i Jämtland och Härjedalen. Den sydliga sydsamiskan i dessa landskap tillsammans med ume-sydsamiskan i Västerbottens län äro de språkliga mönstren och inslaget i den sydsamiskt språkliga dialektväven i Sverige. Denna sydsamespråkliga dialektväv har sin motsvarighet även i de sydsamiska munarterna, som talas av sörsamene i Nord- och Sörtröndelag i Norge.

Vid besöket i Nikolaus stuga i Glen andra veckan i juni 1937 hämtade han från sitt härbre ett c:a 40 cm långt och 6—7 cm brett stycke lufttorkat renkött, som han bjöd mig. Jag skar som sed var skivor av detta kött med min slidkniv i kaffet. Det är det godaste torkade renkött jag smakat. Smaken kände jag delvis igen från *krävve-pielle* delens halva av en rökt och lufttorkad *ierteek* — rensidan — i vilken en del av ryggradens filékött är medtagen, detta vid höstslakten, då en del av renköttet från de slaktade

djuren avdelas för vårens och sommarens konsumtion. Nikolaus berättade då, att sedan gammalt var bruket i hans trakt att vid hushållsslakt vid styckning av renkroppen skära på var sida av ryggraden en bred remsa av filéköttet och sedan rimsalta och lufttorka det. Detta rimsaltade och lufttorkade filékött av ren kallades *suönoåtja*. Det var av detta slag torkat renkött jag fick som gäst smaka hos Nikolaus. Detta sätt att lufttorka enbart filékött av ryggraden brukas inte i min hemtrakt i Arjeplog, varför uttrycket *suönoåtja* var obekant för mig.

Man tog även vara på *savos* — den breda senan på vardera sidan av ryggraden. Av *savos* spann man bl a sentråd för sömnad av renpälsarna — *muodda*. Dessa kantades nedtill med en bred bård — *baarda* — av långhårigt, svart bockskinn. Denna sed med kantning av renpälsarna var även bruklig i Lule lappmark, däremot inte i lappmarkerna norr därom.

Sentråd av *savos* och d:o av *kieltakis* — större senan på baksidan av renens bakben — tvinnade man ihop till en 9—10 famnar lång sensträng, som sedan tvinnades tillsammans med en lika lång remsa klippt ur en hemgarvad renhud. Av tre sådana hoptvinnade strängar av senor och garvade renskinnsremsor, tvinnades sedan den samiska vinterkastötmen *kartsak* ihop, berättade Nikolaus och hans syster Stor-Stina för mig. Det var efterfrågade vinterkastötmmar.

För bruk sommartid på kalvmärknings- och mjölkningsvallar hade man

Jon Fjällgren på fjället med valpen "Fjäll".

särskilda sommarkasttömmar kallade *viettek*, tvinnade av rottågor — *viette* — rottåga. Männens *viettek* var längre, och sådana avsedda för kvinnor kortare. ”Ett vackert, 9 famnar långt rep av grantaågor, förvillande likt manillahampa, sökte jag förgäves köpa”, säger lektor Sven Johan Kardell om den *viettek* han ville köpa av Pål Pålsson och dennes hustru Maria, då Kardell besökte dem i augusti 1886 i deras kalvmärknings- och mjölkningvall belägen på västra sidan Stora Mjölkvattnet i Sösjöfjällen. (Jämten 1956, sid 39).

Den av Kardell omnämnda Pål Pålsson var bror till Lars Pålsson, vilken sistnämnde var med i jaktlaget på den av Nikolaus omtalade björnjakten 1883.

Vid detta tillfälle i Glen i juni 1937 besökte jag även Nikolaus syster Stor-Stina. Jag fäste mig genast vid att hon ovanför spisen i köket hade hängt upp på stänger *plienie*, fatna för tork. Det var stjälkar med blad av kvanne — Angélica archangélica — innan stjälk med blomställning skjutit upp. Vid min fråga upplyste Stor-Stina att det var en gammal sed hos samerna i Jämtland-Härjedalen att torka stjälkar och blad av *plienie*, fatna och sedan blanda dessa med litet salt och ge vajorna under mjölkningen på mjölkningsvallen. Under mjölkningen blev då vajorna så lugna, samtidigt som de då gav mera mjölk.

När man då under tidiga morgontimmarna körde in den samlade renhjorden

till mjölkningsvallen brukade en av renhusbönderna, hållande i ena handen kasttömmen med grimma, fäst på ledarskällrenen, leda denna före renhjorden, som då villigt följde efter in i mjölkningsvallen under livligt grymtande och under pinglet av renskällorna. I den fria handen höll renhusbonden en påse full med en blandning av torkad fatna, *plienie*, och salt, och med den påsen viftade han och lockade. Särskilt vajorna lystrade då och sprang villigt efter. Sedan hela renhjorden kommit in i mjölkningsvallen och öppningen stängts, släppte renhusbonden ledarren och gick och tömde påsens innehåll av godsakerna på en i förväg iordningställd plats på vallen. Så gjorde även husmödrarna med sin medhavda del av *plienie*, fatna, och salt. Vajorna samlade sig i grupper kring godsakerna, åto begärligt och slickade i sig av den omtyckta blandningen så att de var grönfärgade i nosen efter förtäringen. Man slog då en tillfällig grimma med kasttömmen runt nosen på vajan och mjölkningen begynte. Bruket att med en blandning av *plienie*, fatna, och salt ge stimulans åt vajorna vid mjölkning i renvallen fanns ej i min hemtrakt i Arjeplog. Efter besöket i Glen vidgades därmed mitt vetande beträffande seder och bruk bland sydsamerna i Jämtlands län under den gamla renkonstens tid.

Däremot visste jag sedan tidigare att på det sydsamiska området från Arjeplogsgränsen i norr till Härjedalen i söder man före blomningen plockade de uteslagna blomknopparna av angelikabaktja, lulesamiska *båskå*, och efter

T.v. Bengt Olofsson med hustrun Margareta. Bakom henne Jacob Olofsson, bror till Bengt Olofsson. 1916.

torkning förvarade dem i de förut sköljda och torkade nätmagarna av ren, *tjalmās*. Under mjölkningen av renarna i augusti, blandades en del av renmjölken med de torkade kvanneblomknopparna och mjölkblandningen förvarades sedan i för ändamålet särskilt förfärdigade träkaggar nedlagda i jordgropar invid kåtorna. Man plockade även *juoma*, lulesamiska *juomo* — Rumex, acetosa — kokade dessa i minsta möjliga tillsats av

vatten till en tjock gröt. Sedan de svalnat, blandade man en del av mjölken med denna joma-gröt och fyllde träkaggarna med blandningen. Denna renmjölksblandning var mycket hållbar och kallades *saura*, på ume-sydsamiska *gomba*. ”På en höjd bredvid fanns en djup grop, i vilken lapparna brukade nedgräva renmjölk i träkärl; den lär kunna på detta sätt förvaras i årtal. Görn försäkrade, att han druckit eller

snarare ätit tre år gammal mjölk, som varit god, men stark,” säger Kardell i sin reseberättelse från augusti 1886 om Pål Pålsson och hustrun Marias förvaringsgrop för kaggar med renmjölk, *saura*, på deras tidigare omnämnda renviste på Sösjöfjällen. (Jämten 1956, sid 48).

Anm. Görn var uppvuxen på gården Hoberg belägen på västra sidan av sjön Torröjen. Nu hade han på ålderns dag födoråd hos sonen Erik, som övertagit skötseln av gården. Från barnaåren hade han tydligen haft goda kontakter med rensamerna på Skäcker- och Sösjöfjällen på båda sidor av sjön Torröjen. Görn var hjälpreda och vägvisare åt Kardell vid besöket i *rensiitan* hos Pål Pålsson och hustrun Maria. Man får nog därför tro på riktigheten i Görns uppgift, när han för Kardell uttalat sig om smaken och hållbarheten i den flera år gamla *saura*, som förvarades i träkaggar i jordgropen hos paret Pålsson. Om hållbarheten hos sådan renmjölk har jag för övrigt fått samma uppgifter av gamla samer, som jag utfrågat under mina vandringar i Norrbottensfjällen och nu senast vid besöket i Glen 1937. I Lule lappmark förvarades däremot sådan renmjölksblandning, *juobmomielle*, i avlånga träkaggar nedsänkta i kalkkällor.

Vid besöket i Glen berättade Nikolaus och Stor-Stina om barnaåren och

den rikliga tillgången på renost man då hade i hemmen. Detta bekräftade även den 6 år yngre Jakob, då han några år senare var på besök hos mig i mitt hem vid Änge nomadskola. Alla tre erinrade sig att de som barn hade tröttnat på att vintertid nästan varje dag äta den rökta och torkade renosten, detta tillsammans med rätter tillagade av renkött. Glädjestunder var när föräldrarna efter besöken i bygden kom hem med limpor, bul-lar och bondsmör. Då blev det fest, men lyckligtvis utan renost, tillade de.

Uttrycket bondsmör, använde de om smöret, som föräldrarna någon gång då och då köpte i bondgårdarna, detta till skillnad mot rensmöret, som mödrarna fick genom att på somrarna efter mjölkningen av vajorna med en *tvåra* röra om en del av renmjölken i en kittel. Sedan rensmöret vid omrörningen samlats i klumpar, togs dessa upp och sköljdes i en skål och saltades ned i en bytta. Rensmöret var vitt till färgen och fastare till konsistensen än bondsmöret, som i övrigt var gult till färgen, upplyste de med stor sakkunskap för mig.

Jakob berättade för mig, att han mycket väl erinrade sig björnköttkalaset i kåtaskjulet i vintervistet vid Djupsjöarna i april 1883, men då han endast var 13 år gammal kunde han inte som den 19-årige Nikolaus i detalj redogöra för själva björnjakten.

Inger Zachrisson

En björngrav från Jämtland

Björnen var för samerna i äldre tider ett heligt djur. En mängd riter var förknippade med jakten på den och ätandet av dess kött. Därefter skulle björnens alla ben begravas, hela och i den ordning de suttit i kroppen. Då skulle björnen stå upp igen och åter låta sig dödas.

1600- och 1700-talets lappmarkspräster har beskrivit hur allt skulle gå till. Så sent som 1878 var en tysk resenär med om en björnbegravning i trakten av Arjeplog, och ännu senare har delar av björnceremonielet varit i bruk i Sverige. Björnriter av olika slag är kända från hela norra Europa och Asien liksom från Nordamerika, med ursprung i uråldrig jaktmagi.

Har man hittat några? — och var?

Sju björngravar har hittills påträffats i Sverige, från norra Ångermanland upp till trakten av Arjeplog, dvs inom sydsamiskt område. Norr härom har

man funnit björnben på offerplatser, men ännu inte särskilda björngravar.

Hur ser en björngrav ut?

Det är olika beroende på terrängen. Precis som när det gällde samernas egna gravar förr, var det viktigt att benen skyddades, t ex mot vilda djur. I fjällen kunde de läggas under ett röse av sten, i en grotta eller i ett kluvet klippblock.

De flesta av björngravarna är påträffade i skogslandet. Ingen av dessa har varit synlig ovan mark — de har kommit fram vid tillfälliga markarbeten, t ex vid arkeologiska utgrävningar. I några av dem är benen lagda ihop i en enkel gömma i jorden, men tre gravar — två vid Storuman och en i Vilhelmina-trakten — har varit anlagda efter "konstens alla regler" och har också undersökts både arkeologiskt och osteologiskt (osteologi = läran om benen). En av dem finns rekonstruerad på Västerbottens museum i Umeå.

Björngraven vid Sörviken vid södra Storuman, Lappland, som den såg ut sedan den tjocka torven, de två korsande lagren stockar och näverskiktet hade avlägsnats. Längst till höger syns skallen med märken

av två yxhugg, därefter skulderbladen längst fram i bensamlingen. Graven upptäcktes i samband med sjöregleringsundersökningarna 1955 på en stenåldersboplats med senare samiska inslag.

I dessa björngravar låg benen under torven i en prydlig samling, täckta av näver och stockar. Skallen låg längst fram, skulderbladen på plats liksom några ryggkotor och ben från tassarna. I en av gravarna låg en halv blykula, i en annan fyra stycken — ingen av dem avskjutna. Alla ben av en och samma björn fanns med, men benen är kluvna och krossade för att man skulle komma åt märgen.

Det är det enda väsentliga som skiljer de skrivna källorna från den verklighet som vi har kunnat undersöka. Alla äldre uppgifter talar om hur viktigt det var att benen förblev hela — annars skulle inte björnen kunna återuppstå.

Detsamma möter vi i de nordiska gudasagorna. Galten Särimner och Tors bockar åts varje kväll upp, för att nästa morgon stå där livslevande igen — förutsatt att benen var orörda. Men en gång

Benen från björngraven vid Värjaren. Hur de ursprungligen var lagda i röset är okänt. Runt okbenet på skallen syns den lilla kedjan med ringen. Mässingsringar spelade en stor roll i samernas björnriter. Bara genom

en sådan fick kvinnorna se på den döda björnen när den fördes hem av jägarna. Sedan prydde kvinnorna männen med ringar och kedjor av mässing.

när Tor var på besök i en gård, kunde inte sonen i huset låta bli den goda mårge och knäckte bakbenet på den ena bocken. Morgonen därpå haltade bocken och Tor blev mäkta vred.

I Jämtland då?

Uppgifter finns om ytterligare några björngravar i Sverige, varav en från Jämtland. I Landsmålsarkivet i Uppsala

finns en uppteckning från 1928 av Gunnar Modin i Sollefteå. Han hade i sin tur fått uppgifterna av nomaden Anders Andersson i Värjaren och Anderson Smitt i Häbbersdalen. Båda platserna ligger i Frostviksfjällen. Så här lyder uppteckningen:

"Smitt var hos samnen Anders Andersson i Värjarn för att hjälpa honom att bygga ett härberge. Kanske var det år 1914. Andersson omtalte då för Smitt,

att det fanns ett märkvärdigt stenröse i närheten av hans gård. Och de beslöto att undersöka detta.

De lyfte ifrån stenarna och funno då under dessa hela skelettet av en björn. — Inte ett enda ben saknades, trodde de. I "bågbenet" på huvudet var en mässingskedja fastknuten. Eftersom de ej kunde göra sig någon nytta av sitt fynd, läto de det ligga som det var. Och så förstodo de ju, att det var ett offer.

Mässingsringen satt så tätt intill okbenets insida att den inte syntes vid första ögonkastet. Den lilla kedjan förefaller vara av brons och är av ålderdomlig typ. Den är virad i flera varv runt benet.

När "tysken" (en jude, som under förra kriget reste omkring i Frostviken och köpte "gamsaker" för sin antikvitetsaffär i Berlin) kom dit, sålde Andersson också dessa ben till honom."

Här slutade spåren — sorgligt nog. Det hör lyckligtvis inte till vanligheter att björngravar säljs som antikviteter! — På den norska sidan i jämnhöjd med Värjaren, vid Namdalen i norra Trøndelag, har för övrigt påträffats en björngrav, som också har en mässingskedja fästad vid skallen. Den är utställd på museet i Trondheim. Mässing var en helig metall för samerna.

Till Hamburg

Men 1974 kontaktades jag av en tysk forskare, Hans-Joachim Paproth, som undrade om jag visste att det fanns en jämtsk björngrav i ett tyskt museum!

Mycket riktigt: i magasinet i det stora etnografiska museet i Hamburg inspekterade jag senare en prydlig samling björnben med en mässingsring, fäst i en liten kedja, virad om okbenet. Rester av torv finns på flera av benen. Det kan inte vara något annat än fyndet från Värjaren! Under nummer 1795:1 i liggaren står det att museet den 25 december 1917 av I Konietzko i Hamburg för 335

Mark köpt ett björngravsfynd från samer i Jämtland, träformar från Hälsingland, benredskap från Dalarna o s v.

På ett spö

Benen är inte så styckade och kluvna som i våra andra björngravar. Ryggkottorna är uppträdde på ett spö av färskare datum. Är det den samiske upphittarens verk? Det påminner så mycket om uppgifterna i ett manuskript från (troligen) 1670-talet, som den kände författaren Schefferus tryckt av i sin "Lapponia". Samen Spirri Nils från Lule lappmark skriver där att:

"När de hava kokat björnen taga de alla ryggbenen och träda på spö i ordning det ena efter det andra såsom det naturligen tillförendet haver varit, hopfogat tillika med huvudet, sedan lägga de de andra benen ock ordentligen tillhoppa neder på marken och välta stockar där på, att hundar och andra djur sådant ej röra eller borttaga skole. . ."

Hur gammal är den?

Jag har nu fått låna in fyndet från Värjaren för osteologisk undersökning och datering med C 14-metoden. Antagligen blir beskedet detsamma som för de två gravarna från Storuman: att graven är yngre än 250 år, med en viss osäkerhetsmarginal. Mycket äldre bör den heller inte vara — då skulle benen kanske inte vara kvar. Det är bara i mycket kalkrik mark som ben kan bevaras länge.

Dömd för avguderi

Men det är inte nog med detta. I en uppsats i Fornvärdaren II:2—3 (1928) skriver Olof Jansson om Jonas Torkilsson Lapp och refererar ett märkligt textstycke i Jämtlands och Härjedalens dombok.

En same, Jonas Torkelsson, blev år 1699 i Vemdalen stämd inför rätta för allehandla "avguderi". Därvid tillfrågades han också vilka ceremonier han brukade vid "de så kallade Biörnebegrafningar".

Han svarade att "när lapparna få skjuta någon björn, gör de strax på stället en koja av ris, där inga kvinnfolk får komma in, utan endast manfolken: de flår och kokar björnen och ger också kvinnfolken något av köttet. När de ätit upp allt köttet, sätter de benen, som inte får krossas eller sönderhuggas, uti en näverskäppa, lägger därovanpå en stor stock och sjunger så därefter björnvisan, vilken han (Jonas) och Gunhild sjöng inför rätta — men den bestod inte av några ord, utan var mera som ett sorl eller ett tjutande. Denna begravning sade Jonas att fjällmän till den ändan bruka, att björnen inte skall göra dem eller deras djur någon skada".

För detta, och för att ha brukat vidskepelser och "signierier" vid Jonas sons dödsbädd, samt för att Jonas brukade kasta flinta och stål i källor och rinnande vatten, så dömde häradsrätten enligt "den 9 § uti Kongl Majestäts plakat om eder och svordom" honom till 14 och henne till 8 dagar att sitta "vid vatten och bröd".

”... uti en näverskäppa. . .”

Det egendomliga med beskrivningen är talet om en näverskäppa. Någon sådan finns inte nämnd i någon källa om björnbegravningar som jag känner till. Att sådana brukades vid ren-offer finns däremot flera uppgifter om från 1600- och 1700-talet, från Åsele till Lule lappmarker. I näverskäpporna lades olika delar av djuret, små köttstycken och ibland också benen. Dessa offerbehållare kunde vara små och hängas upp i träd, eller stora som en kista och grävas ner. Åtskilliga folkslag i norra Asien hade sådana som de hängdes upp.

Och hos tatarerna, berättar Hans Mebius i sin avhandling ”Värrö — Studier om samernas förkristna offerriiter”, samlades benknotorna av offerhästen i en korg av björkkvistar, som hängdes upp i offerbjörken.

Kanske sluter sig cirkeln vid vårt senaste björnfynd: i botten av den björngrav som undersöktes 1979 vid Gråtån, några mil från Vilhelmina, kom fragment av korslagda träspjälor. Var det rester av en korg som björnbenen burits till graven i, eller en symbolisk kvarleva av en sådan?

LÄS MERA OM BJÖRNAR OCH BJÖRNGRAVAR I:

Inger Zachrisson: Efterlyses! Säck med fem björnskallar. Västerbotten 1971/1.

Inger Zachrisson: På det att björnen skall åter stiga upp och låta skjuta sig ånyo. Västerbotten 1973/1.

Inger Zachrisson & Elisabeth Iregren: Lappish Bear Graves. Early Norrland 5. Sthlm 1974.

Elisabeth Iregren: Är Jämtlands björnar Sveriges största? Jakten i Jämtland och Härjedalen, Nr 22, 1973. Jämtlands läns Jaktvårdsförenings årsskrift

Elisabeth Iregren: 3000-årigt björnfynd i Ströms socken. Jakten i Jämtland och Härjedalen, Nr 22, 1973.

Samebilder

Nils Thomassons bildproduktion var av mycket skiftande karaktär. Bilderna berättar för oss om bondens vardag, arbetarens knog, turistens fjällbestigning, om handel på marknadsplatsen, om landskap och bebyggelse, om natur. Ja, man kan faktiskt finna bilder i hans stora samling om praktiskt taget vad som helst. Men ett stort antal bilder, och kanske de mest skiftande, är de som berättar för oss om samernas liv och miljö. Det är därför naturligt att i den följande bildsviten presentera ett urval av Thomassons samebilder.

Samer och andra vallbomässbesökare samlade framför den första bönkåtan som byggdes i Vallbo. Den var gjord av bräder och ansågs inte som någon riktig lappkåta.

T.v. Jon Fjällgren, Mittådalen, med hustru Kristina. Bilden tagen vid Kappruet, Anådalen

Nästa sida. Samerna i Tossåsens sameby använde ofta klövrehäst vid sina flyttningar. Här rastar Lars Johansson, Glen, med sin häst under en klövjning vid Dörrsjöarna. Hundshögen i bakgrunden.

Karin Rehn, Mittådalen, mjölkar en renko. I handen håller hon en *nähpe*, det samiska mjölkkärlet av trä. Karin Rehn bär en *tjur-retjohpe* med speciellt kraftig kam. Bilden förmodligen tagen i Axhögen.

Rajden rastar. Nils Thomasson och hans dräng Robert Larsson på flyttning från vinterbeteslandet till Mittådalen. Här har de gjort ett uppehåll i Högvålen. Att det är vår visar renarnas nya horn.

Renslakt. Med uppsvällda magar ligger de avlivade djuren färdiga att flås. Thomassons kamera stannade inte bara vid det idylliska i renskötarlivet. Här skildrar den något av slitet och det för den ovane makabra.

Titta vilken lekkamrat hon har, Aina Thomasson, barnbarn till Nils Thomasson!

T.v. Sofia Johansson, Enafors, med dottern Maja i *gihrkem*, vaggan. Hon blev tidigt ensamstående mor då hennes make Per Johansson omkom på fjället i mitten av 20-talet. Sofia bär en kvinnomössa som var vanlig i framför allt Frostviken. Hennes far, Mårten Mårtensson, härstammade från Orrnäsfjäll i norra Jämtland.

Syskonen Märit och Nils Axel Nilsson i Mittådalen. Bilden tagen omkring 1905. Barn till kände renskötaren, handlanden m m Nils Nilsson Schain. Nils Axel har en kolt utan bälte vilket var vanligt bland barn i den här åldern. Märit har klänning, vilket däremot var ovanligt. När samebarn skulle fotograferas brukade de få ta på sig lappkläderna.

Brudparet Knut och Mina Andersson i Ankarede 1923. Titta vilken stor silverkrage bruden har! Det hörde till ordningen att bruden skulle bära ett sådant silversmycke vid giftermålet. Däremot är det lite ovanligt med de vita handskarna.

Maria Tomina Thomasson, Nyhemmen, Vålådalen, omkring år 1920. Hon bär den sydsamiska kvinnomössan, *tjurretjohpe*, och en vit renskinnspäls. Thomasson har förmodligen tagit bilden i profil för att riktigt visa den unika mössan. Men flickans profil är ju vacker den också.

Detta är en unik bild, eftersom bilder på barn i lek är mycket sällsynta. Barnen gick i skola i kåtan i bakgrunden, och skolan låg i Glen. Bilden är tagen 1910. Lärarinna var Naemi Larsson från Offerdals sameby. Av barnen känner vi namnen på flickorna, som från vänster är Elin Fjällström, Karin Bengtsson, Anna Nilsson och Märta Jakobsson.

Sofia Johansson, Enafors, med sitt barn, Maja, i vaggan. I handen håller hon en specialstav, *skavvavlahka*, med vilken man gräver i snön för att se om det finns renlav. Bilden tagen i Bydalen.

Nästa sida. Nils Thomasson gjorde en resa till Norrbotten, där han bland annat tog den här bilden i en skolkåta.

Kvinnliga missionsarbetare hade en omfattande missionsverksamhet bland samerna i Jämtland. De utövade också åldringsvård genom att inrätta ett samiskt ålderdomshem i Undersåker. Här är två missionsarbetare på besök i en samekäta. Grevinnan Mörner till höger och fröken Hammar till vänster.

T.v. Samerna anlätades ofta som bärare och vägvisare. Här är Nils Thomasson på fjällvandring tillsammans med pastor Anders Backman från Kövra. Båda har den samiska skinnsäcken med tvinnat renskinn som snörning. Se de långa, fina skobanden Nils Thomasson har och den smäckra staven med "halkskydd" av bark längst upp. Thomasson är klädd för fjällvandring. Men hur är det med pastor Backman? Hatt, kostym, lågskor och en tung knölpåk i handen!

Nästa sida. Kastrering efter den gamla tuggmetoden. Tjallingen, Handölsdalen omkring 1925. Observera sammansättningen av renhjorden! Här fanns det verkligen gott om stora sarvar. Det var ovanligt att renarna kastrades så här tidigt på sommaren. Vanligtvis skedde det i september före brunsttiden. Efter kastreringen sågades hornen bort. Lars Larsson Kråik med äldste sonen Anders.

Vid en rasteld nära Axhögen sitter Anders Backman, Kövra, Nils Nilsson Schain, Mittådalen, Jon Fjällgren, Anådalen.

Nästa sida. Thomassons konstnärliga blick kommer fram i den här bilden från rengärdet vid Axhögen 1920.

Från trakten av Helags hämtade Thomasson många av sina bästa fotomotiv. Här kalvmärkningsudden i Ljungsjöarna med Helags och dess glaciär i bakgrunden. Det är sensommar. Renarna har ömsat hår, men skinnet på hornen är fortfarande kvar. Renarna är tama. Man behövde oftast inget gärde, bara en udde i en sjö, för att märka kalvarna.

Ingvar Svanberg

Sockenlapparna i Jämtland

Fram till sekelskiftet fanns i mellersta Sverige, från Ångermanland och centrala Jämtland i norr till norra Uppland och Dalabergslag i söder, en grupp bofasta samer som kallades *sockenlappar*. Dessa var i likhet med hantverkarna anställda av socknens bönder för att utföra diverse tjänster åt dem. Sockenlapparna avlivade hästar, hundar och katter samt kasttrade olika husdjur. Sin försörjning kompletterade de med hantverk som såldes åt jordbrukarna. Även jakten spelade en betydande roll.

Genealogiska undersökningar av sockenlapparna från gruppens sydligaste utbredningsområde tyder på att de kan härstamma från en tidigare aldrig närmare beskriven nomadiserande lappbefolkning. De livnärde sig som jägare och bedrev renskötsel i liten skala i Mellansverige, ett slags mellansvensk skogssamekultur. Dessa nomader kan spåras till 1600-talets mitt och deras ursprung är okänt. Kanske härstammar de från fjäll- eller skogssamer som av någon anledning vandrat söderut och som etablerade sig i de mellansvenska

skogarna. Nomaderna blev starkt kulturpåverkade av den bofasta jordbrukarbefolkningen. De båda befolkningsgrupperna levde sida vid sida och hade utvecklat ett ömsesidigt beroendeförhållande av varandras tjänster och varor. Nomadernas tjänster, däribland hästslakt, och varor som t ex korghantverk motsvarade som så småningom kom att bli sockenlapparnas uppgift. Denna nomadbefolkning är känd från Västmanlands, Kopparbergs, Gävleborgs och nuvarande Västernorrlands län.

Övergång till fast bosättning

Gång på gång under 1600-talet försökte myndigheterna att tvångsförflytta dessa samer norrut. Man utgick från den felaktiga förutsättningen att de mellansvenska samerna var tiggarlappar som inströmmat från Lappmarken och skulle förvisas tillbaka till sina rätta hemtrakter. Varken lokala eller centrala förordningar ledde dock till att samerna försvann från de mellansvenska skogarna. Avgörande för deras framtid blev istället verkställandet av

en kunglig förordning från september 1720. Där förordnades att samer som uppehöll sig utanför Lappmarken skulle tvångsförvisas med eskort dit. Något omedelbart resultat tycks det inte ha lett till varför förordningen förnyades den 29 oktober 1723. Nu inleddes ett märkligt spel. Alla turer är ännu inte klarlagda då åtskilligt material fortfarande återstår att finna eller har förkommit.

Vad som spökar i bakgrunden är dels en ideologi om att lapparna borde vistas i Lappmarken, i vad man betraktade som deras rätta hemtrakter. Dels kan man misstänka att det fanns intressegrupper vilka uppfattade samerna som konkurrenter. Dessa var dessutom svåra att kontrollera på grund av sin nomadism. Även kyrkans representanter fann de ständigt kringflyttande samehushållen oroande, eftersom man inte kunde vara säker på att de fick själavården ombesörjd.

En redogörelse för utvecklingen i Kopparbergs län har getts i en artikel av Axel Boëthius. Han utgår dock från den felaktiga slutsatsen att deporteringsförsöken av lapparna skulle ha samband med kung Fredrik I:s jaktfärder i Dalarna. Istället skall man knyta an till 1720 års förordning som det också hänvisas till i akterna. Den 22 oktober 1729 sände landshövding Danckwardt i Falun ut en skrivelse till samtliga befallningsmän i länet om att lapparna skulle föras samman och drivas ut ur landskapet med eskort via Gästrikland vidare mot norr. På grund av svårigheter med att samla ihop de spridda lapphushållen och deras renar fick ärendet anstå till nästa vår.

Under tiden hade bönderna i åtskilliga socknar anhållit om att "få behålla en eller annan lapp såsom nödiga och bekvämliga till åtskilliga hushållstarvor och slöjder, såsom nöttögor, korgar och andra förrättningar, vilka de ibland äro av den beskaffenhet att invånarna i orten dels ej kunna åstadkomma, dels ej vilja sig åtaga". Jag tror inte att det är uppåt vägarna att anta att det är hästslakt som åsyftas. Även lapparna vände sig direkt till konungen med en supplik.

Varken böndernas eller lapparnas agerande kunde dock rubba beslutet. Lapparna inkom då med en ny supplik där det heter att de är "uti Dalarna kläckta och borna, därest våra förfäder jämväl över 100de år hava haft sitt tillhåll, och således så väl uti det rätta lapska språket, som uti deras seder oförfarna, skola vi nu efter förbemälda publikation oss till Lappmarken begiva, så måste vi nödvändigt så väl till vår andliga, som timliga välfärd lida skeppsbrott". Lapparna avslutar suppliken med att vädja att de skulle få "hava vårt tillhåll med våra rendjur uti de förre nämnda långt upp i Dalarna belägna socknar".

Suppliken upplästes i rådschammaren i november 1730 och statssekreteraren meddelade att konungen samtyckte att samerna skulle få bli kvar i Dalarna. I slutskrivelsen heter det att samerna skulle få bli kvar med sina renar "längst upp i Dalarna ovan Falun belägna socknar till att därstädes genom deras arbete och slöjder söka sitt uppehälle".

Men även från dåvarande Västernorrlands län skulle samerna fördrivas. Dessa

åtgärder har tidigare aldrig uppmärksamats och de fick en något annorlunda utveckling än i Kopparbergs län. Gång på gång under 1720-talet gjordes försök att tvångsförvisa lapparna vilket uppenbarligen misslyckades. Åren 1727–1729 gjordes nya försök att fördriva dem. Inte heller det tycks ha lyckats. Enligt uppgift skall det finnas enahanda suppliker från samerna i Hälsingland som från Dalarna, där de uppger som skäl att få stanna bl a att de var födda i landskapet. Ett par år senare träffade den unge Carl Linnaeus några lappar med renar vid Jättendal i Hälsingland. Argumentet återkommer hos dem när han frågar varför de vistades där. Som svar uppgav de nämligen att de där voro födda och där ville dö.

Liksom i Dalarna agerade även lapparna i Hälsingland med suppliker. Men vi har skäl att misstänka att den berömda prosten Olof Broman hade ett avgörande finger med i spelet om lapparnas framtid. Han engagerade sig nämligen i problemet med lapparna. I en skrivelse till domkapitlet i november 1730 föreslog Broman att de i Hälsingland nomadiserande samerna skulle övergå till fast bosättning. Riksdagen borde enligt Broman besluta om att samerna i Hälsingland skulle tilldelas vissa socknar där de skulle bli bofasta och inte vidare tillåtas att nomadisera.

Konsistorium beslöt att ärendet skulle föredragas vid instundande riksdag. Men i stället tycks ärendet ha behandlats på regional nivå av landshövdingeämbetet. Broman uppger själv att landshövdingen åren 1732 och 1733 stadgade att varje socken skulle mantalskriva en lappfamilj.

Detta bekräftas också i ett Kungl. Brev från 1735, där vi även får veta att allmogen i länet agerade till lapparnas fördel. Det konstateras att ”sedermera har allmogen i en eller annan socken uppe i landet såsom i Medelpad och de närmare fjällen belägna socknar så väl som uppstäderna hos Eder anhallit om tillstånd att få hos sig behålla 1 eller 2ne par lappfolk till att betjäna allmogen, dels med nöttögor eller linor, så väl som tömmar, som de mycket behändigt skola spinna av granrötter, dels ock med allehanda slags korgar förfärdigande, vilket arbete skall vara för landet både nödigt och nyttigt, till besparande av den myckna hampa, som eljest till notlinor vid fiskerännen hela sjökanten igenom betarvas. Likaledes hava ock några socknar i Gästrikland i synnerhet Ovensjö, Torsåker och Årsunda anhallit att få antaga några få lappar till att utrota vildddjuren som nu skola begynt allt för mycket där i orten sig att inrita och allmogen stora skador tillfoga”.

Konungen gav sitt samtycke till att samerna skulle få bosätta sig i socknarna med villkor att landshövdingen noga tillsåg att de stannade i de socknar där de var antagna, att de besökte kyrkan, undervisade barnen i kristendomskunskap och att de inte ägnade sig åt olovlig jakt eller förärvade skogen.

Vad som beskrivs ovan är inrättandet av systemet med sockenlappar. De är alltså ett resultat av centraldirigering. Både lapparna och myndigheterna hade fått göra eftergifter. Allmogen var beroende av lapparna, ett beroendeförhållande som hade utvecklats under nomadepoken.

Men de kunde inte få fortsätta att nomadiserar. Lapparna tvingades till bofasthet och införlivades i böndernas samhälle.

Även från Västmanlands län tvångsförvisades samerna. Våren 1729 anlände "ett parti lappar, av män, kvinnor och barn, 13 till antalet" ifrån Västmanland till slottsarresten i Gävle. Då de liksom samerna i Dalarna och dåvarande Västernorrlands län ej kunde uppge varifrån deras förfäder kom gjorde landshövdingen i mars 1729 en förfrågan till konungen hur han skulle förfara med dem. Konungen svarade att landshövdingen skulle "såsom tillförne finnas vara skett, låta fördela dessa till Gävle slottsarrest införda lappar uti socknarna i Jämtland".

Sockenlapparna i kustlandskapen inom dåvarande Västernorrlands län leder med säkerhet sitt ursprung från dem som bofastgjordes i början av 1730-talet och framåt. Vi vet också att en del samer som tvångsförflyttats bl a från Västmanland och säkerligen från andra håll hade förts till Jämtland och fördelats på socknarna där. Jag vågar inte med bestämdhet säga om de gav upphov till sockenlapparna i Jämtland. Här fanns också fjällsamer. Det kan också ha funnits samekategorier som uppehöll sig på landsbygden och som kom att omfattas av de beslut som landshövdingen i Gävle hade gjort om lapparna i kustlandskapen. Det är dock klart att de jämtländska sockenlapparna var mer orienterade till övriga sockenlappar än till fjällsamerna i landskapet. Sockenlapparna från Jämtland valde sina äktenskapspartners framledes bland sockenlappar även utanför landskapet. När socknarna i

Jämtland anställde en ny sockenlapp rekryterades de ur inhemska sockenlappfamiljer, men även från sockenlappfamiljer i Västernorrlands och Gävleborgs län och tvärtom. Banden mellan sockenlapparna i Jämtland och i kustlandskapen upprätthölls genom giftermålsrelationer, fadderskap och genom besök hos varandra.

Men med detta är inte sagt att jämtländska sockenlappar aldrig kunde rekryteras ur fjällsamer. Det kunde nog förekomma även om det var betydligt sällsyntare än vad t ex uppteckningar gör gällande. Men det förefaller av kyrkoboksmaterialet som om även de jämtländska sockenlapparna var klart åtskilda från fjällsamerna. Sockenlapparna utgjorde en från övriga samepopulationer klart åtskild sociokulturell grupp, som kännetecknades av avvikande yrkesspecialisering, fast bosättning och giftermål inom den egna gruppen.

Utbredning

Sockenlapparnas geografiska fördelning kom i stort sett att sammanfalla med det gamla Västernorrlands län, vilket fram till 1762 omfattade hela nuvarande Gävleborgs, Västernorrlands och Jämtlands län. Från detta område finner vi sockenlappar redan vid mitten av 1700-talet i ett stort antal socknar. Först några årtionden senare blev de resterande nomaderna i Dalarna bofasta, närmare bestämt i Dalabergslag. I början av 1800-talet skedde även en invandring till norra Uppland. Sockenlapparnas utbredning i detalj framgår av kartan.

I Jämtland föreligger belägg från 1700-talet i ministerialhandlingarna från framförallt socknarna kring Storsjön och östra Jämtland, t ex Alsen, Aspås, Häggenås, Oviken, Myssjö, Rödön, Hamnerdal, Mörsil, Föllinge, Berg, Lit, Fors, Ström och Åre. Från ytterligare några socknar finns i ministerialhandlingarna belägg för sockenlappar under 1800-talet, t ex från Kyrkås, Kall, Marby, Hallen, Sunne och Ås. Uppteckningar föreligger från ytterligare några socknar.

Däremot tycks inte Härjedalen ha haft några sockenlappar. Vare sig i ministerialböcker eller i husförhörlängder finns någon same uppgiven som sockenlapp i landskapet, varken under 1700 eller 1800-talet. Ett par uppteckningar håller heller inte för en källkritisk granskning. Att sockenlappar saknats kan förefalla märkligt då landskapet föll inom samma administrativa ramar som Jämtland. En anledning till att sockenlappar saknades där är att det inte fanns kringströvande samer i bondbygderna som skulle göras bofasta. En annan är den speciella sociala och ekonomiska struktur som rådde i Härjedalen. Det är i första hand som hästslaktare som sockenlapparna kom att inordnas i bondesamhället. Men i Härjedalen fanns ingen fördom mot att slakta hästar. Det var något som bönderna själva kunde utföra. Hästslaktsfördomen bredde ut sig i skiktade samhällsstrukturer. Men liksom i Ovandalarna hade Härjedalen en relativt oskiktad bondebefolkning. Den underutvecklade ekonomin i landskapet gav ej utrymme för att avlöna specialister.

Sockenlapparna

Mönstret för hur lapparna skulle inpassas i bondesamhället förelåg hos hantverkarna eller gärningsmännen som de också kallades. I Åre socken benämnde man för övrigt sockenlappen "gärningsman" i ministerialböckerna. Precis som sockenhantverkarna antogs lapparna vid sockenstämman. Det finns t o m uppgifter om att sockenlappen skulle ha ett av landshövdingeämbetet utfärdat tillstånd för att utföra sitt yrke. Återigen ser vi överensstämmelsen med sockenhantverkarna.

Sockenlappen var av socknen antagen och beskyddad. Han var på anmodan förbunden att utföra de sysslor som blivit honom ålagda. I ett sockenstämmoprotokoll från Lit den 26/10 1829 uppges att en lappdräng, Lars Larsson, antogs på prov som sockenlapp. I detta fall blev sockenmännen missnöjda med den antagna lappen som förpassades ur socknen. Lars Larsson utflyttade 1830 till Hälsingland och ersattes av Jon Clementsson från Åre.

Liksom hantverkarna avlönades också sockenlappen av bönderna. Ifrån Revsund i Jämtland uppges att varje bonde årligen gav sockenlappen en kanna kornmjöl, något bröd och en spickad fårbog. Uppgiften härrör från 1800-talets mitt. Från en annan socken i landskapet heter det att lappen erhöll några kappar korn. Dessutom utgick kontant ersättning från den bonde som anlätade lappen, åtminstone under 1800-talet. Från Kyrkås uppges att sockenlappen för avlivning av en häst erhöll 18 skilling, för hund 8 skilling och katt 4 skilling, medan han för kastring av hund och katt erhöll 2 skilling.

Ibland kunde sockenlapparna i likhet med hantverkarna lägga sig till med speciella tillnamn, t ex Tibbla, Kopparberg, Renberg och Stenlund.

Vanligtvis uppläts någon bys utmark där lappfamiljen fick slå upp sin bostad. Denna var i äldre tid troligen någon form av kåta, men under 1800-talet dominerade små stugor.

Direkt fattiga var sockenlapparna vanligtvis inte. Som Lars Larsson mycket riktigt påpekat i sin artikel om Rödöns sockenlapp hade de både drängar och kanske rentav pigor anställda, åtminstone om det saknades hemmavarande vuxna söner. De kunde också hålla en ko eller åtminstone ett par getter vid gården. En liten jordlott kunde också brukas.

Sysslor

I de flesta folkminnesuppteckningar uppges att sockenlappen skulle avliva och flå hästar. Det tycks ha varit den viktigaste sysslan. Från Näs socken berättas det att när sockenlappen skulle avliva hästar "så ledde man upp dem till honom och han tog dem av daga där genom att 'ådra ihjäl dem'. Dvs han öppnade en pulsåder och lät dem förblöda. Sedan grävde han ner dem, ingenting av hästen tillvaratogs, varken kött eller hud, inte till grismat, inte så att lappen åt det själv, hästen skulle grävas ner och det gjorde lappen i lös mark, gärna myrjord, där det var lätt att få ner den" (ÖMEA 1305:9). Avlivandet av hästar tycks ha varit den viktigaste sysslan.

Sockenlappen skulle även avliva och pälsa hundar och katter. Särskilt i Jämtland men även på andra håll i Nordsverige födde man upp de grå spetsarna, jämt hundens förfäder, för pälsens skull. Denna pälshundsuppfödning har aldrig undersökts närmare, men man uppger att man bedrev avel av hundarna med särskild hänsyn till pälskvaliten. Även om hundpälsar i dag inte alls är ovanliga, de importeras från Ostasien (inte Grönland som det sagts i pressen), så har nog de flesta människor här i landet svårt att tänka sig att föda upp hundar som pälsdjur. Vår bindning till hundarna är annorlunda i dag. Men hundpälsen var bra till åkpälsar och fällar. Kanske det bästa som stod till buds. Ullen kunde också användas till sockor. Tittar man också närmare på traditionella nordsvenska dräkter finner man att hundpäls ofta använts till rockfoder och mössor. Att flå en hund var en viktig syssla som sockenlappen utförde. Från Åre uppges det t o m att man anställde sockenlappen just för att pälsa hundar.

Enligt traditionen var sockenlapparna på grund av denna syssla instinktivt hatade av hundarna. Från Mattmar uppges att sockenlappen därför var "utrustad med en lång stav och på denna en bjällra för att varsko hundägare om att han var i antågande så de kunde hålla sina hundar inne, annars kunde man riskera slagsmål mellan hund och lapp" (ÖMEA 1402:1).

När man födde upp hundarna som pälsdjur hade man också anledning att kastrera dem, en åtgärd som i dag är sällsynt och för övrigt reglerad i lagen. Men då ansåg man att kastrering gav bättre ull.

Kastreringen brukade utföras av sockenlappen. Han snöpte även katter, grisar och andra smådjur.

I en del uppteckningar uppges också att sockenlappen skulle flå och gräva ner självdöda djur. Så beskriver också J.O. Hagström 1751 sockenlappens uppgift: "Om en häst, hund, ko, får, get, eller kalv dör, så är man ej i stånd att förmå sin dräng eller piga, att taga huden utav kreaturet. Sockenlappen måste då fram, att förrätta sysslan".

Sockenlapparna hade också ett traditionellt hantverk, bl a korgtillverkning, tenntrådsbroderier och repslagning, som de ägnade sig åt och sålde till bönderna. På sina håll var detta hantverk mycket viktigt, ja närmast oundgängligt för bönderna.

Jakten spelade även en stor roll för många sockenlapphushålls försörjning. Om sockenlappen i Näs berättas att han "klarade sig bra på sin oerhörda förmåga att locka och härma djur. Han lockade dem ända fram till stugan och sköt med sin gamla bössa, både ripa och fågel, han kunde 'stä' ripa så att de stod alldeles stilla. När sedan hans gamla bössa såldes på auktion så betalades det ända upp till 60 riksdaler för den, folk trodde att den var förtrollad och att man kunde skjuta vad som helst med den, men det var bara Lapp-Jäns underliga förmåga som gjorde att han hade sådan jaktlycka" (ÖMEA 1305:9).

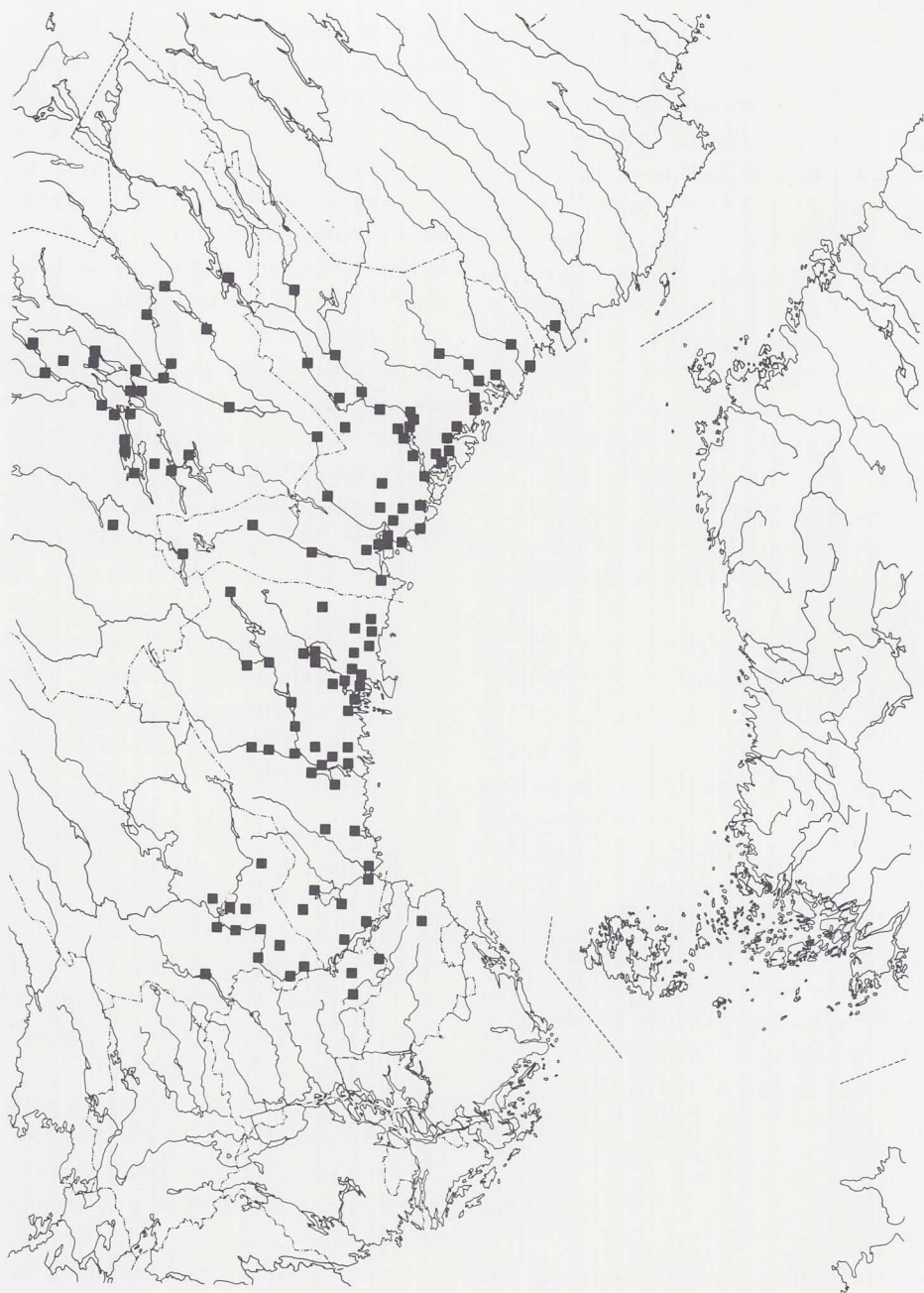
Kulturanpassning

Sockenlapparnas kultur skilde sig från nomadkulturen. Lapparna anpassades till

en bofast tillvaro i böndernas samhälle. De kom så småningom att skaffa sig permanenta bostäder. Redskapsbestånd och utrustning anpassades därefter. Matvarorna kom att bli ungefär desamma som hos bönderna. Lapparna var kristna och flitiga kyrkobesökare. Deras kläder skilde sig förmodligen inte heller från jordbrukarbefolkningens. Detta var en nödvändig och funktionell anpassning. De betjänade sig av samma marknad som bönderna, de var en del av jordbrukarsamhällets ekonomi och sociala system. I materiellt hänseende och i den dagliga livsföringen skilde sig de båda folkgrupperna inte så mycket från varandra. En utomstående betraktare skulle nog ha haft svårt att urskilja en sockenlapp från jämtarna. Lika lite som en turist i dag lägger märke till en vlachos bland greker i Thessaloniki eller en yörük bland turkar i Antalya. Men för dem som var delaktiga i det sociala systemet fanns det klara skillnader mellan de olika folkgrupperna.

Kulturanpassningen var nödvändig för att kunna föra en dräglig tillvaro hos jordbrukarbefolkningen. Men den innebar inget hot mot sockenlapparna som grupp. Sockenlapparna hade ett utvecklat skyddsnät som hindrade dem från att assimileras. Skulle de dessutom ha önskat assimilering så hade bönderna satt upp osynliga staket som hindrade intrång. Jordbrukarsamhället var ett klassamhälle där varje klass bevakade sina gränser så att inget intrång gjordes från medlemmar av en lägre klass.

Sockenlapparna hade monopol på en del sysslor, bl a hästslakten och att flå

Sockenlapparnas utbredning enligt uppgifter i kyrkoarkiven. Liksom i Ångermanland, Medelpad och Hälsingland, samt i Gästrikland och angränsande delar av Bergslagen, antogs i Jämtlandssocknarna en same, som hade till uppgift att slakta hästar, kastrera och få olika djur. Som en alldeles egen folkgrupp framträder dessa sockenlappar i handlingarna, och genom författarens forskningar vet man nu mycket om deras liv och deras förhållande till den omgivande bondebefolkningen.

hundar och katter. Det var sysslor som allmogen i allmänhet inte ville befatta sig med. Åtminstone inte bönderna. I Syd-sverige utfördes denna syssla av rackaren eller flåbusen som han kallades på sina håll. Men det fanns en viktig skillnad mellan den sydsvenske rackaren och sockenlappen. Rackaren var utstött och föraktad. Han var utestängd från allt socialt liv. I kontakten med den övriga befolkningen fick han och hans familj underkasta sig en rad inskränkningar. Man släppte inte in dem i huset, de fick sitta på ett speciellt ställe längst bak i kyrkan, man tog aldrig en rackare i hand, han fick inte äta tillsammans med andra, man slog sönder de kärl rackaren varit i kontakt med och kom han till bykrogen hade man särskilda glas åt honom. Naturligtvis fick han sitta utanför och dricka, in kom han inte. Men för sockenlapparna existerade inte sådana begränsningar mer än möjligen lokalt. Bönderna kunde finna det motbjudande att ägna sig åt hästslakt, men bara om de

sjelva utförde det. Att lapparna som tillhörde en annan etnisk grupp utförde detta var självklart. De hade gjort det sedan generationer. Det var en naturlig ordning. Lapparna var inget hot för bönderna som kunde bära på smitta. Det fanns ingen anledning att ha speciella begränsningar för lapparna i deras umgänge med majoritetsbefolkningen.

Även om sockenlapparna kunde umgås mera obehindrat med den övriga befolkningen än vad som var möjligt för rackaren så hölls ändå en viss distans. Sockenlapparna bodde i spridda hushåll, en eller ett par i var socken. Det framgår av källmaterialet att sockenlapparnas stuga ofta var lite ensligt belägen. En del av deras tillvaro var därigenom skyddad från insyn. Umgänget med majoritetsbefolkningen var dock livligt. Man hade många kontakttillfällen så gott som dagligen. Man mötte bönderna i samband med yrkesutövandet, på marknader, vid kyrkobesök, lappungdomarna kunde anställas som pigor eller drängar hos bönderna och man bjöd gärna hem lapparna för att de skulle berätta historier. De var välsedda gäster i bondhemmen. De förväntades också komma till bröllopen. Lapparna hade alltså stora möjligheter att bli nära förtrogna med majoritetsbefolkningens livsstil, som de också till stor del delade.

Viktigt för att lapparna skulle fortleva som etnisk grupp var att de kunde upprätthålla varaktiga starka band mellan de spridda lapphushållen. Giftermålsrelationer höll dem samman, giftermål utanför gruppen var mycket ovanliga. Man gjorde täta besök mellan hushållen, speciellt de

yngre tycks titt som tätt ha gjort besök mellan hushållen. Männen från skilda hushåll som bodde nära brukade jaga tillsammans och när barnen döptes hade man i allmänhet närvarande lapska faddrar. Dessa kontakter var mycket viktiga för lapparna, det var en del av skyddsnätet och en förutsättning för att de skulle kunna fortleva som etnisk grupp.

Sockenlapparna var trollkunniga och det gav dem också ett skydd. För bönderna var det ett osäkerhetsmoment. Lapparna trodde nog inte själva på sina kunskaper, men det var en tillgång. En resurs som man slog vakt om. Man hade inget ekonomiskt eller politiskt inflytande i böndernas samhälle. Men i den personliga kontakten med bondesamhällets representanter hade lappen en viss möjlighet till inflytande genom den förmenta trollkunnigheten. Detta var särskilt viktigt för de äldre lapparna som var hänvisade till att försörja sig på tiggeri. Då var det onekligen en fördel att spela på trollkunnigheten.

Skydden som hindrade sockenlapparna att assimileras var alltså att de hade monopol på en del verksamheter, att de bodde lite isolerat, att de upprätthöll starka och varaktiga band mellan de spridda lapphushållen, att de framställde sig som trollkunniga och alltså annorlunda. Det fanns nog också andra skillnader som vidmakthölls, härfina och för den oinvigde kanske svåruppfattade, som t ex språkbruket med speciella ordvändningar, ordval och uttal. Sådant omtalas då och då i uppteckningsmaterialet. Man kan också tänka sig att de i beteendemönstret,

t ex i sättet att gå, gestikulera och uppträda kunde vara en smula avvikande från allmogen för att betona sin grupptillhörighet.

Men även jordbrukarbefolkningen markerade distans mot lapparna genom att tillskriva dem en del negativa eller underliga egenskaper, helt enkelt fördomar. Exempel på stereotypa föreställningar är att sockenlapparna skulle vara mycket begivna på spriten. Lapparna söp inte mer än andra och om de enskilda sockenlapparna står det i begravningsböckerna mera ofta antecknat att de levtt ett anständigt och nyktert leverne än att de var supiga. Andra egenskaper man gav lapparna är att de var lite sämre bemedlade å huvudets vägnar. Trollkunnighet var en annan egenskap vilken lapparna utnyttjade. Vi har tyvärr inga närmare belägg för hur man föreställde sig sockenlapparnas livsföring. Uppfattningen att man förde olika levnadssätt bör ha gett en god grogrund för föreställningar och berättelser om lapparna. En viss slarvighet omtalas ibland, man lät soporna ligga kvar inne etc. Kanske var kontakterna och insynen trots allt så täta att det var svårt att ge trovärdighet åt mera vildvuxna föreställningar motsvarande de som florerar i dag om invandrargrupperna. Sockenlapparnas nomadiserande förfäder var lättare att ha märkliga föreställningar om, deras liv var ännu mer avvikande och de var mycket mera isolerade från bondebefolkningen. Från början av 1700-talet är följande exempel. Det var en grupp lappar i Dalabergslag som hade väckt stor förgelse ”igenom det de understundom ute på fria fältet

under bar himmel, i andras åsyn pläga sammangång med sina kvinnor, lika såsom alldeles förgätna av blygd, ärbähet och tukt”.

Assimilering

Sockenlapparna kunde fortleva som grupp i bondesamhället under åtskilliga generationer. Den grundläggande förutsättningen var att de kunde vidmakthålla ett monopol på ett antal tjänster, däribland hästslakten, som efterfrågades av bönderna. Ännu under förra hälften av 1800-talet var deras ställning så stark att Petrus Laestadius kunde skriva att av sockenlapparna bildats en ”avdragarnation” som ”torde bliva lika evig som judar och zigenare, och sedan den övriga delen av lapska nationen försvunnit, finnas säkert denna kvar”.

Men utvecklingen gick åt ett annat håll. Under 1800-talets mitt och framåt grep nya förändringar in hos bondebefolkningen. De gamla fördomarna började försvinna och bönderna kunde själva slakta sina hästar. Det började bli en viss efterfrågan på hästkött. Industrivaror letade sig ut på landsbygden och började ersätta hantverket. Efterfrågan på sockenlapparnas tjänster och varor minskade. Erik Modin beskrev det så här: ”Sockenlapparnas existens som sådana på den norrländska landsbygden sammanhänge främst med deras verksamhet som hudavdragare och skinnberedare. Då hästköttet började ätas, förtäras av svenskar, och skinnfällarna ersättas av lättare sängkläder (täckan av bomull m m), för-

svunno efterhand sockenlapparna” (EU 29 689). Lappungdomarna fick söka nya förvärvskällor. De sökte sig in på samma arbetsmarknad som stod till förfogande för den övriga befolkningen. De gamla banden mellan sockenlapphushållen upplöstes. Giftermål mellan lappar och svenskar blev allt vanligare. Man kände sig inte längre som lappar och ingen identifierade dem heller som sådana. Beteckningen försvann ur kyrkböckerna. De hade tagit steget in i majoritetsbefolkningen.

Spåren är få efter sockenlapparna. Det finns en del ortnamn på *Lapp-* i Mellansverige som minner om dem. I museisamlingar finns en del korgar och ytterligare några få föremål bevarade. En sockenlapp lever dock kvar i folks medvetande. Det är den berömda spelmannen Lapp-Nils Jonsson (1804–1870) som en tid var sockenlapp i Offerdal. Åtskilligt har skrivits om honom, men den utförligaste biografien har författats av Ragnar Bohman, till vilken jag hänvisar den intresserade.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Jämtlands läns museum: uppteckningar i Etnologiska arkivet (ÖMEA).

Landsarkivet, Härnösand: Gävleborgs länsstyrelses arkiv.

Landsarkivet, Uppsala: Kopparbergs länsstyrelses arkiv.

Landsarkivet, Östersund: Husförhörlängder, ministerialböcker och sockenstämmoprotokoll ur kyrkoarkiven från Jämtlands län.

Nordiska museets arkiv: Uppteckningar (EU).

Riksarkivet: Topographica vol. 575-576.

Litteratur

- Boëthius, A. 1923. Några anteckningar om lapparna i Dalarna, deras slöjd och skadliga djurfångst. Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift Årg. 3, pp. 20–26.
- Bohman, R. 1963. Lapp-Nils (Nils Jonsson) 1804–1870. En jämtländsk storspelman. Banbrytare och föregångare; 8. Östersund.
- Broman, O. 1954. Glysisvallur och öfriga skrifter Egardt. B, 1962. Hästslakt och rackarskam. Stockholm, rörande Helsingland, III. Uppsala.
- Hagström, J.O. 1751. Jemtlands oeconomiska Beskrifning eller Känning, I akt tagen på en Resa om sommaren 1749. Stockholm.
- Karlsson, K. Ol:n. 1947. Sockenlapparna i Åre. En detalj ur bondehushållningen för 150 år sedan. Jämten 1947, pp. 33–34.
- Klintberg, B. af. 1976. Folksägner idag. Fataburen 1976, pp. 269–296.
- Laestadius, P. 1928. Journal för första året av hans tjänstgöring 1. Stockholm.
- Larsson, L. 1953. Sockenlappen. Jämten 1953, pp. 125–128.
- Levander, L. 1974. Fattigt folk och tiggare. Östervåla.
- Linnaeus, C. 1965. Lappländska resa. Stockholm.
- Pettersson, P.J. 1921. Lapparna i Helsingland. Helsingrunor 1, pp. 70–71.
- Svanberg, I. 1976. På den tiden det fanns vandrande samer i Baggbö. Borlänge Tidning 8/10 1976.
- 1976. Sockenlappar i Folkarebygden. Folkarebygden 1976, pp. 41–45.
- 1977. Samer i södra Dalarna. Tunum 1977, pp. 51–57.
- 1978. Bofasta samer fanns i Uppland på 1800-talet. Samefolket 59, nr 9, p. 7 & 29.
- n.d. Sockenlappar – en etnologisk studie av bofasta samer och deras nomadiska förfäder i Mellansverige. (manus).
- Ullberg, G. 1969. En bok om Kall. Gränsbygd i Jämtland. Östersund.
- Westerberg, H. 1973. Vibylappen – Torsåkers siste sockenlapp. Gefle Dagblad 14/6 1973.
- Winblad von Walter, F. 1922. Troll. Helsingrunor 2, pp. 70–72.

Helge Salvesen

Sørsamene i historisk perspektiv

Ved midten av forrige århundre var "vårt folks opprinnelse" gjennomgangstema for historikerne. *P.A. Munch*, den fremste av dem, sto ofte i den vanskelige posisjon at han måtte ta standpunkt til de divergerende oppfatningene i tida representert ved en mystisk betont stammefilosofi — stikkordsmessig uttrykt i ord som folkeindividualitet, stamme, folk, nasjonalitet — kontra mer nøkterne vurderinger basert på kritiske kildestudier. Ofte svingte han selv mellom disse motsetningene.

En historiker i dag som ønsker å orientere seg i *samisk* historie, står på mange måter i den samme posisjon. Ikke bare må han ta standpunkt til sterkt følelsesladde spørsmål om etnisk identifisering og identitet liksom 1800-tallets historikere var opptatt av, men interessen for teorier om samenes innvandring til Skandinavia i dag viser også klare paralleller til *den norske innvandringsteori* slik den ble utformet av *Munch* og *Keyser* (Dahl 1970).

Innvandringsteorien gikk i hovedsak ut på at den norrøne stamme hadde inn-

vandret til Norden fra øst og nord, dels nord for den Botniske bukt til Nord-Norge, dels over Ålandshavet til Svealand, og derfra utbredt seg sørover. Danmark og de (senere) sørsvenske landskap var før de nordiske folks innvandring befolket av ikke-nordiske germanerstammer (goter) som etter hvert ble fordrevet eller undervunnet av de nordiske stammer. At nordmennene kom fra nord, og ikke sørfra, via Danmark og Sverige, styrket den norske selvfølelse og viste at det norske folk var "et af Europas ældste, historisk-berømte Folk, ei blot en svag affødning af den nærværende Tids Gjærninger", kan man lese i et norsk vitenskapelig tidsskrift fra 1832.

Samenes innvandring til Skandinavia

Denne tankegangen er ikke død, den vekker fortsatt intens og følelsesladet debatt, selv om uttrykksformen er mindre åpenlyst ideologisk. Men nå gjelder det ikke motsetningen mellom nordmenn og dansker, eventuelt svensker, men mellom samer og majoritets-

befolkningen. Hvem kom først, hvem er *egentlig* urbefolkningen? Dette er drivkraft god nok — bevisst eller ubevisst — for å hevde at forskningen om samenes innvandring til Skandinavia er et viktig forskningsfelt i dag. Et spesialproblem i denne debatten har i de siste 2—3 generasjoner vært å kunne tidfeste fasene i en eventuell samevandring mot de sørligste sametrakter. Det er viktig å ha *in mente* at det siste henger uløselig sammen med de mer omfattende innvandringsspørsmål.

Karakteristisk nok blir forskning om forhold med konsekvenser for nasjonal eller etnisk identitet ofte preget av sterke motsetninger. Når det gjelder samenes innvandring til Skandinavia har to hovedretninger — med flere variasjoner — oppstått. I følge den ene retningen skal samene ha utgjort urbefolkningen i Skandinavia, eller i alle fall Nord-Skandinavia. Etter den andre retningen skal samene ha innvandret i årtusenet før vår tidsrekning. Særlig i Sverige har den forskningen, som i hovedsak har arbeidet med fysiske levninger av samisk virksomhet, særlig arkeologene, engasjert seg sterkt i spørsmålet om samenes innvandring til Sverige.

Ernst Manker (1936) kan stå som representant for den første retningen:

”De hittills gjorda fynden och rönen i svensk lappmark har emellertid avslöjat en rikt företrädd yngre stenålderskultur [. . .] nående fem årtusenden bakåt i tiden och kvardröjande långt fram i järnåldern [. . .] Allt vittnar om ett fångstfolk som rört sig mellan fångstplatser

och fiskeställen. *Inga egentliga fakta synes vederlägga den tanken*, [uth. her] att den gamla kulturen kvarlevat i eller är identisk med samernas tidigare fångstkultur, [. . .]” (her sitert etter Baudou 1974).

Et liknende syn representerer også *K.B. Wiklund* i sitt senere forfatterskap. I sitt siste større verk (1948), som han døde fra ufullført, er han på jakt etter samenes opprinnelige tilholdssted som han mener må ha vært et adskilt isolasjonsområde som har vært isfritt under siste istid:

”Man har hittills icke kunnat finna någon sådan trakt, men det visar sig nu, att ett område av dylik art faktiskt förefunnits inom lapparnas nuvarande land, nämligen längs Norges nordligaste kust. Här har man även spår av en paleolitisk eller åtminstone mesolitisk stenålderskultur, [. . .] *som man [. . .] icke har anledning att fränkänna lapparna*, [uth. her] för den händelse de överhuvudtaget levat i trakten under vederbörande tid.”

Og ikke nok med det, på Møre og i Sunnfjord, hvor det også skal være konstatert en isfri kyststrekning under siste istid, ”finner man slutligen ännu i dag mycket kraftiga spår av en befolkning, som i viktiga antropologiska avseenden står eller har stått lapparna nära.”

Som framtrедende representant for den andre hovedretningen står *Gustaf Hallström* (1929):

”För Sveriges vidkommande ställer sig saken i grova drag så, att Norrlands och Lapplands stenålder bör ses som en direkt utlöpare av den syd- och mellan-

svenska stenåldern, och att *ingen annan ras eller raser än dem, som levat i Syd- och Mellansverige böra tänkas ha levat i Norrland och Lappland*. Vidare att av det arkeologiska materialet att döma intet spår finnes av någon kultur- eller redskapsform, som härledas till lapparna eller lapparnas förfäder.”

Mange flere eksempler og avskygninger kunne nevnes; de som er trukket fram her skulle likevel være tilstrekkelige til å påvise det som kanskje er den underliggende årsak til uenigheten i denne forskningen. Om det ikke er direkte uttrykt hos alle, er kjernen i argumentasjonen at den ene gruppen vil kreve *bevis* for at vi *ikke* har med samiske kulturelement å gjøre i de områder som i dag har samisk bosetning, mens den andre gruppen krever *positive bevis* for at det er samer som har etterlatt seg levninger. Med et slikt ulikt utgangspunkt sier det seg selv at resultatet må bli forskjellig.

I gjennomgåelsen nedenfor av de enkelte typer kildemateriale for samisk historie vil disse og andre tolkningsproblemer bli konkretisert. Her skal bare nevnes at en av de som har arbeidet mest med disse problem i de senere år, arkeologen *Evert Baudou*, i en statusrapport fra 1974 konkluderer med at samene, og deres forfedre, har innvandret til Norrland i perioden 1800—500 f.kr. Han mener å se en innflytelse fra nordøst, som strekker seg sørover. Arkeologisk lar dette seg dokumentere dels ved nye gjenstander, slik som spisser av kvartsitt og en type asbestkeramikk, dels i en

ny bearbeidingsteknikk av steinen ved tilvirkningen av spissene. Spissenes spredning viser at de forekommer i Finland, nordvestre Sovjet og trolig i Nord-Sibir (Baudou 1974). Keramikken har et østlig utspring (Meinander 1969). Baudou (1974) anser det, liksom *C.F. Meinander* (1969), berettiget å kalle den arktiske befolkning, som bruker asbestkeramikken og denne kvartsittredskapen, for samisk.

Men forskningsdebatten om samenes innvandring *til* og deres vandring *i* Skandinavia går, og vil fortsatt gå som en rød tråd gjennom samisk historieforskning.

Registrering av samiske kulturspor

På arkeologisk grunn bidrar i Sverige foruten det store NTB-prosjektet, *Norrlands tidiga bebyggelse*, hvis mål har vært å studere den forhistoriske bebyggelsens forandringer i Norrland og tilknytningen til historisk kjente forhold (Biörnstad og Baudou 1968, 1973), også Nordiska museet i Stockholm — gjennom inventeringer av småområder — og Riksantikvarieämbetet — gjennom på ambisjonsnivå totalregistreringer av fornminner for det økonomiske kartverk — til å samle kunnskap om same-nes eldste historie. Ved Nordiska museet har man tatt utgangspunkt i *Ernst Mankers* registreringer, som han gjennom to decennier drev på med i samarbeid med lensmuseene og andre vitenskapelige institusjoner i Sverige. Ar-

Kåtatomt i Storlövdalens numera helt övergivna lappläger. En vall av torv och en-

staka stenar omger kåtabotten i vilken också syns några stenar från härden.

beidsområdet var stort, men han konsentrerte seg i første rekke om å registrere de samiske kultsteder, eldre "visten" og særlig de såkalte stalotomtene, fangstgroper og graver. Manker og hans medarbeidere la grunnen for vår kunnskap om de svenske lappmarkenes samiske levninger. Materialet er for en stor del publisert, ofte i store praktutgaver. Mankers måte å analysere materialet på, var å finne typologier for de foreteelser

han studerte. *Rolf Kjellström*, som har ledet de siste års registreringer, kritiserer Manker for at hans registreringsmetode bare gikk ut på å hoppe fra blomst til blomst og at han trakk generaliserte slutninger og oppstilte typologier på for spinkelt grunnlag (Kjellström 1974).

Selv har Kjellström (1974) valgt å studere mindre områder mer nøye enn å gå gjennom større avsnitt på en dårligere måte, som han selv uttrykker det.

For å få en oversikt over de samiske levninger blir det ofte i teorien pekt på hvor viktig det er å se materialet i sin sammenheng, både i forhold til andre kulturelement og i geografisk utbredelse. Men ikke desto mindre blir de fleste registreringsprosjekt avgrenset mot riksgrensa. Dette til tross for at man utmerket godt vet at de samiske kulturgrenser ikke har gått sør-nord — og i alle fall ikke fulgt riksgrensa — men mer øst-vest.

De norske registreringsprosjekt danner i så måte ingen unntak. I Norge er det Tromsø Museum som lengst har drevet innsamlings- og registreringsarbeid av samisk materiale. Det henger for en stor del sammen med den pionerinnatts *Just Qvigstad* gjorde innenfor lapologien fra han i 1885 og i 50 år framover var styrer for den samisk-etnografiske samling ved museet. Samlingen ble påbegynt alt i 1870-åra, men Qvigstad utførte et kjempearbeid innen et vidt felt, i den første fasen særlig innen språkforskningen. Senere var han mer opptatt av ren etnografisk materialsamling og forskning; men med sin interesse for språket ble det — naturlig nok — samenes åndelige kultur han viet størst oppmerksomhet. Hans bidrag til sameenes materielle kultur er også sterkt språklig forankret. Her inngår bl.a. studier av stedsnavn, plantenavn, fugle navn og betegnelser på dyr. Av tidligere samlingsbestyrere er det, foruten Qvigstad, arkeologen og etnografen *Gutorm Gjessing* som særlig har preget profilen av forskningsarbeidet der. Under den

nåværende styrer av samisk-etnografisk avdeling ved museet, *Ørnulv Vorren*, er det lagt vekt på å *dokumentere* mest mulig av samisk bruks- og næringsutøvelse gjennom registrering av samiske boplasser, fangstanlegg, flytteveier, offerplasser etc. Naturlig nok er det særlig de nordligste fylker Finnmark, Troms og Nordland som er best registrert. Ved det nye Universitetet i Tromsø er det i løpet av 1970-åra etablert ekspertise i samisk forskning både innenfor de filologiske og samfunnsvitenskapelige forskningsmiljøer, i tillegg til det etnografiske miljøet ved museet. Etter hvert er også sørsamiske områder kommet mer i fokus for det samiske forskningsmiljøet i Tromsø både når det gjelder ren historisk forskning og registreringsarbeid, særlig av fallgravanlegg for villrein- og elgfangst. Her har vi forøvrig et av de få eksempler på svensk-norsk registreringssamarbeid, i hovedsak utført av Vorren (1979, 1980) og Manker (1969).

Det andre forskningsmiljøet i Norge hvor innsamling av samiske kulturdata har foregått i større skala, er i de samiske forskningsmiljøene i Oslo, særlig Norsk folkemuseum, Universitetets etnografiske museum (som rett nok i begynnelsen av 1950-åra overførte sine samlinger til Folkemuseet) og det finsk-ugriske språkforskningsmiljøet ved Universitetet. Fra det sistnevnte miljøet kan nevnes det monumentale ordbokverk om samisk språk av *Konrad Nielsen* og *Asbjørn Nesheim* (1932—62). Men riksgrensa har ofte vært en hemsko for virkelig kommensurabel forskning.

Som påvist av *Nils Hallan* har Qvigstads bøker om de samiske stedsnavn i Nord-Norge og *Björn Collinders* (1964) bok om de samiske stedsnavn i Sverige, så ulike ortografi og redigert etter så ulike prinsipp at det er tungt å bruke dem parallelt (Salvesen og Hallan 1977).

Ved arbeidet med den samiske kulturen bør riksgrensene i forskningsstrategisk sammenheng ignoreres mest mulig. Det er bare å håpe at prosjektet med en samisk etymologisk ordbok som *Collinder* (1980a) omkring 1950 la grunnlaget for og som Qvigstad supplerte med sine egne data, kan fullføres som en felles fennoskandisk ordbok etter enhetlige prinsipper.

Ved vurdering av en kulturs utbredelse og karakter på grunnlag av ulike registreringer og inventeringer, er det uhyre viktig at man setter seg grundig inn i de ulike registreringsprinsippene som har vært anvendt. De aller fleste registreringer er mangelfulle på en eller annen måte, om de på ambisjonsnivå er aldri så pretensiøse. Dette er vist bl.a. av *Folke Hallberg* (1974) i en orientering om pågående dokumentasjon av samiske kulturminner under Riksantikvarieämbetet i forbindelse med det økonomiske kartverk i Sverige og av *Margareta Björnstad* (1974) i en analyse av hvordan den samiske kulturens interesser har kunnet tilgodeses i inventeringsmaterialet for det store prosjektet om den fysiske riksplanlegging som ble besluttet igangsatt i den svenske riksdagen 1972. Det betyr imidlertid ikke at de fleste slike registreringer er verdiløse. Det viktige er at re-

gistreringsprinsippene er godt dokumentert, og at den som bruker slike data øver alminnelig kildekritikk på dem.

Forskning om sørsamisk historie — en tolkning av ulike typer materiale

For studiet av sørsamenes historie er kildekritikken av de ulike kildetyper som kan kaste lys særlig over deres eldre historie, av stor betydning. Men de ulike helhetssyn på samenes historie som kildene har vært tolket inn i, har i stor grad vært bestemmende for resultatet av denne kildekritikken. Ikke minst skyldes det at forskningen om samene hele tida har hatt et visst preg av aksjonsforskning fordi den — enten forskerne har villet det eller ikke — har utgjort en viktig brikke i det ømtålelige spørsmål om samenes rettigheter (Salvesen 1980).

De to syn som er referert ovenfor om samenes innvandring til Skandinavia, finner vi også igjen for sørsamiske områder, bare med den forskjell at tidspunktene for innvandringen oftest er trukket mye lenger fram i tid. Mest utært er *Yngvar Nielsens* "framryknings-teori" fra 1889 (Nielsen 1891) som gikk ut på at samene først kom til de sørlige områder på 1700-tallet. Denne teorien, som viste at samene i sør var et fremmedelement uten gammel hevd, har vunnet til dels stor oppslutning utover på 1900-tallet, rett nok i ulike modifiserte utgaver. Teorien har imidlertid blitt imøtegått først og fremst av språkforskeren *Knut Bergsland*, som hevder

at det må ha vært samer i Sør-Trøndelag og Herjedalen i minst 300 år før Brömsebro-freden (Bergsland 1970).

Jeg vil her, med bakgrunn i ulike typer kildemateriale, prøve å føre sørsamekulturen så langt tilbake som kildemateriale kan tillate. Og siden så mange som har arbeidet med disse spørsmål, i sin kildekritikk har vært særlig opptatt med å vise det usikre og uholdbare i materiale som er eldre enn de kilder som direkte omtaler samer (finner, lapper) i et samtidig skriftlig materiale fra vedkommende tid, for en stor del materiale av fiskal eller judisiell karakter, må det være meg tilatt — for balansens skyld — å legge hovedvekten på å finne hvor langt det er mulig å argumentere for tolkninger av materialet som kan støtte en hypotese om at samene utgjør en kontinuerlig, førkristen kultur i sørsamisk område. En metodisk implikasjon for kildekritikken er at en skriftfattig, for ikke å si skriftløs, fangst- og nomadekultur etterlater seg med nødvendighet få og svake spor i kildene. De reminisenser som finnes, må derfor presses så langt råd er. Det kan imidlertid her bare bli tale om å gi enkelte prøver på materiale og tolkningsmuligheter. Noen uttømmende dokumentasjon for samenes eldste historie i sør er det ikke plass for.

Først arkeologien: I sin klassiske artikkel fra 1928 mener K.B. Wiklund at fra arkeologien er det intet å vente seg når det gjelder sørsamenes fortid. Det innebærer at han alt i utgangspunktet

blokkerer for en viss kildekategori. En slik *a priori* avvisning av en type kildemateriale må være en like lite fruktbar tilnærmingstype til den fortidige virkelighet som den ekstreme superkritikk som nærmest dyrker den lærde uvitenhet. Det er viktig å ha *in mente* at man i eldre historie, og arkeologi er i denne sammenheng en historisk disiplin, for en stor del må nøye seg med å skille det sannsynlige fra det mulige.

Forutsetningen for landnåm i det indre av Midt-Skandinavia ble lagt ca. 6 800 år f.Kr. da den sentraljemtske issjøen brøt gjennom den smeltende isen og ble tappet ned. Fra ca. 3 000 år f.Kr., muligens tidligere, mener arkeologene å kunne datere tallrike funn av pilspisser, økser m.m. i stein ved innsjøer og vassdrag i det nåværende Jemtland. I tilslutning til store boplasser ligger så de 6 hellemalingene og 4 helleristningsfelt som hittil er funnet i Jemtland og Herjedalen. Samtlige har *elgen* som vanligste motiv. Et av de største og mest karakteristiske av disse helleristningsfelt er den såkalte Glösaristningen i Alsen sokn. Den utgjøres av ca. 40 dyrefigurer, men datering er naturlig nok uvisst. Det synes imidlertid klart at den tilhører en ren veidekultur, og kan følgelig være eldre enn jordbrukskulturen. Ikke minst kan en slik tidfestning være rimelig fordi feltet ligger i gammelt jordbruksområde.

Det er mulig at den veidekulturen som har etterlatt seg disse og liknende fornminner er samenes forfedre. I et begrenset område i Nord-Sverige, utgjort av Jemtland, Herjedalen og Ångerman-

land finnes nemlig slike helleristninger og hellemalinger som ellers bare gjenfinnes i Norge, Nordrussland og Sibir. En liknende to-kulturteori ligger også bak *Egil Bakkas* (1976) teori om at vi senest fra bronsealderen har en "arktisk" fangstkultur ved siden av en "nordisk" bondekultur fra Jemtland/Trøndelag og nordover på den skandinaviske halvøya og i Finland. For fangstkulturen bygger Bakka i hovedsak på gjenstandsmateriale særlig av stein, fra yngre bronsealder også støpte økser, dolkeblad, spydblader m.m. av metall. Den "arktiske" kulturen er knyttet til åpne boplasser langs elver og vann i innlandet, og den står i følge Bakka som en klar parallell til øst-russisk bronsealder. Spesifikt for Jemtland har *Klas-Göran Selinge* (1976) satt opp en modell i tid og rom for kulturutviklingen. Også han tolker ut to forhistoriske kulturer, en "fangstkultur" og en "bondekultur". Liknende teorier om klart to-delte kulturer er også satt fram om forholdene i Hedmark i Norge i bronsealderen (Hagen 1946, Mikkelsen og Nybruget 1975).

I virkeligheten går disse "to-kulturteoriene" tilbake til *Oluf Rygh* (1876) og *Oscar Montelius'* (1876 a og b) teorier knyttet til begrepet "groupe arctique" som de lanserte ved en arkeologisk konferanse i Stockholm 1874 nettopp som betegnelse på en kultur som oppviste redskapstyper bl.a. av materiale som skilte seg fra den sørskandinaviske steinkulturen. De menneskene som tilhørte denne arktiske gruppen, mente de har vært etnisk beslektet med samene. I

Sverige kan vi føre denne debatten enda ca. 50 år bakover. I 1831, samme år som *Petrus Laestadius* skriver sin berømte *Journal*, hadde *Erik Gustav Geijer* (1831) søkt å tegne samenes eldre historie. *Hans Olof Hildebrand* (1866) tar opp samme tema, men drøfter mer intenst skilnaden mellom den nordlige og sørlige skandinaviske forhistoriske kulturen. Det er også i dette miljø raseforskningen får sitt oppsving. Kranieforskeren *Gustav von Düben* (1873) gjør sine feltstudier for sitt verk *Om Lappland och lapparna* i 1868 og 1871.

Men denne spesielle dreiningen mot adskilte kulturgrupper og mot raseforskning i siste del av 1800-tallet synes å ha sin klare bakgrunn i tidas motelære, *sosialdarwinismen*, som i sin utilsørte nøkternhet hevdet at de menneskelige samfunn utviklet seg gjennom kulturstadier fra de primitive fangstsamfunn til de moderne vesteuropeiske stater. Ikke alle kulturer hadde kommet like langt i sin siviliseringsgrad. De utviklede kulturer kunne derfor sies å være mer høgtstående og mer siviliserte enn de laverestående primitive kulturer. I møtet med en sivilisert kultur blir det den svakere som går og *bør* gå under, dersom den ikke lar seg sivilisere. Det var naturens lov. De politiske konsekvenser av en slik lære var at det høgtstående kultiverte mennesket så det som en plikt å oppdra de laverestående, primitive. Dette ga den moralske legitimitet for kolonialisme og imperialism, videre også synspunkter om verdifulle og mindre verdifulle menneskeraser (Salvesen 1980).

Selv om ideologiske strømninger som sosialdarwinismen har virket avgjørende inn på fundamentale ledd i bærekonstruksjonen av vitenskapelige teorier, er det grunn til å advare mot å renonsere på kravet om å identifisere kulturlevninger etnisk. Slakker man av på det kravet, vil tendensen til å styrke etnisk selvbevissthet hos majoritetskulturen vokse. Det er derfor god grunn til å feste oppmerksomheten på de resultater *Ørnulv Vorren* har kommet fram til når det gjelder fangstgraver for villrein og elg i Midt- og Nordskandinavia. Den tolkningsramme som i dag er toneangivende for forståelsen av det sosialdarwinistene kalte kulturstadier og kulturell utvikling, er arealdisponering, ressursutnytting og økologisk tilpasning. I stedet for *utvikling* mot et stadig mer høgkultivert samfunn, blir det i dette perspektiv tale om økologisk balanse og endringer ved behov, det vil hovedsaklig si når økologisk ubalanse oppstår. Utvikling som en selvdrivende mekanisme kommer stort sett først inn med den industrielle revolusjon hvor den ekstra energi som går med til intensivering, "utvikling", kan hentes ut i form av damp, fossil brendsel etc. og ikke — som tidligere — ved hardere arbeid for mennesket selv. Ut fra dette syn blir ingen kultur mer primitiv enn en annen. Det interessante blir å forstå på hvilken måte de ulike kulturer har tilpasset seg naturgrunnlaget.

Vorrens utgangspunkt er de fallgravanlegg som i store antall og dimensjoner er registrert over hele Nordkalotten fra og med Kolahalvøya i nord og sørover i

Finland og den skandinaviske halvøy. De sørligste levninger etter slike fallgraver er funnet ikke svært langt nord for Helsingfors. I Sverige har Ernst Manker skrevet om fallgravsystemer for villrein så langt sør som ved Trysilelvas utløp av Galten. Radiologiske dateringer tyder på at disse anlegg i alle fall går tilbake til vikingtid. Ved undersøkelser av villreinfangsten i Finnmark har en gjennom arkivmateriale konstatert at fallgraver for villrein har vært i bruk helt fram til midten av 1600-tallet. Man rekner videre med at villreinfangsten med fallgraver var sterkt utbredt helt fram til 1500-, 1600-tallet over hele det samiske bosetningsområdet (Vorren 1979). Videre skulle det ikke være noen grunn til å mene at fangsten av *elg* i fallgraver skulle være verken yngre eller eldre enn fangsten av villrein, der naturgrunnlaget ga muligheter for det, dvs. fortrinnsvis i de store skogsområdene sørover mot Midt-Skandinavia. Vorren (1979) og Selinge (1974) har da også god dokumentasjon for elggraver i dette området, både arkeologisk og i skriftlige kilder fra tidlig nytid. Men også i Midt-Skandinavia ser det ut til at det ble drevet fangst av rein, særlig i det nåværende bjørkebeltet mot fjellet. *Edvard K. Barth* (1974), som gjennom en årrekke har arbeidet med registrering av fangstanlegg for rein og elg i Sør-Norge, særlig i fjellheimen og det indre Østlandet, har påvist en viktig forskjell på fangstgravene i snau-fjell og i skog. Ved de murete høgfjellsgravene finner en alltid ledegjerder av stein, oftest anlagt i kileform mot de fire gravhjørnene. I skogsmark finner en ald-

ri slike steingjerder. Der må det også ha vært brukt en eller annen form for ledegjerder, men de må ha bestått av tre og er derfor nå fullstendig utslettet. I følge Barth (1974) er disse høgfjellsgravene unike for Skandinavia; dessuten skal det ikke være registrert murete graver med kileformete ledegjerder øst for Glomma og nord for Trollheimen, dvs. stort sett avgrenset til den nåværende sørgrensa for samisk område. Kan dette være et indisium på et gammelt kulturskille? Men hvor gammelt? 26 C¹⁴-dateringer av treverk som har vært brukt i reingraver, oftest spiler for kamuflasjedekket, peker i følge Barth (1974) i retning av at de fleste gravene hadde sin avslutningsfase i høg-middelalderen. Et par resultater peker på avslutning allerede omkring Kristi fødsel, mens andre har vært i bruk til 1700-tallet og kanskje helt inn i 1800-tallet.

I Jemtland er fangstgroper vanligere enn noe annet sted; av de nesten 20.000 hittil registrerte fangstgraver i Nord- og Mellom-Sverige finnes nesten 9 000 i Jemtland (Seling 1974). Landskapet har derfor sentral betydning for forskningen omkring den eldre fangstkulturen i Nord-Skandinavia. I Jemtland finnes de fleste fangstgropene i skogslandet. I følge Seling (1974) taler både den eldre litteraturen, folketradisjonen og gropenes plassering og utforming for at elg har utgjort det viktigste, eller kanskje heller eneste byttet. I fjellområdene i Jemtland er det imidlertid i et par unntakstilfeller kjent groper murt med stein av en type som i de sørnorske fjell har

Kallmurad fangstgrop på smal grusrygg mellom sjöarna i Dörrsjöpasset med Hundshögens östslutning i bakgrunden. Villebrådet har passert över passet längs ryggarna.

vært anvendt til villreinfangst. Mangelen på slike murte groper øst for Glomma og nord for Trollheimen er ikke noe særnorsk fenomen, men fortsetter altså inn i Herjedalen og Jemtland, dvs. i områder med nåværende samisk bosetning. Spørsmålet blir hvem som anvendte fangstgropene av denne typen. Oftest finnes fangstgropene i mer eller mindre klar tilslutning til fangstboplasser ved innsjøene. Kronologisk kan disse boplasser dateres både til steinalder, bronsealder og jernalder, kanskje også ennå senere. I de agrare jernalderbygdene — framfor alt rundt Storsjön — er fangstgroper svært sjeldne. Selv om en del kan ha forsvunnet her p.g.a. oppdyrking, er det i følge Seling (1974), som har drevet inventeringene av fornminner i Jemtland, ikke sannsynlig at de noensinne har vært tallrike her. Det kan derfor være rimelig å rekne med at fangstgropene vesentlig har tilhørt en ren fangstkultur. En slik kultur mener da også Seling (1976) å kunne påvise i Jemtland. Og det er en kultur som rett nok litt etter litt blir trengt tilbake av jordbrukskulturen, men uten å forsvinne. Den kan følges uavbrutt inn i kristen middelalder. I denne perioden, som representerer en sterk ekspansjon i det agrare bosetningsområdet i Jemtland (Salvesen 1979), får vi de første skriftlige vitnes-

byrd om at fangstgroper også anvendes av bønder. Men det er neppe bondekulturen som har introdusert fangstgropssystemet. Til det går de for langt tilbake i tid. Ved hjelp av C^{14} -dateringer, dels av de trekonstruksjoner som i blant er påtruffet i bunnen av undersøkte groper, og som derfor skulle kunne gi datering av tida for gropas tilblivelse — forutsatt at det ikke er urgammel skog som er brukt i disse konstruksjoner — viser svært høy alder (Selling 1974). Datering av humus fra den opprinnelige mark-

overflata som ved anleggstida for gropene ble skjult og følgelig bevart under de kanter som ble lagt opp rundt gropene, viser jevnt over yngre alder enn den første metoden. Men spredningen for anleggstida av gropene er svært stor, etter den siste metoden fra ca. 1800 år f.Kr. til 1600-tallet e.Kr. Dateringene synes imidlertid å samsvare godt med det en skulle vente ut fra beliggenhet og datering av boplasser i nærheten. Groper ved f.eks. stenalderboplasser i Tåsjö hadde gjennomgående dateringer fra det

andre årtusen f.Kr., flertallet innenfor eldre bronsealder. Dateringer fra større gropsystemer nord for Indalsälven lå f.eks. klart konsentrert til yngre jernalder og framfor alt vikingtid. En del groper fra f.eks. mer sentrale bondebygdsområder i Aspås-Lit viste seg — ikke uventet — å høre til i middelalder og tidlig nytid.

Et viktig spørsmål blir hvem som brukte disse fangstgroperne. Det må ut fra dateringene være sannsynlig at fangstgroper har vært brukt i Jemtland — liksom sikkert også i øvrige deler av nordlige Sverige og Norge — gjennom et langt tidsrom. Videre bekrefter en sterk økning i fangstgroper og hele fangstgropsystem fra vikingtid og tidlig middelalder at denne perioden er en økonomisk, befolkningsmessig og bosetningsmessig ekspansiv periode, kanskje særlig knyttet til kombinasjonsnæringen fangst/jordbruk. Alt fra senmiddelalderen finnes flere skriftlige vitnesbyrd om en slik yrkeskombinasjon. Men dateringene viser også at fangstgroperne opprinnelig må ha vært brukt av det fangstfolk, som fra de eldste tider har holdt til i jaktmarkene ved innlandets vassdrag og sjøer.

Det kan i så fall være nærliggende å se dette i sammenheng med den to-kulturteori som Egil Bakka (1976) mener å se i Nordskandinavia så langt sør som til Jemtland/Trøndelag. Som nevnt ovenfor går denne teorien ut på at vi har å gjøre med en "opprinnelig" arktisk fangstkultur i innlandet som senest i

bronsealderen har nådd denne sørgrensa, og samtidig en nordisk jordbrukskultur knyttet til kyststrøkene. Da bondekolonisasjonen kom i siste del av eldre jernalder oppsto sikkert kontakt mellom de to kulturer. Bøndene, som rimeligvis kom fra kulturkretser og områder hvor gropfangst av denne typen ikke var kjent, lærte denne fangstmetoden av fangstkulturen og utviklet den videre. Det blir dermed — som Selinge (1974) gjør — naturlig å se bruken av fangstgroper blant jernalderbøndene — og deres etterkommere — som et kulturlån fra den gamle fangstkulturen.

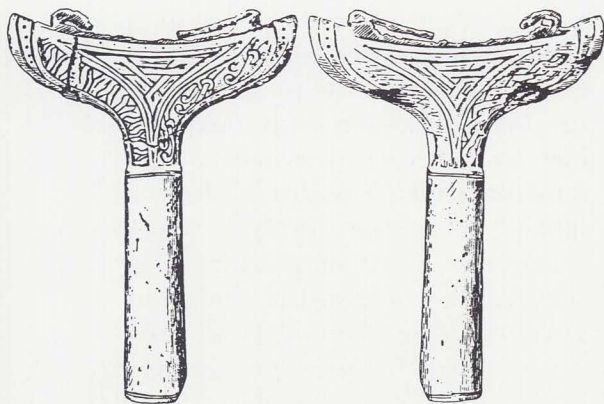
Har vi så noen mulighet for å finne den etniske bakgrunn for disse kulturer? En avhandling fra 1749 av *Æschill Nordholm* med tittelen "Jämtlands Djurfänge", kan gi oss et holdepunkt for etnisk identifisering av fangstkulturen. Nordholm gir bl.a. en nøyaktig beskrivelse av hvordan en klassisk fallgrav for elg i Jemtland var innrettet. Om ledegjerdet av gran- og furustokker som strekker seg 60—70 skritt utover fra graven, skal etter dialekten kalles "rogål". Videre heter granbardekket over grava "dorg". Og endelig kalles "efter landets eget mål" turene hver 8. til 14. dag for å røkte fallgravene "vitje vonan".

I følge Ørnulv Vorren (1979) vitner disse ordene, som er sentrale termer i både konstruksjon og anvendelse av elggravene, om en opprinnelig samisk terminologi i forbindelse med fangsten av elg i fallgraver. I tillegg mener Vorren at også det fellespreg som denne fangsten

og villreinfangsten i fallgraver har over hele det samiske bosetningsområdet, alt i alt vitner om at vesentlige kulturlån har vandret over fra den samiske veidekultur til nordisk bondekultur. Og dette kan indikere en etablert samisk kultur ikke bare i nordområdene, men også en samisk bosetning i alle fall over størstedelen av nåværende sørsamisk område med en kontinuitet tilbake i førkristen tid, kanskje helt tilbake i bronsealderen.

Dersom det er rett at det fantes samisk bosetning i Midt-Skandinavia så tidlig som det her er argumentert for, må dette også få konsekvenser for vår holdning til og tolkning av andre kilder og kildekategorier. F.eks. blir det ikke nødvendig å finne andre forklaringer enn den mest nærliggende, nemlig at det er samer som har bodd i området, som har etterlatt seg f.eks. den runebommehammeren som er funnet i øvre Rendalen og trolig er fra 1400-tallet (Gjessing 1945). Det samme gjelder for de pilespisser fra tidlig middelalder (ca. 1000—1200 e.Kr.) som er funnet i fjellområdet sør for Oppdal (i nærheten av Kongsvoll) og som *Oddmunn Farbregd* (1972) for én, muligens to pilespisser vedkommende har identifisert til samme form som pilespisser funnet i samiske offerplasser i Nord-Sverige. Like lite nødvendig skulle det være å måtte forklare *finn* i gårdsnavn i sørsamisk område med andre alternativer enn at det rett og slett kan være tale om folkenavnet *finn* = same. Lite sannsynlig virker f.eks. i alle fall de forklaringer *Halvdan Koht* (1923) gir om at *finn* skal bety "trollmann" eller *Jørn*

Sandnes (1973) at det er tale om et "førgermansk veidefolk" som — så vidt en forstår — ikke skal ha noe med samer å gjøre. Dersom en nemlig godtar at det har vært samer i sørsamisk område i førkristen tid, slik vi har argumentert for her, blir det ikke behov for å trekke inn noe annet "fremmed veidefolk" for å forklare de relativt mange gårdsnavn på Finn-. Som Sandnes (1973) har påpekt er det særlig navn som på gammelnordisk ha *Finna-* til førsteledd som er vanskelig å forklare uten å trekke inn folkenavnet *finn*. I Trøndelag og Jemtland nevner han *Finnset* i Melhus (skrevet "Finnasætre" ca. 1430), det bortkomne "af Finnaselin" på Strinda, begge Sør-Trøndelag; fra Jemtland nevner han Finnäs i Bodsjö ("Finnaness" 1446) og *Finnsätt* i Alsen ("j Finnesæter" 1424). I tillegg kunne nevnes det nå bortkomne "i finnasili" (1346), som gjaldt et verdifullt fiske i Indalselva i Fors sokn. At gårder med slike navn nettopp kan opptre i sammenheng med store boplasser fra yngre veidekulturs tid, dvs. en "steinalderkultur" som har levd videre tvers gjennom bronsealderen og inn i jernalderen, har nettopp Sandnes (1965, 1973) argumentert for når det gjelder *Finnanger* og *Finnestrand* i Ytre Namdalen. Kan disse gårder, samt et par til på Finn- i Ytre Namdalen, nemlig *Finne* og *Finnset*, som Sandnes (1973) ut fra bosetningshistoriske og språklige kriterier vil datere til førkristen tid, settes i sammenheng med denne førgermanske veidekulturen, ja, så kan det være en ytterligere styrking av vår argumenta-

Hammer till runebomme fra Nordset i Øvre Rendal, Hedmark. Gutorm Gjessing (1945) har påvist at stilhistorisk må hammeren dateres til første halvpart av 1000-åra e. Kr., mens selve funnet — et offerfunn — må være lagt ned i 1400-åra. Hammeren skulle da snarest være noen hundre år gammel da den ble lagt ned som offer. At en kultgjenstand som denne, kan ha vært oppbevart så lenge, er selvsagt ikke utenkelig. Det finnes nok av vitnemål om at runebommene og tilbehøret gikk i arv i ættene. Etter sammensetningen av funnet (med bl. a. spore og lysestake) er det i følge Gjessing snaut nok trolig at de samer som har ofret, har hatt hjemtraktene sine svært langt unna; det betyr at samer må ha hatt tilhold i de sørligste sametrakter da offeret ble lagt ned. Og dersom det er riktig at hammeren er arbeidd alt i 1000-åra, får vi også gå ut fra at den har vært bevart i ætta så lenge, med andre ord at de samer som har lagt offeret ned, har vært av samme ætt som den opphavelige eier av hammeren.

sjon for at denne kulturen har en ubrutt kontinuitet inn i den tid bondesamfunnet får sin store ekspansjon, men uten å gå opp i bondekulturen. Sandnes må forutsette at denne kulturen representerer et folkeslag som ikke finnes i Skandinavia lenger, og som vi ellers vet lite eller ingenting om. Samene vet vi har vært i Skandinavia i alle fall så lenge at det ikke er noe i veien for at denne førgermanske kulturen representerer deres forfedre. For meg står det derfor som noe søkt ikke å ville identifisere den til samene. En annen sak er at gårdsnavn på *Finn(a)* — ikke alene kan være bevis for at vi har spor etter dette førgermanske folkeslaget i et område. Når det f.eks. gjelder *Finnøy* i Rogaland og *Hordaland* i det sørvestlige Norge, *Finnstad* på Romerike, *Østlandet*, og *Finnveden* i Småland, Sør-Sverige, er det grunn til å advare mot for lett vint å identifisere disse navn til det førgermanske folkeslaget dersom en ikke har andre uavhengige indisier.

Rett nok er det flere forskere som har ment at samene har sitt "urhjem" sør i Fennoskandia; således har *Björn Collinder* (1980b) ut fra rent språklige kriterier argumentert for at det sentrale landskap i Sør-Finland, Tavastland som på finsk heter *Häme*, og tavastlänning *hämäläinen* og som lydlovlig svarer til ordet *same*, kan være samenes "urhjem". Det kan i den sammenheng være grunn til å minne om at de sørligste fangstgraver i Finland av den typen som i Skandinavia dekker nåværende samisk område, som nevnt nettopp ligger i Tavastlandregionen.

Et sørlig "urhjem" for samene kan også de genetiske studier som i de senere år har vært drevet særlig i Sverige tyde på. I følge genetikeren *Lars Beckmann* (1980) har man i de siste ti-år oppdaget et stort antall blodegenskaper som er strikt arvelige. Ved hjelp av et antall slike arvelige system av blodegenskaper har man nå mulighet til å avgrense og genetisk karakterisere ulike folkegrupper samt berekne blandingsgraden mellom ulike grupper. På grunnlag av slik genetisk informasjon om samene hevder Beckmann (1980) at samene ikke er noen mongoloid rasegruppe, og at de ikke likner noen andre arktiske folk; en vest-europeisk opprinnelse synes mer sannsynlig enn en østlig, selv om det ut fra dette materialet er en usikker slutning. Alle samegrupper mener han imidlertid har en felles opprinnelse. Når det gjelder blandingsgrad synes den å være størst blant skoltesamene og minst blant svenske nomadesamer i sørlige Lapp-land; hos de svenske samer kan det imidlertid være tale om et visst finsk innslag, men det må ligge langt tilbake i tida.

Dersom dette er rett, skal vi kanskje være mer åpne for hypoteser om virkelig gammel samisk kultur også i Sør-Skandinavia. Kanskje må vi snu opp ned på vandringsteoriene igjen og gå tilbake til eldre forskningshypoteser om at samene litt etter litt er trengt nordover på den skandinaviske halvøy, og ikke sørover slik man for en stor del i sosialdarwinistisk ånd i det siste hundreår har ment.

Kanskje blir ikke slutninger bygd på direkte omtale av samer i sagaer, eldre historieverk o.l. mer spekulative og usikre enn andre slutninger bygd på slike kilder, og som historikerne ellers, tross nyere sagakritikk — eller kanskje nettopp derfor — fullt ut aksepterer. Man må bare legge til det som moderne tradisjonskritikk lenge har hevdet, men som historikerne kanskje i for liten grad har innsett, nemlig at en tradisjon i et område oftest forutsetter visse rammebetingelser for at tradisjonen skal feste seg i området, uansett om selve "story-en" er et vandresagn, lokal oppdiktning e.l. Det sagahistoriske materialet til samenes historie som finnes i den nordiske sagalitteraturen (kongesagaer, fornaldersagaer og *Gesta danorum*) er for øvrig ganske betydelig, og blir ofte sitert, men er dessverre ikke behandlet i sin helhet etter nyere tradisjonskritisk metode. Her kan derfor bare gis noen spredte merknader.

I Ågrip, det eldste bevarte oversiktsverk over norsk historie på norrønt språk, og forfattet i Trøndelag i 1190-åra — rimeligvis av en nordmann — fortelles bl.a. om Svåse finnkonge som bodde i en gamme ved kongsgården på Tofte på Dovre, og hans datter Snøfrid som Harald Hårfagre ble så opptatt av, og som fødte ham fire sønner. Benevnelsen finnkonge finnes dessuten i *Fagerskinna*, forfattet en mannsalder senere, også den rimeligvis i Trøndelag. Av de rammebetingelser som denne tradisjonen forutsetter, må med al rimelighet være at selve benevnelsen finnkonge har

vært kjent i Trøndelag på den tid da disse sagaer ble til, og man må ha lagt et bestemt meningsinnhold i ordet. At Ågrip-forfatteren har vært på Dovre, går tydelig fram av beskrivelsen. Han forteller nemlig at Harald Hårfagre hadde gitt en finn tillatelse til "at setja gamma sinn annan veg brekkunnar á Þop-tyñ", dvs. bent mot brekka på Tofte. Dette gir god mening ut fra de topografiske forhold på stedet.

Ut fra senere jemtske og trønderske kilder fra 1500- og 1600-tallet, som det vil føre for langt å komme inn på her, er det rimelig å rekne at finnkonge betyr at vedkommende var tilkjent myndighet over sine stammefrender innenfor et visst område og at han bl. a. var ansvarlig for deres tributt til kongen og til gjengjeld fikk nyte visse særretter. I så fall må det ha levd en del samer i de nærmeste fjellområder rundt Dovre. En annen mulighet er at Svåse og hans datter var ført til Tofte ene og alene for å more kongen og hans følge. Vi vet jo fra Torbjørn Hornkloves beskrivelse i Haraldskvæde at spillemenn og gjøglere ofte var "at husum Haralds", etter god europeisk skikk ved fyrstehoff på den tid og senere. Når Harald først var kommet dit disse "villmenn" holdt til, var det naturlig at de ble brukt til å more ham. Samer brukt til morskap er for øvrig godt dokumentert fra senmiddelalderen og nyere tid. Men uansett hva realiteten var, kan det være rimelig å slutte at oppkomst og trading av et slikt sagn

i et lokalt miljø ville være uforståelig dersom ikke samer fantes i dette området. På samme måte ville det være uforståelig at sagnet om finnejenta Snøfrid som stammor både for lederne av 900-tallets seidmenn og for kongen Harald Hardråde hadde oppstått dersom seksuelle forbindelser og blandningsavkom ikke hadde forekommet i et samfunn. Men det er som sagaens etnosentriske tradisjon i all sin selvgodhet advarer mot å blande seg med finn — og da er det rimelig at det forekom i virkeligheten.

Et viktig ankepunkt mot at det har vært gammel samisk bosetning i Midt-Skandinavia, er den påståtte mangel på samiske stedsnavn, særlig *naturnavn* i dette området, og da særlig sett i kontrast til nordområdene hvor samiske navn er hyppig forekommende. Vi har imidlertid vært inne på at bostedsnavn på Finn- i visse tilfeller kan være reminisenser etter samer i førkristen tid. Men så lenge det ikke finnes noen samlet drøfting av det samiske stedsnavnmaterialet verken i Jemtland/Herjedalen eller i Trøndelag, er det vanskelig å ha noen begrunnet mening om omfanget av dette materialet. I god nasjonalistisk ånd er det som er skrevet om emnet i hovedsak begrenset til urnordiske stedsnavn i samisk måldrakt (f.eks. Wiklund 1914, Dahlstedt 1967, Hallan i Salvesen og Hallan 1977). "Hvem har noen gang tatt på seg den oppgave å undersøke den samiske påvirkningen av norsk-svensk språk og Kultur?" etterlyser Gutorm Gjessing (1977) i en bokmelding av Voren og Manker, *Samekulturen* (1976).

Men mulighetene for kobling mellom nordiske stedsnavn og samiske lån er mange. Eksempelvis er den sørsamiske terrengbenevnelsen *varduo* i betydningen 'lavt fjell uten bratte sider' og som i følge Collinder (1964) er kjent i samiske dialekter fra Herjedalen i sør til Kiruna i nord, vanlig å rekne som lån fra nordisk *-vol*, *-vål*, *-val* (med tykk l, oppstått av *rǫ*). Hallan (Salvesen og Hallan 1977) har påvist at bortimot 400 fjellnavn med dette grunnord finnes fra Storelvdal, Engerdal og Idre i sør til Snåsa og Kall i nord og at dette ord, sammen med tre andre grunnord i naturnavn utgjør et eget navnelandskap avgrenset til et strøk midt inne på den skandinaviske halvøya. Utenfor dette området har fjellnavnene på *-vola* hatt liten spredningsevne.

Ettersom de sørsamiske dialekter har lånt ordet i en form med *rd*, altså før overgangen *rǫ* > tykk l, og denne overgangen oftest blir tidfestet til slutten av 1200-tallet, kan det være rimelig at kontakten mellom samer og skandinaver i dette området og som har resultert i ordlånet, er fra gammelnordisk tid, altså før mannedauden, kanskje til og med i førkristen tid. Dette kan være et indisium på at det har vært samer i Midt-Skandinavia på denne tida.

I virkeligheten illustrerer dette eksemplet noen av de sammenhenger som kan eksistere mellom stedsnavn og slutninger til etniske forhold. Det kan derfor være på sin plass å knytte noen metodiske betraktninger til slike slutninger, for så vidt disse angår Midt-Skandina-

via. For det første bør man ha *in mente* at stedsnavn av nordisk opprinnelse ikke *nødvendigvis* betyr at nordiske folk er navngivere. Sammenhengen *kan* være den at samene har vært i kontakt med nordiske bønder, f.eks. gjennom byttehandel, lært appellativer av disse for så senere å bruke dem i navn på fjell, sjøer, elver etc. Dessuten skal man være klar over at det kan ha eksistert to parallelle navn, et samisk og et nordisk, på samme lokalitet. Men samene i sør har — i motsetning til i nordsamisk område — vært en minoritet. Det er da klart hvilke navn som ble seierrike. De samiske navn blir utsatt for etnisk anemi. Endelig kan det være grunn til å minne om, som vi ga et eksempel på ovenfor, at nordiske lånord i samisk kan gi dateringsholdepunkter for når lånet foregikk. Men man må da alltid være åpen for at lånet faktisk har foregått i det området ordet gjenfinnes som stedsnavn eller blir brukt som appellativ i den samiske dialekten.

I Afrika reknes eksempelvis i dag språkforskningen, ved siden av arkeologien, som den mest løfterike hjelp historikerne kan få i arbeidet med å finne ut av dette kontinents ulike kulturer og sammenhengen mellom dem i eldste tida. Vi skal ikke komme inn på disse problemer her; for oss er de bare en parallell som lover godt for at språkforskerne *kan* komme til å gi viktige bidrag også til samenens historie generelt og sørsamenens spesielt. Man må bare være villig til å åpne for nye innfallsvinkler og stille kritiske spørsmål til etablert lære. Det er forutsetningen for all *ny* innsikt.

Det gjelder også for tolkningen av det skriftlige kildemateriale som direkte omtaler samer, oftest i fiskal eller judisiell sammenheng. Jeg skal ikke her gå i detalj med dette materiale, men bare peke på noen konsekvenser tolkningen av det får mot den bakgrunn som her er trukket opp for sørsamenes eldste historie.

I det foregående har vi ikke vært overdrevent opptatt av å lokalisere i detalj nøyaktig hvor det finnes spor etter samer og hvor det ikke finnes i sørsamisk område. En veidekultur, som etter hvert også får nomadisk karakter, lar seg ikke avgrense lokalt på samme måte som den bofaste bondekultur. Den bruker store fjellområder på en ekstensiv måte, mens bondekulturen bruker små, vel avgrensede områder mer intensivt. Dette syn vil vi også til en viss grad la prege tolkningen av de skriftlige kilder som direkte omtaler samer på et bestemt sted til en viss tid. Den helt presise sted- og tidfesting som grunnlag for eventuell samisk ekspansjon mot sør blir mindre vesentlig enn bakgrunnen for kildenes opphavssituasjon og det totale miljø som har preget de regioner kildene stammer fra.

Det er likevel så sparsomt med skriftlige vitnemål om samer i sør fra middelalder og tidlig nytid at enhver notis må ha interesse, samme hvor ubetydelig den ellers kan synes å være. Således har vi en kilde av mer berettende karakter om samer i Jemtland i senmiddelalderen:

I 1478 da Kristian I holdt bryllup i København for sin sønn Hans, forære han kostelige gaver til de fornemme gjestene, og den mest fornemme, hertug Albrecht av Sachsen fikk — som det står i en tysk *Chronica* fra 1557 — overrakt "einen wilden jungen Lappen, den der Vogt im Jempten Landen in Norweden in der Jacht gefangen hat mit seinem Rehen pelzrocken, langen hültzeren Eisschuhen und Handtbogen . . ." Samene hadde raritetens interesse i det "dannete" Europa på den tid. Men der samen ble hentet fra, Jemtland, kan han neppe ha vært den eneste i disse fjellstrøk.

I de fiskale/judisielle kilder fra 1500- og 1600-tallet som mange forskere — med Yngvar Nielsens (1891) teori og nasjonalistisk selvgodhet som bakgrunnsstoff — har villet bruke som dateringsholdepunkter for samenes innvandring til sørsamisk område, er det ingenting som tilsier at samene *behøver* være nykommere i området når de nevnes første gang i disse kilder. Kildene viser bare at de sammenhenger samene omtales i, kan være nye. Således kan det være flere grunner til at samene dukker opp i slike kilder på 1500- og 1600-tallet, og vi skal nedenfor eksemplifisere en del av disse årsaker.

Det er f.eks. grunn til å sette en del av de klager fra bønder og registrering av samer i skattelister dels i sammenheng med at svenskene okkuperte Jemtland under den nordiske sjuårskrigen 1563—70 og dels i forbindelse med freden i Brömsebro 1645 da Jemtland og

Herjedalen ble svensk. I regnskapene som svenskene har etterlatt seg i forbindelse med at de krevde inn skatten av landsdelen i de årene de hadde kontrollen der, får vi den første tilnærmet fullstendige registrering av den agrare bosetning. Da dukker også samene opp i regnskapene som skatteobjekt. At samene først dukker opp som skatteobjekt i Jemtland under den nordiske sjuårskrigen, skyldes således ikke at de var nykommere der da, men ganske enkelt at man fikk et nytt og sannsynligvis mer effektivt forvaltningssystem.

Likeså er det tydelig at både bønder og samer fikk påskudd til å henvende seg til de nye svenske myndigheter for å fremme sine interesser i sammenheng med at Jemtland og Herjedalen ble overdratt til svenskene i 1645. Eksempelvis viser et av de eldste judisielle belegg for samer i Herjedalen 1645—46, at det gjaldt for begge parter å overbevise de nye svenske myndigheter om sine rettigheter, og for bøndene dessuten å svekke samenes (Bergsland 1970). Da strid om et område oftest gjelder "alders tids bruk", måtte bøndenes argument få form av påstand om nylig inntrengen fra samenes side. Noe argument for at samene faktisk nylig var kommet til Herjedalen behøver dette selvsagt ikke være.

Fra slutten av 1500-tallet, og særlig fra 1600-tallet kommer stadig klager fra bøndene over skade som de "framtrengende" samer påfører bøndene ved intens jakt og redusering av viltbestanden. Ek-

sempelvis kan det være verdt å merke seg at de eldste juridiske dokumenter av denne art fra Ålen i 1632 og Tynset i 1643 bare gjelder ulemper ved samenes jakt, mens det stridsspørsmålet som senere ble det helt dominerende, nemlig den skade som reinen angivelig gjorde på beiter og utslåtter i sæterfjellet, ikke er nevnt med et ord. Det er derfor grunn til å spørre om det ikke var nye og mer effektive jaktmetoder som fikk bøndene til å reagere. Vi vet f.eks. at lettere ildvåpen, musketten, kom i mer vanlig bruk fra Gustav Adolfs tid (1611—32). Et lettere jaktvåpen kan altså nettopp ha kommet i bruk da klagene fra Ålen og Tynset kom. De samme våpen hadde naturligvis også bøndene skaffet seg.

Men det var likevel den forskjell at samene kunne drive jakt mer på heltid. Dessuten hadde den agrare bosetningen særlig i Trøndelag, ikke på samme måte i Jemtland, fra de første tiår av 1500-tallet begynt å ekspandere igjen etter bosetningskontraktsjonen i senmiddelalderen. Og i løpet av første halvpart av 1600-tallet begynte bosetningen i Trøndelag å nærme seg de yttergrenser øverst i dalene og opp mot fjellet som den hadde hatt før kontraktsjonen satte inn omkring midten av 1300-tallet (Sandnes 1971, Salvesen 1979). Det gjorde at ressursene i fjellet ble mer interessante igjen også for bøndene. Særlig ble konkurransen mellom de to kulturer skjerpet i forbindelse med sæterdriften. Men da var det som nevnt ikke først og fremst jakten, men kampen om beitene striden gjaldt.

Vi skal også huske at nettopp i første halvpart av 1600-tallet, da konfliktene mellom samene og storsamfunnet begynner å strømme fram av rettskildene, fikk fjella i sørsamisk område fornyet interesse for kongene: muligheter for å finne malm, kopper, sølv, eller kanskje gull til å fylle slunkne statskasser tømt av tærende kriger. Vi fikk sølvverk i Nasafjell i 1630-åra, i Kvikne ble det funnet koppermalm 1631, i 1643 ble koppermalm funnet i Storvola, et funn som skulle resultere i Nord-Europas største koppergruver på Røros. I 1680-åra fant en same, Jonas Torkilsson, malmen som førte til Ljusnedals bruk. Dette førte til at en ny type samfunn vokste fram på begge sider av Kjølen, industrisamfunn bestående av hundrer, ja, for Røros' del tusener av mennesker på fjellvidda. Og de var også for en stor del interessert i de ressurser som fantes i fjellet: vilt, fisk, beiter for husdyra de hadde på de små "berserommene" sine. Bergverkslønna og arbeidsforholdene var basert på en nødvendig attåtnæring i jordbruket; det ga mer stabil arbeidskraft for verket. I dette miljø måtte også samene finne seg en plass. De hadde en ressurs som det voksende industrisamfunn opplagt måtte være interessert i, nemlig ferskt kjøtt.

Som kjent er det i denne tida, det 17. århundre, den moderne form for fjellreindrift, med større reinflokker og langflyttinger oppstår, gjerne satt i sammenheng med svikten i villreinjakten og annen fangst som kan skyldes overbeskatning av bestandene. Kanskje økte også samene i antall. Dette førte i alle fall til

en utvidelse av det areal samene ville bruke som beiteområder, samtidig som industrisamfunnet gjorde sitt inntog i disse områder og bondesamfunnet ekspanderte i bosetningsomfang. Eksempelvis kan nevnes at en sak på tinget i Tynset 1653 viser at flere samefamilier på Rørosvidda og øvre Østerdalen alt da hadde fått relativt store tamreinflokker, med minst 100 rein. I denne saken kommer det også fram at samene fraktet "dyrekiød" og at de hadde kjøpt brennevin på Røros, sikkert mot reinkjøtt eller penger tjent på frakting for verket (gjengitt hos Bergsland 1975).

Det sier seg nærmest selv at med den ekspansjonen storsamfunnet satte inn i sørsamisk område særlig fra 1600-tallet av med flere kontaktflater til samene, sterkere utbygd jurisdiksjon, økning i bosetningen og dermed flere mennesker som kunne støte på samene i en eller annen sammenheng, muligens også en folketallsvekst blant samene selv som følge av mer intensivt og mer stabilt tamreinhold etter driftsomleggingen, måtte dette nedfelle seg i nytt og mer rikholdig fiskalt og judisielt kildemateriale som omtaler samer. Men ut fra en tolkning av opphavssituasjonen for dette materialet er det verken ut fra en indre innholdsmessig analyse eller en registrering av den kvantitative økning av slikt materiale særlig fra 1600-tallet av, grunn til å trekke den slutning at samene er nykommere i de sørlige sametrakter da. Det er i alle fall ingen nødvendig slutning, og heller ingen tilstrekkelig for å forklare de data som foreligger. Kilde-

materialet viser bare at nye samfunnsforhold er oppstått.

Som signalisert innledningsvis i denne artikkelen ville jeg ta sikte på å trekke fram noen argument som taler for at samene har vært i sørsamisk område langt tilbake i førkristen tid, og at de har

vært der senere med større eller mindre intensitet — som naturlig er for et fangstfolk/en nomadisk kultur. Argumenter som kan tale for et annet syn finnes — og er hyppig blitt trukket fram i hele dette hundreåret — men jeg skal la dem ligge her. De er ikke mitt bord, selv om de "rör på sig".

LITTERATUR

- Bakka, Egil. Arktisk og nordisk i bronsealderen i Nordskandinavia. Det kgl. norske Videnskabers Selskab, Museet, Miscellanea 25. Trondheim 1976.
- Barth, Edvard K. Gamle fangstanlegg for rein og elg. Statsskog nr. 4 1974.
- Baudou, Evert. Samernas invandring till Sverige ur arkeologisk synpunkt. Sameforskning i dag och i morgon. Rapport från symposium rörande den samiska kulturen 19—20 nov. 1973 i Nordiska museet. [Stockholm] 1974.
- Beckmann, Lars. Samiskt och finskt inslag i Nordskandinavien. Nord-Skandinaviens historia i tvärvetenskaplig belysning. Umeå 1980.
- Bergsland, Knut. Jemtlands grense mot Herjedalen i samisk lys. Fornvårdaren X:4. Östersund 1970.
- Bergsland, Knut. Utredning for Skattefjällsmålet om de sydlige sameområders historie til omkring 1751. Samernas vita bok III:1 og III:2. Stockholm 1975.
- Biörnstad, Margareta. Samisk kultur i den fysiska riksplaneringen. Rapport från symposium rörande samiska kulturen 19—20 nov. 1973 i Nordiska museet. [Stockholm] 1974.
- Biörnstad, Margareta og Evert Baudou. Forskningsprojektet Norrlands tidiga bebyggelse Fornvännan 1968.
- Biörnstad, Margareta og Evert Baudou. A programme for archaeological and ecological research of prehistoric and historical material from Northern Sweden. Circumpolar Problems. Habitat, economy and social relations in the Arctic. A symposium for Anthropological Research in the North, September 1969. Oxford and New York 1973.
- Chronica 1557: Chronica der Lande zu Holstein, Stormarn, Ditmarschen u. Wagrien, Zeitbuch durch Herrn Johann Petersen, Fol. CLX. Frankfurt am Main 1557.
- Collinder, Björn. Ordbok till Sveriges lappska ortnamn. Uppsala 1964.
- Collinder, Björn. Slutdebatt. Nord-Skandinaviens historia i tvärvetenskaplig belysning. Umeå 1980 a.
- Collinder, Björn. Det samiska språket och samernas äldre historia. Nord-Skandinaviens historia i tvärvetenskaplig belysning. Umeå 1980 b.
- Dahl, Ottar. Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre. Universitetsforlaget, Oslo 1970.
- Dahlstedt, Karl-Hampus. Some observations on Scandinavian-Lappish Place-Names in Swedish Lappland. Lapps and Norsemen in Olden Times. Oslo 1967.
- von Düben, Gustav. (1873). Om Lappland och lapparna, företrädesvis de svenske. Ethnografiska studier. Med 1 karta, 8 pl. och 78 träsnitt. Stockholm. (2 utg. med Lotten von Dübens fotografier under red. av Jan Garnert, förvrigt i fotografisk optrykk. Stockholm 1977.
- Farbregd, Oddmund. Pilefunn frå Oppdalsfjella. Trondheim 1972.
- Geijer, Erik Gustav. Sverige vid slutet af hedniska tiden. Tidskriftet Svea 1831.
- Gjessing, Gutorm. To hamrer til samiske runebommer. Studia Septentrionalia II. Oslo 1945.
- Gjessing, Gutorm. Bokmelding av Ørnulf Voreen og Ernst Manker, Samekulturen. Museumsnytt nr 1. Oslo 1977.
- Hagen, Anders. Frå innlandets steinalder. Hedmark fylke. Viking. Oslo 1946.

- Hallberg, Folke. Pågående dokumentation av samiska kulturminnen. Rapport från symposium rörande den samiska kulturen 19—20 november 1973 i Nordiska museet. [Stockholm] 1974.
- Hallström, Gustaf. Kan lapparnas invandringstid fixeras? En arkeologisk studie. Norrlands för-svar 1929.
- Hildebrand, Hans Olof. Svenska folket under hednatiden. Stockholm 1866. (2. omarbejdet opplag. Stockholm 1872).
- Kjellström, Rolf. Intensivinventeringar avseende fysiska lämningar från samisk verksamhet. Rap-porrt från symposium rörande den samiska kul-turen 19—20 november 1973 i Nordiska museet [Stockholm] 1974.
- Koht, Halvdan. Var "finnane" alltid finnar? Maal og Minne. Oslo 1923.
- Manker, Ernst. Fångstgropar och stalotomter. Acta Lapponica XV. Uppsala 1969.
- Meinander, C.F. Dämits. En essä om förromersk järnålder. Finskt museum 1969.
- Mikkelsen, E. og P.O. Nybruget. Jakt og fiske i steinbrukende tid i Hedmark. Årbok for Norsk skogbruksmuseum nr 7. 1972—75 1975.
- Montelius, Oscar. Sur les souvenir de l'âge de la pierre des lapons en Suède. Congrès interna-tional d'anthropologie et d'archéologie préhistori-ques. Compte rendue de la 7 session, Stock-holm 1874. Tome premier. Stockholm 1876 a.
- Montelius, Oscar. Minnen från lapparnas stenål-der i Sverige. Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad. Tredje årg. 1874. 1876 b.
- Nielsen, Konrad og Asbjørn Nesheim. Lappisk ordbok/Lapp Dictionary IV-V. Institutt for sammenlignende kulturforskning; B: XVII, 1—5. Oslo 1932—62.
- Nielsen, Yngvar. Lappernes fremrykning mod syd i Trondhjems stift og Hedemarkens amt. Det norske geografiske selskabs årbog bd. 1, 1889—1890. Kristiania 1891.
- Nordholm, Æschill. Jämtlands Djur-Fänge. Uppsala. 1749. Faksimileutgave Tandsbyn 1953.
- Rygh, Oluf. Sur le groupe arctique de l'âge de la pierre polie en Norvège. Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistori-ques. Compte rendue de la 7e session, Stockholm 1874. Tome premier. Stockholm 1876.
- Salvesen, Helge. Jord i Jemtland. Bosetningshis-toriske og økonomiske studier i grenseland ca 1200—1650. Östersund 1979.
- Salvesen, Helge. Tendenser i den historiske same-forskningen — med særlig vekt på politikk og forskning. Scandia bd. 46, hefte 1. 1980.
- Salvesen, Helge og Nils Hallan. Kritiske, prinsipielle og programmatisk bemerkninger til sør-samenes eldste historie. (Norsk) Historisk tids-skrift nr. 3 1977.
- Sandnes, Jørn. Namdalens historie til år 1600. Namsos 1965.
- Sandnes, Jørn. Ødetid og gjenreisning. Trøndsk busetningshistorie ca 1200—1660. Oslo, Ber-gen, Tromsø 1971.
- Sandnes, Jørn. Om samenes utbredelse mot sør i eldre tid. (Norsk) Historisk tidsskrift nr 2 1973.
- Selinge, Klas-Göran. Fångstgropar. Jämtlands vanligaste forn lämningar. Fornvårdaren bd. 12. Östersund 1974.
- Selinge, Klas-Göran. Människan i landskapet. Förhistoriska kulturmiljöer i Jämtland och Härjedalen. Fornvårdaren bd. 14. Östersund 1976.
- Vorren, Ørnulv. Fallgravanlegg for elgfangst. Ot-tar nr. 116—117. Tromsø. 1979.
- Vorren, Ørnulv. Samisk bosetning på Nordkalot-ten, arealdisponering og ressursutnyttning i his-torisk-økologisk belysning. Nordskandinavi-ens historia i tvärvetenskaplig belysning. Umeå 1980.
- Vorren, Ørnulv og Ernst Manker. Samekulturen. En kulturhistorisk oversikt. 2. utg. Oslo. 1976.
- Wiklund, Karl Bernhard. Urnordiska ortnamn i södra lappmarkerna. Namn och Bygd 2. Upp-sala 1914.
- Wiklund, Karl Bernhard. Huru länge har det fun-nits lappar i Jämtland och Härjedalen? Jämt-ländska studier. Fornvårdaren III. Östersund 1928.
- Wiklund, Karl Bernhard. Lapparna. Nordisk kul-tur bd X. Stockholm 1948.

Olle Andersson
Jan Raihle

Dokumentation av samerna i Jämtland och Härjedalen

Under tre månader, sensommaren och hösten 1979, utfördes vid läns museet en etnologisk dokumentation om samerna i Jämtlands län.

Fältningsarbetet utfördes av Olle Andersson, själv same, och bestod huvudsakligen av intervjuer och insamling av gamla fotografier. Temat för undersökningen var "samisk vintervardag".

Den hittillsvarande forskningen om samerna har framför allt varit inriktad på samernas språk, klädedräkt, kåtatyper och renskötseln. Däremot saknas i väsentlig utsträckning kunskaper om hur samernas vintervardag tedde sig i äldre tid. De forskningsarbeten som gjorts om samerna har också mest varit inriktade på hur de levde sommartid.

Eftersom samernas förhållanden radikalt förändrats och förbättrats under de senaste decennierna var det väsentligt att genom att intervjua äldre samer snabbt försöka dokumentera kunskapen om

hur man till vardags överlevde tiden kring senaste sekelskiftet.

Snart finns det inte kvar några av de gamla samerna som var med på renrajdernas tid, då den intensiva renskötseln rådde.

Fältningsarbetet förbereddes genom att uppställa ett hundratal frågor om samernas vardagsliv med speciell betoning på vintervardagen. Därefter besöktes länets samtliga samebyar där en eller flera av de äldre samerna intervjuades. Ett axplock av resultatet publicerades hösten 1979 i en liten skrift med titeln "Från ackja till snöskoter".

Undersökningen har gett intressanta fakta. Samerna i framför allt norra Jämtland gjorde förr mycket långa vinterflyttningar. Dessa företogs bland annat ner mot Härnösand, Sundsvall, Söderhamn och Gävle.

Anledningen till de långa flyttningarna var inte att hitta bete för renarna utan

att få sälja renkött. På torgen i kuststäderna stod samerna och sålde sina produkter. Man gjorde också uppvisningar i renkörning och lassokastning för att på så sätt få en liten biinkomst.

Vid vistelsen i vinterbeteslandet bodde samerna oftast i tältkåta. Man ville ständigt vara i närheten av renhjorden. Kläder av renskin och vadmal gjorde att man klarade kylan. Många av de intervjuade samerna tyckte det var bättre och varmare att bo i tältkåta än i en dragig bagarstuga. Sedan kontakter med den bofasta befolkningen efter flyttningsstråken etablerats började nämligen samerna att hyra vinterbostad i bondbyarna. Där var samerna ofta vända och efterlängade gäster.

— Folket i gårdarna gick ut på gårdsstunen om kvällarna och lyssnade uppåt skogarna för att höra om vi kom, berättade en same. Och när vi gjorde det blev det liksom fest i hela byn.

Rovdjuren var ett stort problem. Genom vargarnas härjningar blev många samer helt utblottade. För dem fanns ingen annan utväg än att ge sig ut på tigarstråt.

— Jag minns hur vi for i snöstorm efter vägarna i Hälsingland, mor och jag, berättar en annan same. Min mor drog mig på en skidkälke. Ibland fick vi mat i en gård och husrum i ladugården.

Det fanns så mycket vargar i Hotagen att under en 10-årsperiod blev samtliga samer utblottade.

Före flyttningen till vinterbeteslandet skilde samerna sina renar och flyttade i grupper om 1—3 familjer. Renhjorden drevs före och efter kom rajden som i re-

gel leddes av kvinnorna. Man flyttade efter myrar, vägar och de stora vattendragen.

Den sista rajden här i länet gick 1954. Då flyttade Olle Blind, Handölsdalens sameby, med ackjor och härkar mellan Vemdalen och Ljungdalen.

Den sista klövjuhärken torde ha släppts omkring 1920. Efter vad som framkommit av dokumentationen var det "renkungen" Lars Kräik, Handölsdalen, som var den siste som klövjade med ren.

Om man går ut och frågar folk i Östersund vad de vet om samerna visar det sig att det inte är mycket. Ändå har Östersund varit ett centrum för samerna i länet. Överallt kring Östersund har samerna haft sina vintervisten. Renflyttningar har förekommit under Frösöbron och över Badhusparken. Och Hofvallen har till och med använts som rengärde.

Under den intensiva renskötselns tid vaktade samerna renarna praktiskt taget dygnet runt. Renarna var så tama att det inte behövdes något rengärde vid skiljningarna.

Kvinnorna deltog aktivt i renskötselarbetet. Oftast ett hårt dubbelarbete då de utöver bevakningen av renarna även skulle sköta hushållssysslorna.

Barnafödandet kunde ibland ske ute i det fria. Det berättas om samekvinnor som fött sitt barn i snön, lindat in det i pälsen och släpat sig hem.

Barnen fick tidigt hjälpa till i renskötselarbetet. Ante Bergqvist, 79 år, Jämsmässholmen, fick börja när han var 10 år.

Uppgifterna om hur lappdrängarna hade det skiftar. En del drängar hade en stark ställning i familjen och fick överta ansvaret för den vid husbondens frånfälle. Andra drängar fick slita för husrum och mat.

Intressanta och unika bilder har insamlats under dokumentationsarbetet. De visar bland annat vilka olika typer av mössor, koltar, skärp och barmkläden som användes. Tyvärr finns inte så många bilder som visar just vinterarbetet. De flesta bilderna av samerna har tagits sommartid.

Dokumentationen om samerna i Jämtlands län fortsätter. En fördjupning av förra årets undersökning utfördes vid

läns museet av Olle Andersson sommaren 1980 och ungefär samtidigt inleddes även ett samarbete mellan Härjedalens sameförening och läns museet.

Läns museet avser att årligen bekosta och bedriva fältundersökningar som rör den samiska kulturen här i länet. Samarbetet med olika sameföreningar, samebyar och enskilda samer kommer därför att fortsätta och intensifieras.

Läns museet tar tacksamt emot förslag om angelägna dokumentationsprojekt som rör samekulturen i länet. Dessutom är läns museet angeläget om att få kontakt med samer som är intresserade av att — på uppdragsbasis — delta i dokumentationsarbetet.

Länsmuseet tackar följande personer som hjälpt till med identifieringsarbetet av Nils Thomassons bildmaterial (i senare tid):

Olle Andersson, Östersund
Lisa Axman Larsson, Fjällgården samehem, Slagsån
Sarah Bexelius, Östersund
Brita Dahl, Gäddede
Waldemar Danielsson, Gärde, Oviken
Greta och John Fjällström, Vålådalen
Axel Grinde, Funäsdalen
Olof Hansson, Dalåsen, Svenstavik
Märta Ivarsson, Frösön
Lars Johansson, Glen
Nils Olof Jonsson, Hallom, Kövra
Per Julin, Kövra
Rolf Karlsson, Östersund
Lisa-Britt Kjellström, Östersund
Lisa Larsson, Järpbyn
Einar Ljungquist, Klövsjö
Brita Nilsson-Thomasson, Åre
Inga Nilsson, Hallen
Nils Paulus Nilsson, Fjällgården samehem, Slagsån
Emma Paulsson, Oviken
Personal och pensionärer på Tullingsåsgården, Strömsund
Personal och pensionärer på Dalsätra ålderdomshem, Myrviken
Personal och pensionärer på Notvallen ålderdomshem, Järpen
Personal och pensionärer på Fjällgården samehem, Slagsån
Sigrid Persson, Vålådalen
Christine Rehnsberg, Tännäs
Sigrid Rutfjäll, Tännäsdalen
Anton Svensson, Östersund
Erik Svensson, Klövsjö
Emil Sundin, Matnäset, Oviken
Clara och Tomas Thomasson, Mittådalen
Per Torkelsson, Fjällgården samehem, Slagsån
Teodor Torkelsson, Fjällgården samehem, Slagsån
Thomas Torkelsson, Myrviken (död 1980)
Brita Wallenius, Mittådalen
Tyko Åhrén, Gäddede

Sigrid Thomson

Ny litteratur om Jämtland och Härjedalen

FACKLITTERATUR

Almqvist, Boel, Kyrkorna i Ragunda. – Östersund, 1979. – s. 7–26. : ill. – (Jämtlands kyrkor ; 26)

Andersson, Olle, Från ackja till snöskoter. – Östersund, 1980. – 15 s. : ill.

Attergaard, Håkan, Ännsjöområdets markanvändning : sett ur ett historiskt perspektiv / av Håkan Attergaard och Björn Jonsson. – Alnarp, 1979. – 172 s. : ill. – (Konsulentavdelningens rapporter / Sveriges Lantbruksinstitut ; 46)

Barn förr : lekar, ramsor och visor från Jämtland / Rikskonserter i samarbete med Jämtlands läns museum ; i redaktionen: Malin Jonsdotter . . . – Stockholm, 1979. – 21 s. : ill.

Donnerfelt, Barbro, Kyrkstäder i Jämtland. – Stockholm, 1978. – 14 bl. : ill. – Duplic.

Ekerwald, Carl-Göran, Jämtarnas land / Carl-Göran Ekerwald, text ; Berta Hansson, ill. – Vällingby, 1980. – 136 s. : ill.

Esbjörnsson, Anders, En bondgård i Lockne : Esbjörns-gården i Valne under 125 år. – Lockne, 1980. – 104 s. : ill. – (Lockne hembygdsförenings skriftserie ; 25)

Gamla hus : en tillgång att nyttja : principer för om- och tillbyggnad / utgiven av byggnadsnämnderna i Jämtlands län. – Östersund, 1979. – 48 s. : ill.

Gee, David G., The Täsjön décollement, Central Swedish caledonides / D. G. Gee, R. Kumpulainen, T. Thelander. – Stockholm, 1978. – 35 s. – (Sveriges geologiska undersökning. Serie C ; 742)

Gemensamma planeringsförutsättningar för Östersunds kommun 1980. – Östersund, 1979. – 110 s. : ill.

Hemslöjdsutredningen, Hemslöjden inför 80-talet. – Östersund, 1979. – 35 bl. – Duplic.

Hissmofors Skrivareverkstad, Hissmofors lever / redaktör: Peter Mosskin. – Stockholm, 1979. – 233 s. : ill. – (Liv i Sverige)

Holmgren, Staffan, Fällningsdammar i Jämtlands län : erfarenheter av försök under åren 1973–1979 / Staffan Holmgren, Lena Holmström. – Östersund, 1979. – 11 bl. : ill. – (Länsstyrelsen informerar. Serie A ; 1979:6) – Duplic.

Inlandsbanan : en dokumentation / sammanställd av Svenska Järnvägsmännens Fritidsförbunds fotoutskott ; historik av Carl Axel Alrenius. – Stockholm, 1979. – [144] s. : ill.

Johansson, Karl Erik, Erik Olof Älg : en norrländsk Robin Hood / av Karl Erik Johansson i Backe. – Stockholm, 1979. – 173 s. : ill.

Jämtland-Härjedalens Turistförening, Andelsboende : en kartläggning av köpare. – Östersund, 1979. – 71 s. – Duplic.

Jämtlands län. Landstinget, Förslag till friskvårdsplan. – Östersund, 1979. – 66 s.

Jämtlands län. Länsstyrelsen, Förslag till åtgärder för ökad sysselsättning i Jämtlands län : huvudtext. – Östersund, 1979. – 49 s. – (Länsstyrelsen informerar. Serie A ; 1979:3)

Jämtlands län. Länsstyrelsen, Skogsbruket i Jämtlands län : handlingsprogram. – Östersund, 1980. – 76 s. – (Länsstyrelsen informerar. Serie A ; 1980:1)

Karbelius, Rolf, Jämtlandshus : en konstnär ritar och berättar. – Östersund, 1979. – 117 s. : ill.
Kristensson, Alan, Dikter och visor på jämtska. – Östersund, [s.a.] – 26 bl. : ill. – Duplic.
Kullman, Leif, Change and stability in the altitude of the birch tree-limit in the southern Swedish Scandes 1915–1975. – Uppsala, 1979. – 121 s. : ill. – (Acta Phytogeographica Suecica ; 65)
Larsson, Valfrid, Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län : omfattning, belägenhet och tillkomst : kortfattad redogörelse. – Östersund, 1979. – 39 s. – (Länsstyrelsen informerar. Serie A ; 1979:5)

Lindvall, Karin, Industrisamhället Vaplan : en studie av industriell patriarkalism. – Stockholm, 1978. – 66 bl. – Duplic.

Lundqvist, Jan, New information about early and middle weichselian interstadials in northern Sweden. – Stockholm, 1978. – 31 s. : ill. – (Sveriges geologiska undersökning. Serie C ; 752)

Löthman, Lars, Föllingebygdens fasta fornlämningar : 1973 års fornminnesinventering av Föllinge, Hotagens och Laxsjö socknar, Jämtland. – Föllinge, 1978. – 37 s. : ill. – (Föllinge hembygdsförenings skriftserie ; 8)

Mandelgren, Nils Månsson, Brev från en resande konstnär : [Jämtland-Härjedalen 1868–1869]. – Östersund, 1979. – 165 s. : ill.

Nilsson, Albert "Hackås-Nisse", Folket i Kulan och andra. – [Östersund], 1979. – 279 s. : ill.

Norrman, Jan, Glissjöbergs kraftverksinventeringsområde Ljusnan, Svegs sn, Härjedalen. – Stockholm, 1978. – 11 s. : ill.

Nya fjällkartan : skala 1:100 000 : Z3 Frostviken - Hotagsfjällen - Valsjöbyn. – Vällingby, 1976.

Nya fjällkartan : skala 1:100 000 : Z8 Helags - Funäsdalen - Rogen. – Vällingby, 1979.

Röshoff, Kennert, Structures of the Tännäs augen gneiss Nappe and its relation to under- and overlying units in the central Scandinavian caledonides. – Stockholm, 1978. – 35 s. : ill. – (Sveriges geologiska undersökning. Serie C ; 739)

Skärvången och Stångviken : historik och släktkrönika / [sammansatt av Paul Anton Pålsson, Knut Byström]. – Föllinge, 1979. – 149 s. : ill. – (Föllinge hembygdsförenings skriftserie ; 9)

Socialstyrelsen, Fritidsverksamhet i glesbygd. – Stockholm, 1979. – 75 s. – (Socialstyrelsen redovisar ; 1979:7)

Solberger, Einar, Koopen mitt i byn. – Stockholm, 1980. – 81 s.

Solyom, Zoltan, The Ottfjäll dolerites : geochemistry of the dyke swarm in relation to the geodynamics of the caledonide orogen of central Scandinavia / Zoltan Solyom, Roland Gorbatshev and Ingrid Johansson. – Stockholm, 1979. – 38 s. : ill. – (Sveriges geologiska undersökning. Serie C ; 756)

Statens Vägverk. Vägförvaltningen i Jämtlands län, Vågar i Jämtlands län 1979. – Östersund, 1979. – 38 s. : ill.

Svensson, Anton, Torger Saether. – Östersund, 1979. – s. 175–196. : ill.

Wallentin, Evert, Slakten Näs från Bruksvallarna : en härjedalssläkt från tidigt 1700-tal till nutid. – Östersund, 1979. – 613 s. : ill.

Wennäs, Monica, Döpa på jämtska. – Östersund, 1980. – 16 s.

Älvarnas bok : om vattenkraften, miljön och kampen i älvdalarna / [utgiven av] Älvräddarnas samorganisation. – Bjästa, 1979. – 153 s. : ill.

Östersunds Byggmästareförening 50 år / redaktör: Lo Rindberg. – Östersund, 1980. – 127 s. : ill.

SKÖNLITTERATUR

Ek, Elsa Christina, På marken och i världen. – Bjästa, 1979. – 72 s.

Eriksson, Ing-Marie, Årsringen. – Stockholm, 1980. – 252 s.

Erixon, Peter Lucas, Avfärd : en höstbok. – Föllinge, 1979. – 38 s. : ill.

Erixon, Peter Lucas, Café du Bazar (1831) : en diktbok. – Föllinge, 1979. – 28 s. : ill.

Erixon, Peter Lucas, Verklighet : dikter. – Föllinge, 1978. – [40] s.

Jeffmar, Marianne, I enslig gård : en berättelse om en familjs brott och förfall. – Stockholm, 1979. – 200 s.

Jonasson, Bo, Den hårda vintern. – Stockholm, 1980. – 152 s.

Larsson, Lars-Rune, Vi sjöng våra visor vid elden. – Gäddede, [1979?]. – 63 s.

Olars, Bengt, Jakt i vildmark. – Stockholm, 1979. – 208 s.

HÖGSKOLAN I ÖSTERSUND

2-betygsuppsatser läsåret 1979–80 som berör Jämtland och Härjedalen

Arnesson, Ellen, Vad tycker postkassörerna i Östersund om sin arbetssituation?

Arnsvik, Anders, Hjälpåtgärder enligt § 14 NvL : en inventering / Anders Arnsvik, May Bergström, Mari-Anne Hansson.

Att vara anhörig / Bengt Carlsson . . .

Baer, Inger, Renägarnas socialrättsliga ställning – finns det någon plats för dem i vårt socialrättsliga system / Inger Baer, Birgitta Rehn-L.

Bask, Lena, Den öppna äldreomsorgen i Strömsunds kommun.

Bengtsson, Greger, Anmälningsplikt.

Bergerland, Sören, Trafikpolitik och kollektivtrafik.

Bergström, Lotta, De sociala nämndernas ställning i samhället : straff, vård eller mitt emellan.
Björklund, Eva, Socialtjänstens intentioner om samhällsplanering, samverkan och den personliga integriteten / Eva Björklund, Kerstin Gustafsson.
Bladh, Nils, Nälđenprojektet / Nils Bladh, Thomas Gustafsson.
Blidberg, Svante, Hammarstrands sjukhus – en beskrivning av en byggprocess.
Bångman, Ann-Charlotte, Projektet "Fritid i glesbygd" i Bräcke kommun / Ann-Charlotte Bångman, Britt-Louise Jansson.
Dahlén, Britt, Kommunal förvaltningsrevision / Britt Dahlén, Jan Molde.
Draheim, Heléne, Arbetslös i Hissmofors / Heléne Draheim, Berit Green.
Ellström, Leif, Undersökning av vårdyrkesutbildningsbehovet i Jämtlands län / Leif Ellström, Jan Olov Höglund, Göran Olofsson.
Emanuelsson, Lennart, En beskrivning och kartläggning av personalstrukturen och personalomsättningen på några fjällhotell i Åre kommun / Lennart Emanuelsson, Mats Gäfvert.
Eriksson, Inger, Ekonomin och servicenivån i Bergs kommun före och efter kommunsammanslagningen : ett praktikkfall med anknäytning till en modell använd av Länsstyrelsen i Östergötlands län / Inger Eriksson, Lena Lindström.
Forsstedt, Lars, Ändringskrädderi : en metod inom förändringsarbete / Lars Forsstedt, Joje Ingelsson, Kerstin Völker.
Franzke, Ursula, Utvärdering av 22 beredskapsarbeten inom Jämtland/Härjedalens Idrottsförbund samt diskussion om idrottens sociala betydelse / Ursula Franzke, Carin Nyström.
Harnell, Lars, Häktning – häktningssgrunder : om häktade vid Östersunds tingsrätt 1971–1973.
Harvard, Gudrun, Förtidspensionering i Föllinge kommun : en studie av förtidspension och arbetsmarknad / Gudrun Harvard, Catarina Sjöberg, Inger Sjölund.
Hultin, Gunnar, Utvärdering av Arken : sista tåget till ett värdigt liv / Gunnar Hultin, Lilian Jakobsson.
Inackorderingshem för alkoholmissbrukare : Odensgård i Östersund / socialrätt: Marianne Larsson, Ewa Holm ; socialmetodik: Christer Nilsson, Ingrid Hedmark.
Isaksson, Jeanette, Socialhjälp – med inriktning på individuell behovsprövning / Jeanette Isaksson, Margareta Kyöstri, Marie-Louise Sahlquist.
Jakobsson, Lilian, Arkenmodellen en metod i socialt arbete / Lilian Jakobsson, Lennart Johansson, Katrin Öbrink.

Jernberg, Gun, Förordning om statlig lånegaranti för arbetsmiljöförbättringar.
Lif, Esbjörn, Fackets medverkan vid rekrytering / Esbjörn Lif, Göran Nordahl.
Lingner, Mårten, Jordbruksmark – ett hinder i planeringen.
Lundberg, Birgitta, Skolkuratorn och elevvården / Birgitta Lundberg, Mariann Sawgårdh.
Norberg, Monica, Utvecklingsstört barn i förskolegruppen : om social interaktion i två individualiserade kommunala förskolor. / Monica Norberg, Laila Plöen, Karin Svensson.

PERIODICA

(Alsen) *Runt Alsensjön* : sockenkrönika. Årg. 3. 1979.
Bodsjöboken. Årg. 5. 1979.
Fältjägaren. Årg. 50. 1979.
Föllinge hembygdsförenings skriftserie. 8. 1978. 9. 1979.
Gamla Östersund. Årg. 43. 1980.
Hackås sockenkrönika. Årg. 21. 1979.
Hallen och Marby. Årg. 28. 1979.
Hammerdalskrönikan. Årg. 32. 1979.
I juletid bland fjällen. Årg. 72. 1979.
Jakten i Jämtland och Härjedalen : Jämtlands läns jaktvårdsförenings årsskrift. Årg. 28. 1979. Årg. 29. 1980.
Jul i Jämtland. Årg. 44. 1979.
Jämten : Heimbygdas årsbok. Årg. 73. 1980.
Jämtlands läns hushållningssällskaps handlingar. 1980.
Lantbrukstidskrift för Jämtland-Härjedalen. 1979.
Lockne hembygdsförenings skriftserie. 25. 1980.
(Lockne) Årsringen : årsskrift för Lockne församling. Årg. 36. 1979.
Norrlandsartilleristen. Årg. 42. 1980.
Oviks- och Myssjöbygden. Årg. 23. 1979.
Revsund : årsskrönika. 1978.
Ström : kyrklig årsbok. Årg. 34. 1978.
Stugukrönika. Årg. 26. 1979.
Z-ronden : Jämtlands läns landsting informerar. 1980.
(Ås) Ett år i Ås. 1978. 1979.
(Överhogdal) Vävtråden. Årg. 19. 1979.

Stiftelsen Jämtlands läns museum

ÅRSBERÄTTELSE 1979

Styrelsen för Stiftelsen Jämtlands läns museum får härmed avge följande redogörelse för verksamhetsåret 1979.

Styrelsen har under året bestått av följande ledamöter:

Utsedda av Jämtlands läns landsting:
Britt-Marie Resman och Stina Eliasson.
Suppleant: Konrad Grinde.

Utsedda av Östersunds kommun:
Ella Bengtsson och Ingvar Melander.
Suppleant: Brita Malmsten.

Utsedda av Heimbygda:
Sten Sundquist.
Suppleant: Sven Schylberg.

Utsedda av Jämtlands läns konstförening:
Carl Göran Lindelöw.
Suppleant: Brita Karlestedt.

Utsedda av länsstyrelsen:
Harald Pettersson.
Suppleant: Sven Eriksson.

Självskriven ledamot:
Sten Rentzhog.

Ordförande har varit:
Harald Pettersson. Vice ordförande:
Carl-Göran Lindelöw.

Revisorer:

Utsedda av landstinget:
M A Mårtensson.
Suppleant: Birgitta Näsman.

Utsedda av Östersunds kommun:
Krister Berggren.

Utsedda av länsstyrelsen:
Bengt Andersson.
Suppleant: Werner Magnusson.

Styrelsen har sammanträtt sju gånger. Vid länsmuseumseernas samarbetsråds årsmöte i Vänersborg 24—25.9 representerades stiftelsen av Stina Eliasson, Britt-Marie Resman och Sten Rentzhog.

Den 15—16.11 företog personalen samt några av museistyrelsens ledamöter en studieresa till Västerbottens museum i Umeå.

I samarbete med LRF:s kulturråd och Lantbrukarnas länsförbund i Jämtland anordnade länsmuseumset den 23.4 en konferens om fjällkons bevarande.

KULTURMINNESVÅRD

Länsmuseumset fungerar som rådgivare och remissorgan för kommunerna i kulturminnesvårdsfrågor. Länsmuseumset har ett nära samarbete med de flesta kommuner i byggnadslovsfrågor och får regelmässigt byggnadslovsärenden och planärenden på remiss. Museumset upprättar kulturhistoriskt underlag till planutredningar och förser därvid kommunerna med fördjupade inventeringar.

Det nära samarbetet med länsantikvarien har fortsatt och bl a inriktats på byggnadsminnesförklaringar. Under året har länet fått sitt första byggnadsminne — gården *Kingsta*, ägd av Näskotts hembygdsförening. Ett flertal andra byggnadsminnen har förberetts.

I slutet av året utkom den skrift "Gamla hus", som framtagits av en arbetsgrupp från byggnadsnämnderna i länet och där även länsmuseumset har deltagit. Förhoppningsvis kommer skriften att få stor betydelse som vägledning för ägare till gamla hus när det gäller spörsmål kring hur om- och tillbyggnad utföres på ett kulturhistoriskt riktigt men även bodemässigt och ekonomiskt lämpligt sätt.

Arkitekttävlingen om förslag till "träkor" i Åredalen har genomförts med museumsets inventeringsmaterial som underlag. Tre lämpliga förslag på hustyper framkom. Landsantikvarien har ingått i juryen.

Under året har länsmuseumset i samband med pågående eller planerad ombyggnad besiktat följande kyrkor: Alsen, Brunflo, Frösö, Kall, Lillhårdal, Ljungå kapell, Norderön, Offerdal, Ragunda, Rödön, Undersåker, Vallbo kapell, Åsarnas nya och gamla kyrka, Älvros gamla kyrka, Östersunds nya och gamla kyrka.

I Lugnviks nya kyrka har länsmuseum biträdd med märkning m m som ett led i arbetet med stödförbyggande åtgärder för länets kyrkor. Därmed är arbetet slutfört så när som på ett fåtal kyrkor.

Dokumentationsfotografering har utförts i Kall, Aspås, Offerdal, Alsen och Rödörs kyrkor.

Byggnads- och fornvård

I Bergs och Krokoms kommuner har länsmuseum även i år deltagit i genomförandet av byggnadsvårdsåtgärder med IKS-anslag. Förhoppningar har under året väckts om att verksamheten skall kunna omfatta fler kommuner i och med att fr o m 1979-06-01 även Härjedalen, Bräcke, Åre, Ragunda och Strömsunds kommuner fått tillgång till IKS-medel. För att informera om möjligheterna att för byggnadsvård utnyttja pengarna inom kommunerna genomförde länsmuseum i december i samarbete med kommunförbundets länsavdelning en endagskurs med representanter från berörda kommuner.

Under året har man i Bergs kommun med IKS-medel iståndsatt följande byggnader: en smedja i *Klövssjö by* 2:25, Klövssjö sn; det s k Knöstorpet på *Långsved* 1:4, en loge i *Ångron* 2:3, två härbren i *Kövra* 3:8, Myssjö sn; tingshuset i *Svenstavik* (etapp II), boningshus i *Rörön* 4:35, Bergs sn, boningshus i *Kinderåsen* 2:3. Ovikens sn. I Krokoms kommun har följande byggnader åtgärdats: härbren och lador på fastigheten *Lakavattnet* 1:9, lada på *Laxvik* 1:33, Laxsjö sn; den s k Stor-Henriks ladan i *Störåsen* 4:12, Föllinge sn; boningshus vid "Mus-Olles" tillhörande Ytteråns hembygdsförening, Näskotts sn.

Länsmuseum har medverkat med antikvarisk sakkunskap i de projekteringar av privatägda boningshus som utföres genom riksantikvarieämbetets vårdsektion i Östersund. Dessa privatfinansierade och ofta omfattande upprustningsarbeten har berört följande byggnader: *Tramsta* 2:2 i Lockne, *Krångede* 1:10 och *Gisselgård* 1:78 i Ragunda, *Ope "herrgård"* i Brunflo, *Rösta* 6:1 i Ås, gamla hotellet i *Mattmar*, prästgården i *Myssjö* samt *Duved* 2:3 i Åre.

Länsmuseum har samtidigt deltagit i planering och kontroll av de fornvårdsarbeten som i länet bedrivs genom skogsvårdsstyrelsen med länsstyrelsen som huvudman.

DOKUMENTATION

Arkeologiska undersökningar.

Arkeologiska undersökningar inför förestående markexploateringar har ägt rum på sju platser i länet:

Vid *Missionshuset* i Brunflo undersöktes tre odlingsrösen, varav ett visade sig dölja en brandgrav från yngre järnåldern. Förutom brända ben och kol påträffades bitar av en kam i ben samt delar av brynen.

Vid *Berge* i Brunflo undersöktes och karterades ett område med odlingsrösen.

Med anledning av planerad utvidgning av *Rödöns kyrkogård* karterades och delundersöktes elva odlingsrösen i anslutning till kyrkogården. I området är tidigare registrerat en gravhög. Under ett av odlingsrösen påträffades ett brandlager innehållande brända ben och sot. Dessutom påträffades ett remändebeslag från 500-talets andra hälft.

Vid *Täng* i Ås undersöktes en förmodad gravhögsrest samt platsen för en bortodlad gravhög. På platsen för den bortodlade gravhögen tillvaratogs brända ben, ett kamfragment samt en järnrit, troligen från en gravhög.

Vid *Skärvången* i Föllinge socken har fyra fångstgropar undersökts. Genom C-14 analys daterades dessa till omkring 350 e Kr. I Åsarna socken vid *Österåsen* har en fångstgrop undersökts. Gropen visade sig vara anlagd under 800-talet e Kr.

Ett ödesböle i Lits socken, *Fagmon*, utsattes under året för skadegörelse, som ledde till karterings- och återställningsarbeten. I samband med detta togs kolprover för C-14 analys. Dessa visade att en odling upptogs omkring 1000-talet e Kr medan en annan odlingsyta kunde dateras till mitten av 1400-talet. En fångstgrop som anlagts på ödesbålet visade sig vara yngre än 250 år.

I samband med renoveringsarbeten i *Lillbärdals kyrka* gjordes en arkeologisk dokumentation av lämningar under kyrkans golv.

Kulturhistoriska inventeringar

Med anledning av påbörjad korttidsreglering av sjöarna Anjan, Juvuln och Torrön i Kall utfördes en kulturhistorisk inventering av berörda strandplan. I inventeringsområdet hade tidigare endast en mycket översiktlig inventering gjorts. Vid 1979 års inventering framstod Juvuln som mycket rik på lämningar av stenålderskaraktär. Totalt registrerades 104 nypåträffade fornlämningar. Övervägande delen av dessa, 88 st, var stenålderslokaler.

I anslutning till inventeringen företogs en arkeologisk undersökning av en stenåldersboplats vid *Ångströmmens* utlopp i Juvuln. Stenålderskulturen i denna del av Jämtlands fjällområde var tidigare okänd. Genom undersökningen kunde det konstateras att platsen varit befolkad redan 2500 år före Kristus. Härda och skärvstenspackningar

undersöktes, varvid spetsar, skrapor och avslag tillvaratogs. Genom en bestämning av benmaterial från boplatser har det konstaterats att stenåldersjägarna vid Juvuln bl a livnärt sig på älg och bäver. Inventeringen samt den arkeologiska undersökningen har tillfört forskningen ett stort, tidigare okänt material.

I *Vemdalens* socken har länsmuseumet infört en ev sjöreglering genomfört en kulturhistorisk inventering av en 39 km² stor yta av *Tönningfloarna*. Härvid registrerades ett flertal kolbottnar, tjårdalar, husgrunder m m. Även tre förhistoriska skärvstensförekomster påträffades.

Inför den nya dragningen av E 75 från *Brunflo* till *Stuguvägen* i *Östersund* har en kulturhistorisk inventering genomförts inom ett 500 m brett bälte längs planerad vägsträckning. Inventeringar har också genomförts i ett område mellan *Björnänge* och *Fråa* gruvor och inom områden för planerad gruvbrytning i *Stekenjokk* och *Jormlien* i *Frostvikens* socken.

Byggnadsinventeringar

Byggnadsinventeringarna i länet har fortsatt. I och med utgången av 1979 är nu alla socknar byggnadsinventerade, om än vissa endast selektivt. *Fjällsjö* och *Bodums* socknar har totalinventerats. I de delar där inventeringar skett selektivt försöker berörda kommuner och länsmuseumet att efter hand komplettera dem till att bli totaltäckande. Sådana kompletterande inventeringar har under året genomförts i socknarna *Hackås* och *Näskott* samt på sträckan från *Fillsta* på *Frösö* fastland ned till *Brunflo* samhälle.

På uppdrag av berörda kommuner har dessutom inför planutredningar gjorts totalinventeringar i *Undersåkersdalen*, *Rätansbyn* och *Hismofors*. All bebyggelse som berörs av den planerade nya E 75:an från *Brunflo* till *Östersund* har också dokumenterats.

I *Östersunds* innerstad har kv Tullvaken inventerats. Dokumentation inför rivning har skett i kvarteren Instrumentmakaren 2, Brandsprutan 2 och Förskinnets 3.

En rapport över utförda byggnadsinventeringar inom *Bräcke* kommun har färdigställts och distribuerats under året.

Med medel från Statens råd för byggnadsforskning inleddes under året ett forskningsprojekt, "Bebyggelsestruktur i kulturlandskapet", som syftar till bearbetning i stor skala av resultaten från byggnadsinventeringarna i bl a Jämtlands län. Projektledare är Sten Rentzhog.

Foto

Under året har länsmuseumet som gåva mottagit glasplåtssamlingar från följande personer: Erik Byström, Lit, Olof Simonsson, Västerstavre, Lars Olofsson, Hede, Julius Petrusson, Oviken, Oskar Nilsson, Norderön, Sven Palmqvist, Sundsjö, Alexander Fröberg, Västane, Kälarne, Nils Viklund, Orrviken, Per Larsson, Orrviken, Nils Johansson, Alsen, Sven Nilsson, Oviken. Stora delar av de skänkta samlingarna har kopierats.

Ragunda hembygdsförening har hos länsmuseumet deponerat en glasplåtssamling som tillhört Bengta Nordlund, Strömsund.

Etnologisk dokumentation

I samband med projektet *Barn förr* (se nedan) inleddes en dokumentation av barn, uppväxtförhållanden och föräldraskap förr i världen. Länsmuseumet har också medverkat i ett från Uppsala universitet lett forskningsprojekt som har avsett familjeförhållanden i *Råtan*.

Verksamheten med folkmusikdokumentation har fortgått som tidigare genom en särskild arbetsgrupp.

Med anledning av NNP:s övergång till tankhämtning utfördes en snabbdokumentation av typiska arbetsdagar för den s k Höljeexpressen och för Bröderna Gunnarssons åkeri, Råtan, som hämtade mjölken i flaskor t o m hösten.

Under hösten utfördes en veckas fältarbete i *Klöv-sjö by*, då fem äldre fåhus dokumenterades genom fotografering och enklare uppmätning. Även intervjuer om arbetsliv i samband med boskapsskötsel utfördes. Vidare har uppmätning utförts av ett torp i *Åskott* (Önet), Ås sn.

Under tre månader på sensommaren och hösten utfördes vid länsmuseumet en etnologisk dokumentation om samerna i Jämtlands län, varvid länets samtliga samebyar besöktes. Fältarbetet utfördes av Olle Andersson, själv same, och bestod huvudsakligen av intervjuer och insamling av äldre fotografier. Temat för undersökningen var "samisk vintervardag".

PEDAGOGISK VERKSAMHET

Den pedagogiska verksamheten har bedrivits i nära samarbete med länets kulturnämnder, länsavdelningen av Svenska kommunförbundet, länskolnämnden och övriga berörda organ.

Publikationer

Årsboken Jämten 1980 utkom i december i en upplaga på 5.000 exemplar. Vidare har utgivits Carl-Erik Olsson: "Resenärer i Jämtland fram till 1914" (Fornvåraren nr 15); Carin Maria Rasa: "Resenärer i Härjedalen från medeltiden till 1924" (Fornvårdaren nr 16); Boel Almqvist: "Kyrkorna i Ragunda" (Jämtlands kyrkor nr 26); Anton Svensson: "Torger Saether"; Kulturhistorisk utredning 15, Bräcke kommun; informationsskriften "Gamla hus"; "En skogsarbetare minns — katalog till en vandringsutställning" och i samarbete med rikskonserter "Barn förr" med lekar, ramsor och visor från Jämtland. Dessutom har stencilerade kataloger utgivits till vissa utställningar.

Information om kulturminnesplatser

Arbetet med att framställa skyltar till vårdade fornminnesplatser har fortsatt. Under året har 32 st skyltar färdigställts varav en del har uppsatts på plats. De resterande uppsatts under 1980. Detta innebär att det snart finns informationsskyltar vid samtliga av länets vårdade fornminnen.

De under 1978 framställda skyltarna till kulturstigen vid Öneberget-Mjälleområdet på Frösön har uppsatts under 1979. Stigen kommer därmed att vara färdig att tas i bruk våren 1980. Under året har en folder som skall upplysa om Mjällestigens sevärdheter utarbetats.

På uppdrag av Östersundsskolorna har länsmuseumet låtit sammanställa ett omfattande underlagsmaterial för studier av kultur- och naturhistoriska objekt i Storsjöbygden. Till 34 utflyktsmål har texter, bilder, vägbeskrivningar etc sammanställts. Meningen är att en begränsad förhandsupplaga skall användas i vissa skolor för att med vissa justeringar senare tryckas i en upplaga som även kan komma allmänheten och turisterna tillhanda.

Utställningar

- 24.11— 3.6 *Att trampa på brödet*— Om sparsamhet och överflöd (JLM)
 2.12— 1.3 *Anton Genberg*— en landskapsmålare (JLM)
 3.3 —16.4 *Solen och natten*, en utställning av konstnären Sören Karlsson (JLM)
 30.5 — 2.9 *1914 års konst* (JLM)
 1.6 —24.9 *Invandrarbarn skapar* — Teckningar av invandrarbarn (Invandrarnas kulturcentrum, Röda korset)
 16.6 —16.9 *Konsten i Jämtland* (JLM)
 24.9 —29.10 *Familjen* — Om familjens historia (Historiska institutionen vid Uppsala universitet)

- 29.9 —24.10 *Sticka mönster* (Nordiska museet)
 6.10—11.11 *Bilder ur den offentliga världen*, byggnader och människor (Sveriges Arkitekturmuseum)
 21.10— 9.12 *Off Konst* — debattutställning om den offentliga konsten i Östersund (Jämtlands läns konstförening, JLM)
 17.11—14.1 *Myskoxe* (Naturhistoriska Riksmuseet)
 26.11—13.1 *Vår bit av din historia — Landsarkivet 50 år* (Landsarkivet i Östersund)
 2.12—11.2 *Torger Saethe* (JLM)

Planeringen inför ombyggnaden av den nya textila basutställningen fortsatte under året.

Under året har två nya vandringsutställningar färdigställts, *En skogsarbetare minns* och *Att ta tillvara*.

Vandringsutställningarna har under året nått 42 platser varav 40 inom länet fördelade på:

<i>En skogsarbetare minns</i>	19 platser
<i>På tapeten</i>	2 platser
<i>Primus Mortimer Pettersson</i>	1 plats
<i>Sagan om ringen</i>	4 platser
<i>Att ta tillvara</i>	2 platser
<i>Myskoxe</i>	6 platser

Ett mera ovanligt utställningsprojekt har varit bussutställningen *Barn förr*. Projektet kom till stånd i samarbete mellan länsmuseumet och riksutställningar. En arbetsgrupp bildades i vilken ingick länsmuseumet, länsbiblioteket, länsateerföreningen, länsbildningsförbundet och rikskonserter. Utställningens tema blev *Barn förr* och den ville levandegöra barns vardag omkring 1910. Bussen besökte under v 35—41 ett 80-tal framför allt små orter i Krokom kommun men även i Strömsunds, Åre, Östersunds och Härjedalens kommuner.

Från och med i år finns möjlighet för alla att fritt uttrycka sina åsikter i utställningens form. Museet har gratis ställt en lokal till förfogande. 1979 hade vi sju sådana utställningar på museet.

Museet har under året besökts av 25.430 personer, utställningen *Barn förr* av 8.850 personer och vandringsutställningarna har nått ca 30.000 personer.

Programverksamhet

Ett Öppet hus om konst arrangerades i samarbete med Jämtlands läns konstförening söndagen den 18 mars. Här gavs tillfälle till egna konstaktiviteter och upplevelser.

En temadag om *Folkdräkt* arrangerades den 28 oktober. Förutom föredrag demonstrerade medlemmar ur ungdomsringen olika textila tekniker och hantverk.

För sjunde året i följd ordnades den 11 november *Öppet hus* på museet på traditionellt sätt med hantverkare, dansare och spelmän som representerade en rad olika föreningar.

Arrangemangen besöktes av sammanlagt 2.993 personer.

I samband med de tillfälliga utställningarna har ett 20-tal aktiviteter, föredrag och diskussioner anordnats.

Den 20 maj anordnade länsmuseum en guidad buss-tur till fornminnesplatser i Östersunds närhet.

Liksom tidigare har tjänstemännen medverkat i radioprogram, kurser och föredrag runt om i länet.

Barnverksamhet

Liksom tidigare år har museet haft programverksamhet för barn på söndagar under höst- och vårterminerna. Programmen har bl a handlat om linberedning, smör och ost, barn förr och tovning. Programmet om Barn förr inleddes med dockteater av Elisabeth Peensaar. Söndagsprogrammen har i medeltal besökts av 25 barn.

Under sommaren var barnmuseet öppet dagligen 26.6—29.7. Verksamheten var förlagd till Hackåsgården på Jamtli, där barnen kunde karda, spinna, väva, leka, laga mat m m. Under de fem veckor som barnmuseet var öppet besöktes det av 1.450 barn och 1.725 vuxna. Barnmuseet hade dessutom aktiviteter i Hackåsgården i samband med socialdemokraternas sommarfest den 17 juni och centerpartiets sommarfest den 12 augusti. Vid *Barnens dag* den 27 maj deltog barnmuseet genom att ordna stenaldersaktiviteter på Jamtli.

När utställningen *Invandrarbarn skapar* öppnades den 1 juni inbjöds alla barn till en clownföreställning med Ruben Madsen. Han kom också tillbaka till museet den 2 september och gav då två föreställningar för barn. Under sommaren fanns en målarverkstad i anslutning till utställningen av invandrarbarns teckningar så att alla kunde göra sin egen bild och ställa ut den.

Skol- och förskoleverksamhet

Antalet skol- och förskolegrupper i museet har ökat till 419 st med ca 15 barn i varje grupp. 217 av dessa är grupper som haft guidning eller deltagit i barnmuseiprogram.

En speciell studiedag för textillärare ordnades den 15 oktober i samband med utställningen *Sticka mönster*.

Studiedagen *Förtiden* har hållits tre gånger. Dessutom har flera grupper av lärare använt sina studiedagar för studier i museets arkiv.

Samarbetsgruppen *Skola-museum* har under året tagit initiativ till en studiecirkel för lärare med syfte att orientera om hur man kan utnyttja museet och utbilda lärarna så att de kan fungera som "kontaktlärare" på sin ort. Lärarlag från samtliga stadier i Krokom och Åre kommun deltog i cirkeln. Meningen är att samtliga kommuner skall få möjlighet att sända deltagare till liknande studiecirkel.

För att få tillfälle att prova pedagogiska metoder ordnades en *lägerskola* med temat stenaldersliv. Klass 5 från Centralskolan i Mörsil deltog i lägerskolan vid Håckren 29—31 augusti.

JAMTLI

Underhållsarbeten

Arbetet med underhåll och omstruktureringsarbete för fornbyn har under året fortgått med hjälp av AMS och de medel som anslagits av Östersunds kommun.

På parksidan har följande arbeten utförts: I slänten mot ishallen och Berners har popplar planterats. I skogsbyn har blandskogsbeståndet, som planterades 1977, genomgått en förnyad gallring. Området kring den nya bäckfåran vid Lillhårdalsgården har ånyo planterats till vissa delar efter söndergrävningar vintern 1978/79. Slänterna i bäckfåran har "sprutats" med gräsfrön enligt vägverkets metod.

Kommunen har under säsongen skött löpande parkarbeten, såsom gräsklippning, åkerberedning och sådd. Gräsklippning på mindre ytor samt mindre parkarbeten av övrigt slag har skötts av Jamtlis egen personal samt av två AMS-arbetare.

En del av byggnadsarbetena utfördes som beredskapsarbete. Med början den 1 februari och fram till 31 januari utfördes genomgick Lillhårdalsgården en omfattande yttre renovering. Samtliga tak på gården, utom de två ladorna med pulpettak, renoverades. Detta gör att inalles 14 tak på enskilda byggnader genomgås.

Ett allvarligt svampangrepp på väggmålningar i Lillhårdalsgårdens boningshus sanerades. Länsmanskammarren, i vilken svampen fanns, genomgick därefter en undersökning av en konservator och samtliga skador orsakade av fukt- och svampangrepp, restaurerades. Ett liknande svampangrepp i fjöset sanerades också.

I anslutning till dessa arbeten utfördes vissa renoveringar på kvarnhuset från Lockne och Pilgrimsstugan. På kvarnen timrades de tre nedersta varven om och på Pilgrimsstugan lades nävertaket om.

De byggnadsarbeten som utfördes inom ramen för stiftelsens ordinarie anslag var: viss renovering av fäbodvallens kokhus, sovstuga och fjös, ombyggnad av lusthusets inrasade tak samt renovering av fyra spisar i Bössmedjan, Sikåsgården och Hackåsgården. Förutom detta målades staketen vid stadskvarteret.

Som ett led i sanerings- och omstruktureringsarbetena på Jamtli revs under sommaren lappvistet, kolmilan och resterna av spelflotten och tjärdalen.

I snickarverkstaden installerades under 1979 ett spånutsugningssystem som är kopplat till varje maskin. Verkstadsutrustningen har kompletterats med vedklyv, vedkap och elektrisk slipsten med smärgel.

Programverksamhet

Liksom under tidigare år har vissa basaktiviteter förekommit under sommaren. Dessa bestod av guidade turer på området, hantverkare i arbete i stugorna, kursverksamhet, tunnbrödsbakning, fäbodverksamhet och friluftsgudstjänster.

Under sommaren 1978 introducerades de s k temaveckorna. Då de visade sig vara en lyckad satsning arrangerade man sådana även under 1979. Tanken bakom dessa temaveckor är att man skall koncentrera sig kring ett visst tema under en längre tid än ett fåtal dagar. Temaveckorna i smide och växtfärgning fångade mest publikens uppmärksamhet. Tyngdpunkten på hantverkarverksamheten låg i juli och främst på Expo Norr-veckan.

Under sommaren genomfördes åtta program av typen vis- och spelstuga. Programmen har traditionsenligt bestått av folkmusik, lyrik, berättelser, vissång m m. Publikerna har sammanlagt uppgått till ca. 700 personer.

För första gången genomförde LO/SAP sin 1:a maj-demonstration med Jamtli som slutpunkt. Den 26—27 maj anordnade Barnomsorgsgruppen för andra året i rad en barnfestival på Jamtli. Sven Källstrand med sjungande barn var på stora scenen den 4 juni. SAP:s sommarfest gick av stapeln den 17 juni. Midsommar firades på traditionellt sätt med blomsterplockning, dans kring stängan, scenprogram och dans. Expo Norr-veckan inleddes den 30 juni och avslutades den 8 juli. PRO:s traditionsenliga sommarting inföll den 5 augusti. Den 12 augusti höll Centerpartiet Fest-i-val på Jamtli. Musikforum arrangerade sin årliga musik-

fest den 18—19 augusti. Säsongen avslutades med Lions och Hov-Jamtli:s fest den 25—26 augusti, som i samverkan med SJ 100 år lockade många besökare.

Barnmuseet i Hackåsgården har varit öppet varje dag under tiden 26 juni—29 juli mellan 12—16, Jamtli 4 H-klubb har drivit verksamheten vid fäboden vilken har inkluderat barnverksamhet, djurhållning och tillverkning av smör och ost m m. Jordbruket har drivits i samarbete med kommunen och Jamtli 4 H-klubb.

Visning och öppethållande torde ha legat på ungefär samma nivå som under fjolåret. Jamtlikvälls besökstal var ca 20.000. Antalet guidade personer var under sommaren 733.

Stiftelsen vill härmed tacka alla som med intresse och uppföring medverkat i sommarens aktiviteter på fornbyn.

HEMBYGDSFÖRENINGARNA

Länsmuseet fungerar enligt avtal som kansli för hembygdsförbundet, Heimbygda, liksom för Jämtlands läns konstförening. Museets tjänstemän deltar som tidigare i Heimbygdas verksamhet.

Under året har följande hembygdsföreningar utnyttjat de tjänster som samlingsvårdaren i Mörsil kunnat erbjuda: Härjedalens fornminnesförening, hembygdsföreningarna i Ytterån, Bräcke, Hällesjö, Ragunda, Vemdalen, Frösön, Sunne, Mörsil och Sveg.

Länsmuseets tjänstemän har besökt hembygdsföreningarna i Råtan, Sundsjö, Näskott, Ragunda och Funäsdalen.

PERSONAL

Landsantikvarie: Sten Rentzhog. 1:e antikvarie: Tomas Johansson, Ulla Oscarsson, Jan Raihle (från 1.6). Antikvarier: Sten Gauffin, Ove Hemmendorff, Anders Holmstedt (till 30.9), Hans Manneby (till 26.4), Karin Nilsson, Mats Persson (till 31.10) och Jan Sundström (från 12.3). Kamrer: Sonja Hestner. 1:e kanslist: Ulla Andersson. Kanslister: Marianne Backman, Lis-Marie Bakken-Olofsson, Anita Engvall, Sigrid Selldén. Kontorist: Jill Engström. Kartritäre: Marianne von Essen. Rustmästare: Håkan Järholm. Vaktmästare: Arvid Nilsson. Textilt biträde: Gunvor Ohlsson. 1:e fotograf: Birgit Jansson. Fotograf: Urban Norberg. Lokalvårdare: Ingeborg Nilsson, Anna-Lisa Sivertsson. Museiassistent: Carl Wiklund. Museibiträde: Anders Festin. Snickare: Tord Hoflin. 1:e museivärdinna: Ann-Mari Rydquist. Museivär-

dinnor: Ingrid Andersson, Lotta Blomberg (från 1.3), Barbro Fredriksson (till 1.6), Britt Marie Gunnarsson (till 31.1), Irene Schäfer (från 1.6), Kajsa-Greta Thofelt. Extra antikvarier: Malin Jonsdotter (5.6—2.11), Cajs Lindström (från 5.6), Ulf Löfwall (från 1.11). Extra amanuenser: (del av året) Margareta Bergvall, Lars Forsberg, Kjell Hansen, Staffan Ros, Anna-Carin Roos, Eva Sjögren, Christina Thunqvist, Ulf Westfal.

Vidare har Ingrid Nordlund tjänstgjort på timtid i länmuseets bibliotek.

Övrig personal:

Telefonist: Anna-Maria Nilsson. Museibiträden: Ingeborg Berggren, Signe Engman, Gösta Eriksson, Marianne Eriksson (från 1.6), Ruth Håkansson (till 31.5), Astrid Ljung, Paula Nilsson, Harry Olsson, Naemi Rydberg, Maivor Sjölander (till 15.11), Irene Schäfer (från 1.12), Brita Wikman, Inger Wredhammar. Fotograf: Eivind Jonsson. Vaktmästare: David Brattmyhr (till 31.1), Bengt Markström (från 7.2). Samlingsvårdare: Gerda Bergebo, Verner Andersson.

Landsantikvarie Sten Rentzhog har varit VD för AB Hov-Jämtli och ledamot av styrelsen för Jämt-

slöjds försäljningsförening, medlem i sekretariatet för länmuseernas samarbetsråd, ledamot i styrelsen för statens kulturråd och ordförande i dess nämnd för konst och museer (-30.6), ledamot i LRF:s kulturråd och adjungerad ledamot i Heimbygda och Jämtlands läns konstförenings styrelser samt ledamot i landstingets hemslöjdsutredning.

Antikvarie Sten Gauffin har varit adjungerad ledamot i landstingets konstinköpskommitté. 1:e antikvarie Jan Raihle har varit ledamot i styrelsen för Jämtlands läns bildningsförbund, ledamot i styrelsen för ICOMOS samt företrädare länmuseet i SAMDOK. 1:e antikvarie Ulla Oscarsson har varit suppleant i styrelsen för FUIISM.

Östersund i april 1980.

<i>Harald Pettersson</i>	<i>Carl Göran Lindelöw</i>
<i>Stina Eliasson</i>	<i>Britt-Marie Resman</i>
<i>Ella Bengtsson</i>	<i>Ingvar Melander</i>
<i>Sten Sundquist</i>	<i>Sten Rentzhog</i>

Heimbygda

Styrelsen för Heimbygda får härmed lämna följande berättelse över verksamheten året 1979.

Styrelsen har bestått av:

Ordinarie ledamöter:

Elias Jönsson, lantbrukare, Sikås, ordf. (1980)
Sten Sundquist, rektor, Strömsund, v. ordf. (1981)
Sven Schylberg, adjunkt, Brunflo, kassör (1980)
Nils-Erik Eriksson, folkhögskollärare, Sveg, sekr. (1980)
Peter Frändén, Syo-konsulent, Kälarne (1980)
Birgit Linderström, hushållslärare, Näs (1980)
Olle Grubb, folkskollärare, Klövsjö (1981)
Inger Lindberg, Rossön (1981)
Gun Silén, Stränäset (1981)

Suppleanter:

Sven Nordenström, förvaltare, Hammarstrand (1980)
Lars Herlitz, tingsdomare, Östersund (1981)
Thage Andersson, skogvaktare, Oviken (1981)
Kristina Olsson, Föllinge (1980)
Mats Andersson, Hökbäck, Lit (1980)

Arbetsutskott:

Nils-Erik Eriksson, Peter Frändén, Sven Schylberg. Arbetsutskottet har sammanträtt 5 gånger: 9.2, 24.4, 24.8, 26.9 och 19.10.

Adjungerad ledamot:

Landsantikvarie Sten Rentzhog

Styrelsen har sammanträtt 6 gånger: 20.2, 17.4, 17.6 (2 ggr), 26.9 och 3.12.

Ledamot i PB-stiftelsen:

Lars Herlitz med Nils-Erik Eriksson som suppleant.

Ledamöter i redaktionskommittén för Jämten:

Sten Rentzhog, Nils-Erik Eriksson och Sven Schylberg.

Ledamot i Riksförbundets styrelse:

Sven Schylberg.

Ledamot i museistyrelsen:

Sten Sundquist med Sven Schylberg som suppleant.

Valberedning:

Ella Bengtsson (sammanställande), Maja Eriksson, Kerstin Långström, Gerda Bergebo och Ada Melander.

Årsmöte:

1979 års årsmöte hölls i Rätan med Rätans hembygdsförening som värd. I årsmötet deltog 67 ombud från 25 medlemsorganisationer.

Verksamhet:

Heimbygdas verksamhet under 1979 har berört flertalet av de uppgifter som enligt stadgarna åligger förbundet. Förbundet har bevakat hembygdsrörelsens intressen både lokalt och regionalt, utbildat medlemsorganisationernas medlemmar, ekonomiskt och personellt stött olika arbetsgruppers verksamhet, hållit kontakt med hembygdsföreningarna genom sammanträffanden med deras representanter och genom utskick av information m m.

Remissvar har under året avgetts angående inrättande och placering av ett folkrörelsearkiv för Jämtlands län. Heimbygda ansåg därvidlag att ett sådant arkiv borde inrättas och att alla skäl talar för att det placeras hos landsarkivet i Östersund.

Tre kurser har genomförts under 1979. I samarbete med högskolan i Umeå har inbjudan till en kurs i arkeologi utgått och denna kurs kunde starta hösten 1979.

ISveg hölls en kurs i föremålsvård 12—13 maj med Gunnar Zetterquist som kursledare. Den 17 mars 1979 hölls en kurs för ledare av barnverksamhet i hembygdsföreningarna. Vid den senare kursen, som genomfördes med stor entusiasm hos deltagarna, framfördes viss kritik mot de lokala styrelserna i hembygdsföreningarna. Man menade att styrelserna ofta visade ovilja att försöka sig på nya verksamhetsformer.

Heimbygdas historiekommitté, där Heimbygdas styrelse representerats av Nils-Erik Eriksson och Sven Schyllberg, har erhållit bidrag från förbundet för sin verksamhet. Kommittén har under året arrangerat två offentliga föredragsaftnar: 11.6 då Mats Rolén presenterade sin avhandling *Skogsbygd i omvandling* och den 7.11 då Helge Salvesen från Trondheims universitet presenterade sin avhandling *Jord i Jemtland*.

Historiekommittén har även deltagit i planerandet av 1980 års Jämttrönderska historiedagar, framfört sina synpunkter på den av landstinget påtänkta femte delen av historieverket Jämtlands och

Härjedalens historia samt utarbetat förslag till kommittéstadgar och plan över 1980 års verksamhet.

Arbetsgruppen för folkmusikdokumentation, där från styrelsen ingått Harry Jacobsson, har under året uppburit anslag från Heimbygda. Verksamheten har bestått av inspelning, katalogisering, registrering av traditionsbärare samt insamling av spelmansporträtt. En kurs i folkmusikdokumentation har hållits 17—18 mars 1979.

Dräktkommittén har även uppburit anslag från Heimbygda till sitt arbete med att bearbeta och diskutera våra folkdräkters historik.

Informations- och diskussionsträffar med hembygdsföreningarna har hållits i Kälarne den 15 mars (hembygdsföreningarna i östra Jämtland), i Lit den 10 maj (hembygdsföreningarna i centrala och norra Jämtland) samt i Mörsil den 28 november (hembygdsföreningarna i västra Jämtland). Vid dessa träffar har de olika hembygdsföreningarna kunnat presentera sin verksamhet och sina speciella problem. Vidare har Heimbygda och läns museet kunnat informera om aktuella spörsmål.

Av övrig verksamhet kan nämnas deltagande i konferens om fjällkons bevarande (23.4), medverkan i Öppet hus på läns museet (11.11) och det s k Bussprojektet.

Av Heimbygdas skrifter har under året årsboken Jämten utkommit. Styrelsen har vidare beslutat att Heimbygdas medlemmar vid köp skall erhålla 20 % rabatt på skrifter utgivna av Heimbygda eller läns museet.

Styrelsens arbete har under året förlöpt tämligen normalt men det finns skäl att för framtiden betona, att om inte Heimbygda tillförs ökade resurser, främst personella i form av en 1/2-tidstjänst som hembygdskonsulent men även ekonomiska, finns det risk för att verksamheten måste minskas och koncentreras till ett fåtal områden, något som vore till skada för hembygdsrörelsen och därmed även för länets kulturliv.

Stugun den 1 juni 1980

Elias Jönsson

Inger Lindberg

Sven Schyllberg

Nils-Erik Eriksson

Olle Grubb

Birgit Linderström

Sten Sundquist

Gun Silén

Peter Frändén

Jämtlands läns konstförening

VERKSAMHETSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1979

Jämtlands läns konstförenings styrelse får härmed avgiva följande berättelse över föreningens verksamhet under år 1979.

Följande konstutställningar har under året varit anordnade på läns museet i Östersund (se läns museets årsberättelse).

För fjärde året i följd arrangerade konstföreningen i samråd med Stiftelsen för EXPO NORRMässan en konstutställning i mässhallen 30.6—8.7 med deltagande av 40 konstnärer från länet med tillsammans 194 verk. Utställningen sågs av uppskattningsvis 16 000 mässbesökare och många verk försålles.

Den 18 februari höll adjunkt Barbro Wahlström föredrag med ljusbilder om ANTON GENBERG OCH HANS KONST i anslutning till pågående utställning.

Den 18 mars arrangerade konstföreningen ÖPPET HUS OM KONST på läns museet. Konstnärer i arbete visade hur man gör serigrafier och tornålsgavyrer, nävercollage, målar med akvarell och oljefärger. Besökande i alla åldrar fick också själva tillfälle att pröva sina färdigheter i att göra collage med brokiga tyger och mångfärgade pappersark som material och konstfilmer visades.

Den 31 maj hölls föreningens årsmöte på läns museet. I samband därmed hade representanter för kulturnämnderna i landstinget och Östersunds kommun inbjudits till en diskussion om nödvändigheten av en tillbyggnad till museet där i synnerhet visningsmöjligheterna länge varit otillräckliga. Arkitekt Robert Berghagen, Stockholm, demonstrerade det förslag till nybyggnad som han ritat och skänkt till landstinget.

Hösten 1978 påbörjades en kurs arrangerad av konstföreningen och studieförbundet Medborgarskolan med antikvarie Sten Gauffin som kursledare. Kursen som behandlade den offentliga konsten i Östersund fortsatte under våren 1979 och resulterade i utställningen OFF KONST på museet under oktober—december. Utställningen väckte livligt intresse.

För att ge publiken ökad kunskap om problematiken även i något vidare perspektiv hade två föreläsare inbjudits. Den 8 november föreläste sålunda intendenten för Arkivet för dekorativ konst, universitetet i Lund, Gunnar Bråhammar, över ämnet OFFENTLIG KONST — BEHÖVS DEN?

Den 29 november inledde Mailis Stensman, Stockholm, sekreterare i Informationscentrum för offentlig konst, en debatafton dit representanter för landstingets och kommunens kulturavdelning-

ar, fastighetsnämnden och byggnadsnämnden, konstnärerna och intresserade bland allmänheten inbjudits.

Den 11 november medverkade föreningen i aktiviteterna vid ÖPPET HUS på museet med att låta besökarna måla på pappkvadrater avsedda att sammanfogas till en "mosaik". Som vanligt visade sig barnen mest kreativa! En konstfilm visades även.

Till JÄMTEN 1980 hade rektor Anton Svensson författat en uppsats om Torger Saether. Uppsatsen utdelades även som särtryck till föreningens medlemmar. Föreningen bidrog till kostnaden med färgreproduktionerna.

Den 2 december, vid öppnandet av en utställning med verk av Torger Saether höll Anton Svensson också ett föredrag om konstnären.

Samma dag, den 2 december, skedde också den sedvanliga utlottningen av konstverk bland föreningens medlemmar.

Föreningen erhöll under året 10 000 kronor i bidrag till verksamheten från landstinget.

För kringarrangemang under utställningen OFF KONST fick föreningen vidare 4 000 kronor av Östersunds kommun.

Föreningen hade vid 1979 års utgång 1 052 (1 047) årsbetalande och 18 (19) ständiga medlemmar.

Beträffande föreningens ekonomiska ställning hänvisas till av kassaförvaltaren upprättat sammandrag.

Föreningens styrelse har under året bestått av t f lagman Carl Göran Lindelöw, ordförande, teckningslärare Brita Karlstedt, vice ordförande, fru Gerda Sundström, sekreterare, bokhandlare Per Olof Winberg, kassör, bildningskonsulent Elis Svensson, bibliotekarie Irma Ridbäck, konstnär Gudrun Pierre, folkhögskolelärare Rudmar Jonsson och 1:e reparatör Kjell Råsvik. Landsantikvarie Sten Rentzhog och antikvarie Sten Gauffin har varit adjungerade ledamöter.

Suppleanter: Rektor Åke Engström, hemkonsulent Maria Sidén, jägmästare Hugo Nyberg, bokhandlare Inger Hemmingsson och arkitekt Jörgen Grönvik.

Revisorer: Kassör Hans Alfrén och bankdirektör Bernhard Hansson med taxeringsintendent Yngve Jönsson och byrådirektör Nils Faxälv som suppleanter.

I tur att avgå ur styrelsen är Rudmar Jonsson, Gudrun Pierre, Irma Ridbäck och Per Olof Winberg.

Östersund 1980-02-05

Carl Göran Lindelöw

Gerda Sundström

Nils Thomasson är för de flesta troligen mest känd som fotograf. Och som fotograf var han något av en föregångsman i länet. Redan i seklets början startade hans fotografiska bana. Hans bildproduktion är av mycket hög teknisk och konstnärlig kvalitet och dessutom mycket omfattande. En liten del av hans rika produktion — han lämnade efter sig ca 30.000 glasplåtar och filmnegativ — presenteras i årets Jämten.

Nils Thomasson var dock inte bara fotograf. Han var också renskötare, handelsman, samernas språkrör och en man med insikter och åsikter om det mesta i tiden. Om detta kan Ni läsa i Jämten som i år har samerna i Jämtland och Härjedalen som huvudtema.

Sockenlapparna — vilka var de? Svaret på den frågan får Ni i Jämten.

Björnen var för samerna i äldre tid ett heligt djur. En mängd riter var därför förknippade med jakten på den, ätandet av dess kött och begravningen av resterna efter den. Sju björngravar har hittills påträffats i Sverige, från norra Ångermanland upp till trakten av Arjeplog. Men hur är det i Jämtland och Härjedalen? I Jämten får Ni svaret.

Ramdvuöli och Ramddavistim är två tabubelagda jäjkmelodier som endast sjöngs då en björn blivit fälld. Läs mer om detta och samernas björnjakter i Jämten.

Utgör samerna Skandinaviens/Nord-Skandinaviens urbefolkning eller har de invandrat årtusendet före Kristi födelse? Forskarna är inte överens om hur det egentligen är med detta. I Jämten belyses dessa problem i en artikel kallad "Sørsamene i historisk perspektiv".